

ЗМІСТ.

А. КРИМСЬКИЙ: В неволі.....	1
ОЛЕКСА КОВАЛЕНКО: Сонети, I—IV.....	3
С. ЯРИЧЕВСЬКИЙ: Поезії, I—IV.....	5
НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ: Лист.....	7
ЮРИЙ КМІТ: Дебри.....	10
ГНАТ ХОТКЕВИЧ: Пристрасти (кон. буде)	20
ОЛЕКСАНДР СУШКО: Ідемо.....	46
ІВАН ЛИПА: Туман.....	50
ЗЕЛЬМА ЛЯГЕРЛЕФ: Чуда Антихриста, ро- ман (кон. буде).....	60
—	
ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ: „Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“ (конецъ) ..	1
М. Л.: Деякі релігійні обряди та звичаї з погляду гі- гієни тіла й духа.....	19
НАУКОВІ ЛИСТКИ: I. Грузинське письмен- ство, пер. І. Кр.	39
II. Чи слово „пш“ образ- ливе? В.....	41
Лист до редакції „Літера- турно-наукового Віст- ника“.....	45
М. ГРУШЕВСЬКИЙ: Гуцульська вистава	49
Наукові ваканційні курси..	52
Хроніка і бібліографія....	57

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

1904.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVII.
КНИЖКА VII. ЗА ЛИПЕНЬ

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевчен
під зарядом К. Беднарського.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVII.

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

891.7905
LIN
v. 7
no. 7-9

Зміст двадцять сьмого тому.

За липень, серпень, вересень 1904 р.

СТОР.

I. Поезії.

А. Крипський: В неволі	1—3
Олекса Коваленко: Сонети, I—IV	3—5
Сильвестер Яричевський: Із поезій, I—IV	5—6
Богдан Лепкий: Із поезій	105—107
Кость Лірник: Із поезій, I—II	107—109
Ігор Савин: Із поезій, I—III	109—111
Борис Грінченко: Леандро	217—218
Іван Франко: Конкістадори	218
Г. Гайне: Із поезій	311—312

II. Повісти, новелі, драми.

Надія Кибальчич: Лист	7—9
Юрій Кміт: Дебри	10—19
Гнат Хоткевич: Пристрасти	20—45, 146—163
Олександр Сушко: Ідемо	46—49
Іван Липа: Туман	50—59
Яків Жарко: Баштанник	112—122
Іван Франко: Хома в серцем і Хома без серця	123—145
Ганна Барвінок: Садовнича школа	219—222
Ольга Коренець: У тінях ночі	223—226
Надія Кибальчич: З малих красвидів	227—255
Незнайома: I. Перший сніжок	256—260
II. Стріча	260—261
Павло Барвінський: На занехаяній ниві	262—282

Зельма Лягерлеф: Чуда Антихриста	60—104, 174—210
Леонід Андрєєв: Книга	211—214
I. Турґенєв: Баба	215—216
Редіард Кіплінґ: Три казки	283—292
Антонін Сова: Анна	293—309
Казимір Пшерва-Тетмаєр: Із фрагментів	309—310

III. Література, наука, штука.

Іван Кривецький: „Не было, нѣтъ и быть не можетъ“	1—18
М. Л.: Деякі релігійні обряди та звичаї в погляді гігієни тіла й духа	19—38
М. Грушевський: Гуцульська вистава	49—51
С. Загородний: Війна і опозиційні елементи в Росії	69—78
Василь Панейко: Філософія оптимізму	79—91
Іван Кривецький: Вільні університети	97—101
М. Грушевський: Укр.-руські наукові курси	102—113
М. Грушевський: Антін Чехов, некрольоґ	114—117
Др. Євген Олесницький: З перед четвертини столітя	125—132
Іван Раковський: Вплив цивілізації на людські нерви	133—143
Іван Франко: Східно-західні непорозуміння	144—173

Наукові листки:

І. Грузинське письменство	39—41
ІІ. В.: Чи слово „піп“ образливе?	41—44

Лист до редакції „Літературно-Наукового Вістника“	45—48
Наукові вакаційні курси	52—56
Музично-драматична школа М. В. Лисенка в Києві	92—96
В справі українського перекладу Святого Письма, ІІ.	174—176

Хроніка і бібліографія.

1. З літератури і науки	57—60, 118—120, 177—179
2. Нові книжки	60—65, 120—123, 179—185
3. З громадського життя	68, 187—188
4. Театр і штука	65—66, 123
5. Персоналії	66—68, 123—124, 185—187
6. Від редакції	188

А. Кримський.

ВНЕВОЛІ.*)

VII.

(З Хамася, ч. 491, з арабського).

Все одкидає душа, — Давньої хоче любови; Тут не потішить багатство, Ні товариські розмови.	Марне, щоб давню забути, Любки нової шукаю: Ледві схилюсь до нової — Давню ще більше кохаю.

VIII.

Ще недавно так радів я: „Люди!... чуйте!... я щасливий!“ А тепер сиджу безрадний, Самотливий, мовчазливий.	Щастє, щастє! коло тебе Треба й дихати несміло. Ти — як пташка: чуєш голос,— Зараз пурх! — і полетіло!

Сочі на Кавказі 4/IX 1903.

IX.

І краси в тобі нема, І душі я не хвалю, І не любиш ти мене, — За що-ж я тебе люблю?	Ах, на завсїгди одна Буде відповідь моя: „Се — тому, що ти єсть ти; „Се — тому, що я єсть я.

X.

Я іду до моря безбережного І вдивляю ся... Чи не долі із землі заморської Дожидаю ся?	Підпливає корабель... з товарами З дорогими; Лиш нема мові доменьки Поміж ними!...

*) Див. Літ.-Наук. Вістник, кн. IV, ст. 1—3.

Знову тихо... Самота... І сонечко
Закотило ся.
Щастє, щастє! Дє ти там у вірії
Забарило ся?

XI.

Місяць лїг на море
Золотим шляхом...
Ось надходить хлопчик
З ниткою, з гачком;

„Хоцу наловити
Золота того“...
Хлопче! чи не символ
Духу ти мого?

Кидає, як вудку,
В золотий потік...
„Що це?“ — усміхнувся я.
Він — поважно рік:

Ми чекаєм щастя...
Се-ж дитяча гра,
Як гачок — порожній
І воно — мара.

Дербенд коло Каспійського моря 18 IX 1903.

XII.

(На півночі).

Ніч минає. Не лягаю я;
Цїлу ніч сидїв без сна...
От і ранок загораєть ся.
Я підходжу до вікна.

На березу на пожовккую
Сніг нависнув, наче шаль...
Так мене мертвечим кружевом
Оповив холодний жаль.

Сонце сходить. Я всміхаю ся
Мертвим осміхом блїдим.
І так само смутно блимає
Гиля в сьвітлі золотім.

XIII.

Сонце ясне! Сонце волі!
Визволь із тюрми!
Розтопи мої кайдани,
Вирви дух із тьми!

Сонце ясне! Сонце волі!
Скинь мій рабський гїт!...
Дай з вязниці і з тортури
Видертись на сьвіт!

XIV.

(Заповіт).

Без молитви шпурніть мого трупа
В підтюремній мури.
Надпишіть, що був я злочинець
І загинув з тортури.

Напишіть, як мене підікали,
В жар поклавши грудима;
Сверлували мій мозок нещасний,
Рвали серце кліщами.

Витягали мені мої нерви,
В кров пустили отрути,
А в ночі пригнітили каменем,
Щоб не міг я заснути.

Геть безсилий лежав я, конав я;
Не хотіли жаліти!
Бо злочин мій ваправду великий:
Я... посьмів... полюбити.

Москва, 3/X 1903.

Олекса Коваленко.

С О Н Е Т И.

I. Чого ми плачем?

Чого, брати, ми плачемо так дуже
За тим, що вже загинуло на віки?
Йому тепер усе дарма, байдуже,
Не воскресять його ніякі ліки...

А краще знов боротись нам за волю
Та будувать нову, рідну хату,
І парікать вже годі нам на долю
І завертать назад колишню втрату.

Життє іде невпинною ходою
І кличе нас іти вперед з собою
І світять нам уже нові надії.

Нехай наш вік не пройде в світі марне,
А сіймо скрізь зерно і добре й гарне
І жнив діждуть нащадки молодії.

II. Незадоволенне.

Зі мною ти і зву тебе на вік своєю,
Рука твоя палка в моїй руці тремтить...
Але душа моя не скована твоєю,
І думка в необсяжну далечінь летить...

І мало пестоші твої мене чіпають,
Хоч для показу я й щасливим притворивсь :
Нехай твої чуття образ гірких не знають,
Не знай, що я коханням тим не вдовольнивсь...

Моя душа давно бажа чогось другого,
Більш надзвичайного, палкого, чарівного,
І прагне повного на мить хоч забуття,

Щоб зовсім і себе і цілий світ забути
І в хвилях щастя захлибнутись і втонуту,
А без сього даремне та нудне життя...

III. Прощай, Урал !

Прощай, Урал, високий та скелястий,
Покритий густо вічними борами,
Прощай і ти, ріка Міяс хвилястий,
Оточений зеленими лугами!...

Не раз мене ви щиро розважали,
Коли нудивсь в чужині самотою,
І любо очи й серце чарували
Красою і страшною висотою...

Прощайте й ви, Татари, бідні, голі !
Колись пани, тепер раби в неволі,
Закуті у духовії кайдани...

Між вами вперше я любить навчив ся
Свій рідний люд, що в рабстві опинив ся
І Україну, де були гетьмани !

IV. Румунській королеві Єлисаветі (Кармен Сільві)

(в день шестидесятиліття її народження).

Привіт тобі, співачко, мій сьвященний !
В Румун ти сонцем сяєш золотим :
Твій чарівничий дивний спів натхненний
Поставив в сьвіт незнаний люд ніким...

Ти кобзою своєю голосною
Заставила Румун свій край кохать,
Й зацвів він пишно, мов квітки весною,
І в трупи силу став живу вдихать !

Колись була Румунам ти чужая,
Але зріднила вас любов сьвятая
І стала рідна неня ти для їх.

Прийми-ж із України привитання,
Та щастя й віку довгого бажання
Від ширих, давнішніх сусід своїх!...

Київ, 29 грудня 1903 р.

Сильвестер Яричевський.

І. Як пташка в клітці...

Як пташка в клітці тужно беть ся,
на ясну волю преть ся, рветь ся —
так в нас душа шукає пути,
де-б крила білі розвинути,
ганьблячі скинути окови
і відновити ся в любови,
яка-б змогла весь сьвіт стопити,
а величнійший сотворити...

А пташка в клітці марно згине,
ніколи волі не досягне...
Чи й ти, о сьвітлее стремління
чи й ти, сьвяте душі дрозині,
пропадеш тихе і безслідне,
як тее сонце, що там блідне?...

Та пташці все на волю перти;
стремління — вам не знати смерти!

ІІ. Мелянхолія вечірньої хвилі.

Заголосив вечірній дзвін
і голос сплив по чашах цьвітів,
нові чутя розбурхав він
з тасмних снів, незнаних сьвітів.

І голос сплив по чашах цьвітів
і затремтіла в них роса,
з тасмних снів, незнаних сьвітів
в душі збудились чудеса.

І затремтіла в них роса,
в прегарних цьвітах проміністих,
в душі збудились чудеса
і сліз поплив ручай перлистих —

В прегарних цвѣтах промінистих
заблисла мисль про близький скін,
і сліз поплив ручай перлистих —
заголосив вечірній дзвін...

Ш. Тиха туга.

Розплине ся запах цвѣтів по долинах
і заплачуть соловейки на калинах.

І піде дріжуча радість ген сьвітами
й повитають її люди пісоньками.

І почнуть їм білі рожі рясно цвисти
і почне їм ясне щастє в серце плисти.

Та в гармонію чудову нута друга
замішаєть ся, вкрадець ся — тиха туга.

І минеть ся час роскоші, час короткїй,
в серці встане біль великий — біль солодкїй...

IV. Розплину ся в хрусталь...

Розплину ся в хрусталь,
у блакитні простори безкраї;
розіллюсь в ясну даль,
де рожевих днів сон завмирає.

Розтоплю ся в той жаль,
що у піснях дріжить безконечних;
роздроблюсь серед фаль
і акордів утіхи сердечних...

Так істота моя
все остане судьбою незмита,
невмиручий бо я
в віковичній гармонії сьвіта...

Надія Кибальчич.

Л И С Т.

У моїй душі палає жаль. Нема тому жалю ні вини, ні спокою. Моє слово як лід; не дав мені Бог слова.

Не хочеть ся спати. У хаті чорно і тихо.

Згадала той лист, що з вечора дістала. Пишуть, що один наш літературний робітник тяжко хворіє і тяжко працює, бо йому ні на віщо існувати... Пишуть... та пишуть теж саме про другого...

Це у вчорашньому листі. В інших напишуть про інших. У ту ніч я у думках написала цей лист.

Єдине, в чім ще живе українська нація — це письменство. Так і повинні жити культурні нації, і звичайно воно виходячи з життя непримітно та примітно впливає на його. Не можна собі уявити культурного народу без літератури. У нас письменство значніше; це стяг, біля якого збирають ся вірні свої країни; від його ми ждемо більшого, а письменників бажано бачити „рицарями без страху і догани“. Але в дійсности вони не такі. Щоб існувати, лиш існувати як жива істота, вони повинні йти на компроміси. Найвидатніші працюють на чужому полі, бо на своєму можна вмерти від голоду, а свої сього і не примітять.

Письменника взагалі мало примічають, як і людину, так і як письменника; він не знає, чи його читають, що про його думають, чи люблять, чи ні. А письменник теж людина, теж „громадська товарина“ і не може жити та радіти тією самотою, яку від щирого серця дарує йому Україна (Українці). У нас мало читають українські книжки, за надто мало, і не через те, щоб вони були такі вже убогі — бо вже одно те, як можна це знати не читаючи їх? — а просто нема цікавості.

Правда, це не заважає гостро судити письменника, коли він зверне на чуже. Судити і дивуватись. А треба не тому дивувати, що наші переходять на чуже, а тому, що вони зостають ся на своєму рідному. Хиба-ж таки часом замученій працею, засмученій самотою людині не з'явиться ся питання: Навіщо творити літературу, яка не має ґрунту — читачів? Кому-ж потрібна ця екзотична рослина?

Коли наше письменство не вяне, то сим керує якась стихійна сила, а зовсім не Українці, що ставлять на її шляху цілі барикади. Єдине, чого наш письменник може сподіватись, це що після смерти його згадають чулим словом. Але знов таки згадати, що він жива людина, то думається: це дуже мало і не може бадьорити до праці. Хто береть ся до української літератури, той відривається від слави, заробітку, віддає увесь свій талан (нехай він буде й малий, але людина віддає все, що має) і за це йому судиться бути вічно у самоті.

Ви знаєте, як живуть наші письменники? Ви знаєте, що їх коштує давати нам свої твори? Ви знаєте, яке багатство сили духа положено у кожному найменшому з їх?

Інші працюють до загиби, щоб заробити собі (часто хворому) і своїй родині шматок хліба і написаний твір дорого йому дістається.

На наших очах гинуть наші, гинуть поволи, мов у тиху воду спускають ся, а ніхто сього не примічає. Ніколи людям. Їм треба працювати, працювати, працювати, щоб у їх світлиці були оксамітні креселка, щоб мати спроможність скликати пишних гостей на пишні вечери, щоб мати дорогі сукні, дорогі забавки. Що думати про такі роскоші як жаль, щирість, любов! Ніколи!!

Українці, а особливо їх письменники, порозкидані по всьому світі, скрізь можна знайти малі українські гурточки, але між собою

вони не зв'язані, хоч єсть усе, що може єднати людей. Є спільні думки, є спільні розумові інтереси. Але ото їй горе, що інтереси лише розумові, а не матеріяльні, того вони так мало єднають.

Час нам давно мати свій фонд та допомагати у лиху годину нашим письменникам. Ось згадайте, що вам довелося чути про їх бідування, киньте геть свою недбалість і проведіть цю думку у життя. Наші робітники — живі люди.

Юрій Кміт.

Д Е Б Р И.

- Шкода такої дівчини.
- Тільки жити й веселити ся. Молода, гарна.
- А тут кажуть іти в землю гнити.
- У Фоталихи анї одно не вмирає.
- Бідного й смерть не ймаєть ся.
- Аж плакати хочеть ся — давай до землі таку красоту.
- Мали вони багато лиха.
- Нещастє за нещастєм.
- Декому вже так призначено мабуть з роду.
- Аякже. Небіжка Костиха все так говорила : крути-верти, а біди не уйдеш.
- Добрі люди.
- Ба, чи не добрі! Всі діти по небізику шваґрі утримує у школах.
- Всьо справляє для них і для їх матери.
- Від його смерти почав ся цілий клопіт.
- Мати підвіяна.
- По-що такому жити?
- На муку.
- Друга сестра теж на їх голові.
- Кажуть, що має лихого чоловіка.
- Жне з иньшими.
- Чи другий хотів би обладовувати свою голову такими клопоти, хоча-б навіть своїх кривних?

— Нема що казати, добрий чоловік; порадить, поратувє.

— А до того ще й двір творить йому пакости.

Таку розмову вели між собою селянки, що ходили розвідувати ся про хору доньку свого отця духовного.

Дім о. Дніпрового оповитий сумом. Лиця всіх зажурені, втомлені; сон тиснеть ся на силу до очий. Найстарша донька Ярослава, учениця осьмої кляси, має тиф, лежить безпритомна. Зриваєть ся, кричить несамовито, говорить без звязку, дає гнівливі відповіді.

— Що вам, панно Славцю?

— Ви лікар, повинні знати, що мені.

Скидає ковдру, дре сорочку. Ріжні привиди й страховища мучать її. „Заєдно треба при постелі бути, годі відступати. Лікарі не роблять надії, бо до тифу долучила ся шкарлятина. Славця має вже шіснацять літ, а старші звичайно вмирають на шкарлятину“. Лікарі лічили, бо так випадало робити, одначе не прикладали до того великої ваги й серйозности. Дехто з них радив навіть робити ризиковні проби.

— Треба вкинути її до студеної води.

— А я знову кажу, що по такій вунелі за чверть години закінчить житє.

— Може бути, але я тої думки, що вона хоча й перебуде се, стане калікою або божевільною. Ся хвороба мусить полишити наслідки по собі.

Мати з великого жалю й розпуки мліла раз-попри-раз; не шкодувала би навіть свого життя, щоб лише вратувати доньку від смерти. Надмірно любила її, хоч мала ще пньші діти, трьох синів. Усю любов матернього серця переляла на неї. Поза нею не бачила людей, слави, сьвіта. Ярослава була чудової краси. Поодинокі части тіла немов майстерно виточені. У всьому повна симетрія і гармонія. А найбільше чару додавав незвичайний блиск та сумішний колір очий; до того була проворна, метка й жадібна знаня.

Коли лікарі заявляли сумнівні запевненя, мати за порадою селянок, що приходили відвідувати „свою паннунцю“, запросила старушку Настю Доскоч із сусіднього села. Вона ратувала людей головно зіллями, у безвихідних пригодах. Настя приглянула ся уважно хорій, відтак звеліла принести черепаху. Всі поспішно сповняли її прикази. Приложила черепаху до шиї, прикрила запаскою притримувала рукою через кілька хвилин. Черепаха луснула.

Настя зраділа. Се був знак, що хора подужає, що можна забирати ся лічити її. Зварила сумішку ріжного зіля, відвар дала пити хорій. Ярослава випила половину і невдоваї почала сумовито прощати ся з родичами та присутними. „Прощайте мамо, прощайте тату, бувайте здорові всі — я вираю“. Заломлюючи жалісно руки і кидаючи блудно очима відвернула ся до стіни і заснула. Острах втиснув ся присутним до грудий і спиняв віддих; усі хлипали тихо, ждали катастрофи. Запанувало трівожне напружене. Настя наказала мовчанє й непорушність.

Хора вперве по тижневи заснула правдиво. Спала чотири години. Раптово пробудила ся й зіскочила на долівку. „А-а, я в своїй хаті“. Розглянула ся по кімнаті, всьміхнула ся до родичів. Прийшла до свідомости. Знеможену підняли з долівки й положили на ліжку. Стала тихо оповідати про свій сон. „Ніч глибока довкола. Я серед поля. Сама одна. Непроглядна невидь. Шум, свист, ревіт, блискавиці. Я дрожу, лечу, накликаю помочи. Ніхто не йде. Оглядаю ся, а там далеко горять ліси, тріщать, ломлять ся дерева; огонь і полемінь ширшають, кровава луна на зводі, іскри сиплють ся надо мною. Звірина кричить розпучливо. І я мучу ся й животины мучать ся. Кричимо, просимо, благаємо ратунку, помилюваня. Нема ні звідки. Шал огорнув нас. Виємо, скавулимо. Загрімели громи, заблисели блискавиці, наче всьміхнули ся над нашою нуждою. В розпуці й переляку ще раз скрикнула я проразливо: ратуйте, ратуйте; відтак острашна сила повалила мене до землі. Тоді я пробудила ся“.

Коли Ярослава почала льогічно оповідати, всім стало лекше. Раюо приїхав лікар, оглянув хору, розпитав, як довго спала, запевнив, що вже минула небезпека. Подав припис відживлюваня і відїхав.

По році прийшла Ярослава вповні до здоровля. Хороба не полишила ніяких наслідків, тільки через се, що заживала зелізо, а не полоскала добре уст, викришили ся їй верхні зуби. Мати зарадила тому, дала вставити штучні. До школи не вертала, пробувала дома, щоб набрати більше сили.

* * *

— Ну, що-ж, Славцю? Пора тобі рішити ся, котрого вибрати: чи інжинера, чи теольога? І один і другий стараєть ся

твою руку. Годить ся сю річ наперед обдумати; потім заскочать тебе неприготовану осьвідчинами.

— А що-ж радять мені мама?

— Я не знаю, з якого боку починати. Се дуже важна річ. Твоя особа в тому найбільше інтересована, отже твій голос має найбільше значінє.

— Я чогось дуже страхаю ся. Не можу докладно рішити ся ні за одним, ні за другим. Моє серце більше склонюєть ся до теольога.

При тих словах міцно зарум'яніла ся і похилила соромливо голову.

— Безперечно, — каже мати, — в таких річах треба слухати серця, але при всім тім належить глядіти й на передні колеса. Зрештою я полишаю тобі повну волю, роби так, аби було добре. Я з тим, кого вибереш, жити не буду, тільки ти. Обдумай се добре сама з собою. Подруже — се льотерія.

— Треба ще з татом поговорити.

— Аякже, аякже, вони більш досвідні.

В околиці о. Дніпрового будували залізницю. Кількох інженерів навідувало ся до його дому. Одному з них, Петрови Романякови, дуже вподобала ся Ярослава, тим то заходив частійше до о. Дніпрового. Рівночасно бував там у замірах женитьби укінчений студент теольогії Роман Савчишин, що інтелігенцією значно перевишав Романяка. Роман був для Ярослави більш симпатичний, ніж інженер; більше спочувала йому. Одначе батько дивив ся з практичного боку на подруже свої доньки. Змалював перед нею долю сьвященника в теперішніх часах, і закінчив свій опис тим: „Тут без вартости знанє, ревність, труд; тут платить ся лизунство, затраченє гідности, глупота, гнучкість і коліноприклонність перед панськими ключницями, платить ся моральне й духове каліцтво. Перейди всіх відзначених, а побачиш, що се за люди. Один по трьох літах дістає найкраще місце, иньший більшу половину свого віку проводить у скитальстві та в крайній нужді. Тепер сьвідомий сьвященик — се билина серед поля; зі всіх боків нагинають нею вітри, захисту немає для неї. А зрештою, як думаєш, яка воля твого серця. Я стою при тому, що ліпше інженер, ніж сотрудник“.

За радою батька Ярослава вибрала інженера. Зробили заручини, на яких було багато з родини і знайомих, відтак почали приготовляти ся до весіля. Звістка про се розійшла ся швидко по

всій околиці. Панни почули в собі непереможну заздрість, хоча не виявляли того на зверх; одначе можна було завважити се по іронічних натяках або вриваних висловах про суджених. Вони й собі зітхали сердешно, горячо тужили за обіцяною землею, се-б то за подружжєм, а тут годі вийти із заклоятої пустині. Їх задушевне бажанє: „Або нехай не вийде ні одна замуж, або нехай одної гарної ночи всі дістануть ся в солодкі обійми обожаного аморка“. Так говорив один знайомий перед Ярославою, коли ся оповідала про різні сплетні й анонімні листи з очорнюваннями, що надходили перед весілем разом із ґратуляціями.

Перед самим вінчанєм учинило ся таке, що значно заважило на дальшому житю Ярослави. Попросила донька батька, аби заявив судженому, що має штучні зуби. Не хотіла нічого затаювати, щоб устерегти себе на будуче перед усякими можливими докорами. Отець, хоча нерадо, сповнив припорученє. Инженер дізнавши ся про недостачу зубів у своєї судженої не ждав на вінчанє. Не прощаючи ся з ніким від'їхав.

Ся подія дуже збентежила всіх домашніх, а чужим дала тему до різних розговорів. Мати взяла собі се так до серця, що розхорувала ся. Дніпрового теж важко вразила ся річ, одначе не виявляв сього по собі; заходив ся розраджувати жінку й доньку. „Твое не минуло ся. Що має бути, буде. От позавидували тобі. Хтось мусів йому щось наторочити. Люди трохи не подуріли зі заздности. Він мабуть лише ждав на приключку, щоб вихопити ся, щоб нас осоромити. Не жури ся“. Поцілував щиро доньку.

— Ні, ні, тату, мені нічого. Добре, що стало ся се перед часом. Уже від довшого часу мучили мене дивні сні. Я прочувала щось. Сама не знаю, що діяло ся зі мною. Як зразив мене сей дурень! Яка я огірчена! Не можна нині нікому довіряти. Все замасковане, все фальшиве.

Розплакала ся. Батько не знав, що робити. Напружена мовчашка, переривана хлипанєм і зітханєм Ярослави.

— Не хочу подружжя, не хочу женитьби. Моє лице спалить ся. По що говорив мені: я вас люблю, я вас кохаю? Мабуть прочувало моє серце, що се брехня, коли воно не ворухило ся, коли холодніло від його слів. А може се кара або пересторога, щоб не вмовляти в себе ні любови, ні симпатії, лише йти за голосом серця й за його почуваннями? Або я знаю! Ні, не хочу, не хочу нічого! Досить! Що мали ви мені дати на віно, оберніть на мою науку.

— Добре, дитино, добре, я радо зроблю так. Успокій ся. Не муч себе, не трать свого здоров'я. Хай і слід загине за ним. Ти зможеш жити й без нього.

Записала ся до семінарії. Вчила ся добре. Час минав скоро. Забула про пригоду. Здала матуру і стала учителькою в місті Д. Мала кривних у самому місті і в околиці. Було їй тут доволі приємно. Тішила ся, що може заробляти сама на себе.

В найближші вакації поїхала до купелевого заведення, пів милі від міста Д. Чула себе загально ослабленою, хотіла отже підратувати свої сили до дальшої праці. Лічив її Іван Струсь, спеціаліст жіночих недуг. Був се молодий, гарний мущина, досить очитаний, вразливий на красу, чутливий; відзначав ся незвичайною ніжністю й тактовністю в поведеню з пацієнтками. Жінщини мали велике довіре до нього. Іван зайняв ся дуже ревню Ярославою. Причина сього великого піклування та ревности була в тім, що вона подобала ся йому дуже. Жартливий Амор від разу пустив між них острі стріли. Залюбили ся. Не могли довго бути одно без одного. Туга ранила серця. Думки їх були заняті собою. Ярославу сповинало в його присутности невимовно розкішне чутє, якого ніколи не чула ще в собі. Народило ся щастє, пробудила ся розкіш. При оглядинах вдивляв ся Струсь із горячою любовю і розкішною приємністю в риси її тіла; дотикав ся ніжно й чутливо. Манила, чарувала його. Її лице горіло тоді, серце стукотіло. Здіймав її острах і дивний неспокій. Не хотіла дивити ся в його очі, що покривали ся мелянхолійним сяйвом безмежної розкоші, то знову не могла відірвати своїх очей від нього; вони ніжно, привабливо замикали ся й відчиняли ся, та незначно відвертали ся; вії то спускали ся, то відхиляли ся. Ярослава чуючи на собі його дотик, дізнавала солодкої втоми, немов би сон і забутє простелювали ся по її суставах. У їх уяві виростав зачарований сьвіт. Одного дня почула на собі міцні обійми Івана; пристрасно цілував її лице, шию, очі, рамена; їх слова уривали ся, гадки розбігли ся; чули тільки дрожання й фильовання свого тіла. Забули всьо і віддали ся вповні собі...

Вже тільки тиждень до кінця вакацій. Іван і Ярослава заумовані. Наближаєть ся час розлуки, страшна хвиля прощання.

— Раз я зазнав правдивого щастя; за се складаю вам щиро-сердечну подяку.

При тих словах обняв свою любку і почав її цілувати.

— Жите зі своїми чинниками дуже скупе на втіхи й задоволення створінь. Стрічаю щастя, але за пізно приходить воно до мене. Такі почування, які маю до вас, не ворушилися ще в мойому серці. Моє подружжя не дало мені того і не дасть ніколи.

— Ах, Боже, що діється зі мною! Що я вчинила! Доля провадить мене по самих дебрах. Вивела на вершок і звідси стручусь безшлосерно свою жертву в долину по стрімких, острих скалах, щоб поранена, покалічена мучила ся безнадійно. Як я тяжко провинила ся зглядом вашої жінки!

— Не ви, лише я. В мені горіла непереможна сила до вас; я забув усьо, тільки вас бачив перед собою. Ви своїм єством виповнили всьо для мене. Правда й се, що велика моя провина. Чую се. Можу тепер прийняти найтяжшу покуту; радо буду всьо зносити і терпіти; сьвідомість того і згадка про се, що я дізнав з вами найбільшого щастя на сьвітї, значить — любови, додадуть мені сили.

— Коротке щастя — довга мука.

— Так воно вже водить ся на сьвітї.

— На що унєщасливили ви свою жінку? На що ви її поневолили? На що заподіяли ви їй невідшкодовану кривду?

— Я поневолений і вона! Я одружив ся без виразної, взаємної симпатії, без сьвідомої любови; одружив ся без тої могутньої, потайної сили, що потягає, віддає вповні одну особу другій. Я ждав на витворєнє того, чого не було!

— Ха-ха-ха! Ви тепер гарно говорите, а чом не кермували ся тою філософією перед вінчанєм?

— Осьвітленє подружнього життя являєть ся звичайно за пізно. Мені говсрили, що річ подружя треба найперше брати з практичного боку, що все инше прийде само собою, коли тільки голова на карку. Ти лікар, кажуть, тобі треба на початок матеріяльного забезпеченя, а се запевнить тобі поведженє. Не будеш пізнійше калікувати. Маєш панну богату, гарну, з доброго дому, а се найважнійше. Бери й не надумуй ся, аби хто не захопив щастя з під носа. І я вимучений попередніми клопотами й невгодами послушав тих підшептїв. Моя жінка добра людина, одначе між нами холод, що морозить нас. Ми дуже відчуваємо свій незносний тягар.

Був би ще довше розводив свої жалї, але застукав слуга до дверей і попросив його в дуже пильній справі.

Покінчили ся вакації, покінчив ся купелевий сезон. Іван Струсь від'їхав до жінки, що пробувала у своїх родичів, а Ярослава від'їхала до місточка Д. При прощаню просила, заклинала, щоб ніколи не писав до неї, щоб старав ся забути про все, щоб поважав свою жінку і відплачував ся добром за заподіяну кривду.

Приїхавши на місце подала ся в иньший округ. В коротці перенесли її. Хотіла бути далеко від того місця, що нагадувало їй про страшну розлуку з милим.

— Тут знову викинула мене доля з колії життя. Не можу тут бути.

* * *

Ярослава дістала місце далеко в горах. Село Лісовичі. Своє жите проведене в тім селі описала своїй товаришці. Виймаємо з сього листа важнійші уступи :

„Вже семий рік проживаю в глибокій, гірській закутні. Приступ до сьвіта дошками забитий. Довкола височенні гори, сповиті відвічними лісами. Люди справдішні лісовики. Школу побудовано заходами місцевого сьвященника.

„Не знаю, від чого починати описувати тобі своє жите? Я майже здичіла. Цілий час провела я в повному відчуженю. З ніким не сходжу ся крім місцевого пароха, ні в кого не буваю, ні з ким не переписую ся. Жию, аби жити. Пори року для мене однаково минають. Ні весна, ні літо, ні зима не вражають мене своїми змінами.

„Перший рік мойого учителюваня зазначив ся для мене страшними ударами. Зараз на самому початку померли на плямистий тиф мої родичі і наймолодший брат. Батько заразив ся при сповіди нуждарів, яких тиф гаразд навідував і вислав на другий сьвіт. Сеї смерти не могла я довго-довго переболіти. Про мої муки розказали-б докладно безсонні ночі і гірські вітри, що завивали під вікнами. Доходило до того, що я хотіла наложити руку на себе. Ріжні думки палили мій мозок, ріжні порівнюваня моїх відносин розщибали мною, робили мене божевільною. Проклинала я себе, чому не послухала родичів і не полишила ся дома; може смерть була-б і мене не пощадила, може була-б змилосердила ся наді мною... В першім році зазнала я багато неприємностей від напасливого дідича, що напосів ся зробити з мене свою підложницю. Боже, що я втерпіла! Одначе при підмові пароха змогла я відперти всі на-

сильні находи. За сю оборону дістало ся йому... Понищили худобу, а навіть засідала ся двірська служба на його житє. За впливами сього високо-морального дідича перенесла я від своєї шкільної власти багато докорів та ріжних урядових слідств і доходжень. Такі гаразди спливали на мене. Моє житє зазначене тяжкими хрестами. Чи я тому винна, чи хто иньший — не можу розібрати, а тепер уже навіть не забираю ся до того. Шкода всього! Легко вимовити: прожила я в Лісовичах сім літ, але бути автором діяня і предметом житєвих умовин — страшна річ. Нема мабуть нещасливішого створіня, ніж чоловік. Терпіти і бути свідомим безвизначності в тому терпіню — се справдішня мартирологія! Коли-б хто повторно хотів випустити мене на світ, то я кричала-б усіми голосами до нього: „Чоловіче, поповнюєш непротимий злочин на мені“. Може лише моє житє вложено так нещасливо. Говорю тільки за себе. Не нарушую гармонії иньших...

„Посеред того всього тішило мене се, що я могла по трохи помагати матеріально своїм братам. Уже покінчили гімназію. Один записав ся на філософію, а другий на медицину. Щастє їм Боже! Може бодай вони визнають кращої долі, та запоможуть, поратують иньших. Для них і далі хочу жити та трудити ся, доки не вийдуть у люди“.

За сі літа Ярослава помарніла, висохла, пожовкла. На лиці видко виразні сліди перебутих терпінь. Чоло засіяне глибокими зморщками. З давньої красуні полишила ся тільки тінь, навіть селяни завважили се. „Наша пані добра, любить діти, пильнує школи як ока в голові, але трохи дивна. Така задумана, така зажурена, що аж сум побирає дивити ся на неї“. Иноді по кілька годин сидить задумана й не ворухнеть ся. Колись-не-колись прошепече стиха: „Моє житє вломане, треба ходити по дебрах“.

* * *

Почтмайстрові поблизького місточка, Семенови Мачишинови, померла жінка. По її смерти жив іще рік із донькою, а коли віддала ся, задумав пошукати товаришки житя на старі літа. За порадою деяких людей звернув ся в заявами до Ярослави. Вона зразу не хотіла нічого чути про се, але коли її конкурент не вражував ся відмовами і поповляв свої просьби, тоді почала трохи уважнійше розбирати свої обставини. „Гірше мені бути не може; послабаю, щось вле робить ся ві мною. Ріжні невігоди, прикрости, докучли-

вості заглядають до моєї хати. Жию наче відлюдок. Хто почислить мої муки в тій самотині? Хто почислить мої сльози? Минули найкращі літа молодости — не вернуть ся; розсипані по широкій пустині... Кажуть, що жив добре в першою жінкою, може й для мене буде людяним. А зрештою я й так терплю багато. Підпоможу братам. Вийду за нього. Нехай ще раз лихо посьміється надо мною". Зітхнула. Хвилю сиділа мовчки, а потім знову проговорила до себе:

— Боже, Боже, хто винен у моєму життю? Невже я сама? Родичі? Люди? Умовини життя? Ха-ха-ха! Зібрало ся мені на філософію. Вбирай шлві, ставай до дшля, тягни його, доки не зловить ся, а тобі ніг не відійме...

По таких роздумуваннях, що починали переходити в розпучливий песімізм, зважила ся вийти за почтмайстра. Було їй добре. Чоловік поважав її, шанував, догоджував у всьому; заходив ся розігнати сумовитий настрій, що вжив ся з нею, та став другим її еством. Тихо, у вигоді минали дні за днями. Її лице випогоджувало ся; приходила до рівноваги. Раділа, що може помагати братам...

Не довго сьвітило сонце в хату Ярослави; не довго втішала ся його промінєм; не довго довело ся їй зазнавати домашнього спокою. До року помер її чоловік.

— За мало мені терпіня, треба більше.

Се нещастє підкосило її дуже. Від тепер появляли ся в неї признаки божевіля. В ночі вискакувала тільки в сорочці через вікно, летіла в поле, припадала під хрестами і видавала з себе болючі стогнання. „Смерть... мусимо вмерти... страшна річ... я гину... ратуйте... ні, ні, тут, тут копайте яму, а ви братчики не вмирайте... візьміть собі гроші, що я призбирала... Вже викопали яму... погано, страх погано...“

Пасербиця заняла ся нею щиро. Спроваджувала лікарів, старала ся, щоб мала найбільшу вигоду, а коли ніщо не помагало і Ярослава з кожним днем більше марніла, вислала її до В. до замітнійших психіатрів.

Сьвідомість Ярослави вже не розвидніла ся. По кількох днях покінчила нужденне житє.

Пасербиця спровадила тіло небіжки до родинного місточка, справила величавий похорон і зложила домовину побіч свого батька.

Брати сердечно плакали.

Гнат Хоткевич.

ПРИСТРАСТИ.

Драма в чотирьох діях.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Іван Гаюн, старий козак; поетична, щира українська душа.
Петро, брат Марисі; удав ся в матір.
Антін Гаюненко, син його; молодий, нервовий, надто вразливий хлопець.
Роман, чесний, гарний, молодий парубок.
Олеся, сестра Антона, тиха, чутлива.
Стефан, Молдаван середніх літ, патріот.
Маріора Міреску, стара Молдаванка; фантастична, деспотична натура.
Ярощич, трохи старший, німий.
Григораш, молодий юнак молдаванський.
Марися, її дочка; пуста і кокетка, доки не вдарить її що по нервах, доки не почнеть ся переживанє зверхніх вражнь.
Селяни, парубки, дівчата, жінки, діди, козаки, Татари і т. д.

Дієть ся в початку XVIII віку. — I дія в осені, II і III зимою, IV весною.

Д І Я І.

Село. На праворуч хата старого Івана Гаюна. На ліворуч хата зі східцями Маріори Міреску. За сценою (ліворуч) чуто молдаванську пісню.

Я В А І.

Маріора (сидить, схилившись на дубець. Вона в темній корсетці зі шнуровицями, на шиї великий дукач, на руках широкі наруча золоті).

Хор (за сценою).

Вийдемо, вийдемо!
Вийдем, Молдавани, до бою,
До бою з Турками лихими,
З Турками лихими!

За віру, за волю!
 За щастє, за долю!
 За край наш рідний,
 За нього! За нього!...

* * *

Випємо, випємо!
 Випєм, Молдавани, до краю,
 До краю, до дна тее пиво,
 Кривавее пиво,
 Те слізнее пиво,
 Що зварим на диво,
 На лихо, на горе
 Туркам! Туркам!...

Маріора (розхвильована). Пісня! Наша стара, дивна пісня! Серед чужих степів, у далекому краю — питома пісня! Співайте, любі мої! Співайте, діти-Молдавани! Не забувайте милої, коханої пісні своєї. Вона перенесе вашу душу на беріг рідної річки, вона нагадає вам рідну країну, рідні садки, вона напоїть вас рідним повітрям і надасть сили на боротьбу з ворогом. Вона зробить із вас юнаків-молодців, вона вілле вам вогню в душу — і сміливо тоді скрикнете ви: „Поки світ-світом, і Молдаван-Молдаваном — не скоримось лютій силі!“...

(Впродовж монольога праворуч чутно тиху українську пісню).

Маріора (в задумі). Пісні, пісні!... Де ви на світі божому узали ся?... Чи з моря виринули глибокого, чи в лісі густому, непрохідному вирости?...

(Українська пісня все дужчає і дужчає, потім нараз перериваєть ся).

Голоси парубків (за лаштунками, праворуч). Дивись! Молдавашия сидить! Повиповзали мов щенята на сонце! Гріють ся! Попогріти-б їм боки гарненько! Тю-тю-тю! Бісові Молдавани! Чорти! Посілись на нашій землі, а робити не хочете! Бісові Молдавани!

А ви, Молдавани,
 Тепер ви не пани;
 А ви, чортові Волохи,
 Вже зостало ся вас трохи.

Угу-гу! Фю-фю-фю!...

(Молдавани зачинають пісні).

Ой, вже недовго, недовго вже вам
 Та руки звязувати, звязувати нам;
 Ой, вже недовго, недовго вже нам
 Покорювати ся, покорюватись вам.

Ой, ми піднімемось на вас,
 Ой, ми поріжемо всіх вас!
 Ой, ми повстанемо на вас,
 Ой, ми повішаєм всіх вас!

* * *

Ой, вже недовго, недовго вже вам
 Та хати руйнувати, руйнувати нам;
 Ой, вже недовго, недовго вже нам
 Та в вічі заглядати, заглядати вам.
 Ой, ми піднімемось... і т. д.

(Впродож цієї пісні чути голоси: »Дивись! Молдавани пісні затягли! Давайте ми свої! Гучнійшої!« Починають співати: »Гей, нум, братця, до зброї«. Згуки пісень української і молдаванської змішують ся, ростуть).

Я В А П.

Через сцену (праворуч) біжать парубки, деякі з дубцями.

Братця! Братця! Бий їх! Бий чортових Молдаван! Лупцюй їх! Гей, землице наша, землице! Коли-б ти знала, що на тобі така паскуда сидіти-ме — розсілась би на двоє! Хлопці! Сюди! Молдавани наших бють! Гей-гей-гей!... Омелько, гов! Ахванасій!...

Маріора (устала на зустріч, розмахуючи дубцем). Стійте! Стійте, прокляті! Не вам, не вам, виродкам, бити нас! Не вам бити вірних синів вітчизни своєї! Що ви? Що ви зробили? Чим пожертвували за-для землі своєї? А ми — ми все віддали за неї! Ми навіть царя свого убили, коли він закохав ся у Татарку, коли він мав змінити вірі своїй.*) Аж із тієї пори, коли Драгош ввів предків наших із землі угорської — ми бились, боролись по всяк час, усе жите своє. Ще зі Стефаном Великим на Барлаті ми з Турками бились.***) Дитина в колиці ще готувалась бити їх і різати! Парубок не женив ся доти, доки не приніс своїй коханці хоч однієї голови турецької!... І всю кров, усю силу нашу несли ми їй, своїй рідній землі... А ви?

Я В А Ш.

Іван Гаюн (вийшов впродовж монольогу). Стій! Помовч трохи! А скажи-ж мені, коли так, чого-ж ви стільки проливши крові

*) Стефан VII закохав ся в татарську дівчину, прийняв магометанство, за що й був убитий своїми підданими в 1552 році.

**) Це було в 1475 році.

за свій край рідний, чого-ж ви, питаю, сюди прийшли? Чого-ж ви опинились тепер серед любої нашої України, серед її тиші заводите свою, нерідну нам пісню, серед її великого степу будете свої хати? Ми неменче вас бороли ся за свою землю. Ступень за ступнем відбивали ми її у Татар. Кожну десятину поливали своєю кровю, засівали кістками, все врожаю сподіваючись... Ну — і вихали, випестили її, земельку свою. Радувати ся-б тільки треба за своє кривавицею куплене добро. . І що-ж? Прийшли ви, Бог вас знає відкіля, Бог вас знає навіщо; прийшли, осілись на кровній нашій землі; берете готовим те, за що ми голови свої покладали, за що батьки наші в бій ішли. Де-ж правда тут?

Гурт (поперед тихо, далі голоснійше). От так старий Гаюн! О, так дід Іван! Ба, як пристрочив старій відьмі! Та цей пристрочить! Пристрочить!

Маріора (похмуро). Не своєю волею прийшли ми до вас, а примусом, через утиски страшенні турецькі. Коли трудно було вашому цареві Петрови, він багато, не бійсь, обіцяв нам за поміч. О, він трохи не гори золоті посулював нам.. А що-ж вийшло? Чого він мирив ся з султаном? Чого? Ми готові були голови усі покласти, битись до остатньої краплі крови, до остатнього зіхання... А він замирив! Замирив! І Чорногора пропала, і ми...

Іван (перебїваючи). То не наше діло розбирати, що у вас там із царем. А ганьбити нас у нашій же хаті, вибивати нам очи, буцім ми не лили крови за пеньку свою — ти не посмієш у друге!...

Маріора (запалено). Не треба нам ні вас, ні вашої землі! Стривайте! Скоро підемо ми відсіль! Підемо знов до наших убогих хат, знов до наших тихих річок і запашних виноградників.

Гурт. Хоч зараз! Туди й дорога! Ич яка! К' чортовій матери.

Маріора. Будьте ви прокляті з вашою землею і з вами усіма! Нехай попелом западуть ся всі ваші села! Нехай пси голодні вють на ваших гробовищах та пугач голосить над вашими спорохнілими хатами! А ти, старий Іване, памятати-меш Маріору увесь вік свій! І діти і онуки твої памятати-муть. Грізну, о, грізну памятку тобі я zostавлю. (Пішла.)

Я В А ІV.

Гурт (регоче). Тай відьма-ж яка! Тю на твою матір! От так скажена! Ей, ти божевільна, вернись! Тай баба ж злюща яка! От так, так!...

Іван. Нема мені чого тебе боятись. (До хлопців.) Ну, що-ж хлопці? Молода, жвава кров грає? Бач які: вібрались Молдаван бити! Ех, ви... голови з вухами... Омелько, Ахданасій, Микита, Василь — усі, як єсть усі! А де-ж Антін мій? Що-ж він не біг... Молдаван бити?

I парубок. Та він такий, що й заступаєть ся за них.

Іван. А де-ж він?

II парубок. Та був з нами...

III парубок. А ондечки ходить тума-тумою. Антоне! А-гов, сюди!

Я В А V.

Антін (ліворуч виходить). Чого вам треба?

III парубок. Та так, нічого. Он батько питає, де ти є...

Антін. Навіщо я вам, тату?

Іван. А так... Годі тобі блукати. Давай краще сядемо та побалакаємо.

IV парубок. А ну, хлопці, ходім на вигін.

V парубок. Затягуй гуртової. (Співаючи виходять праворуч.)

Я В А VI.

(Гуртова пісня затихає помалу; виділяєть ся тенор і співає високу-високу пісню.
На сцені тихо, лише тенор розгукує).

Іван. Чуєш, сину, як гарно, та любо, та тихо у нас на Україні? Он пісня ллєть ся широка... Бач, як розлягаєть ся... Повітре таке гарне, чудове... (павза). Слава Богу — убрали ся в хлібом, дає Бог урожай добрий... А садовина? А безліч усякого овочу? Наградив, наградив нас Бог чудовою землею. Не дурно покладали ми голови свої за ню, за цю сьвяту, сьвяту Україну... (тихо) Чуєш? Чуєш, сину, як повстає в душі любов, любов до рідного краю, до цих степів широких, до цих садків, до цієї пісні дивної, гарної?... Це ми, це ми все зробили... Ми одбили землю з шаблею у руках, засівали її в пісню із піснею чудовою збираємо посів.. І невже-ж нема за що кохати її, цю любую, милую Україну?... (дивить ся сини в вічи).

Антін. Я й кохаю її, тату... Щиро кохаю...

Іван (ніби переслідуючи одну яку ідею). Ти виріс у своєму селі і не бачив іще усїєї України нашої, не бачив іще усього обширу величного степів її, не бачив іще Дніпра-Словути гнівливого, не бачив іще Великого Лугу козацького. Ая... я попоходив за вік свій... І козаком і чумаком попоходив. Не раз ходив я у Крим по сіль та по вино, не раз бував у башті Перекіпській... Як виїдеш на шлях битий муравський з півнем та ковилем на передньому везі, як вирівняєть ся валка по дорозі — серце заграє, кров живійше заходить! Захочеть ся зненацька заспівати тобі, та так заспівати, щоб степ розляг ся од співу чумацького, щоб перепела та стрепети в траві перелякались... Заїдеш у зимовник чий-небудь, що трапить ся по дорозі. Є господар дома — гаразд, нема — теж гаразд... Переночуєш, попоїси, поставиш хреста на долівці на знак, що гість був, тай далі рушаєш. А як переїдеш уже було Кінські Води та округ тебе чужий степ непривітний обляже — сумно, смутно якось на серцеві стане. Особливо, як іще до того тесму чи то слід татарський свіжий зобачиш... Ляжеш у ночі на возі — небо над тобою висне, у траві деркач дере, тисячі коників, комашок гудить, із степу пахощі різні підіймають ся і сон очі боре... А тільки шелесне що, тільки здасть ся тобі, що наче десь-то далеко-далеко кінь тупотить, де й сон дінеть ся, прокинеш ся... Але тихо все навколо... воли ремигають та під боком товариш спить. (Павза.)

Антін (із блискучими очима). Як би мені хотїлось побувати і в Криму, і на Дніпрі, і всюди-всюди, де ви, тату, побували!...

Іван. Е, синку: багато виходив я. Що-ж у Криму? І у Криму є на що подивитись; тільки зобіждають нашого брата всякі там імани, диздарі, каймакани.. Ходив я і до Кубанської орди за рибою, був і на Єйській косі і на Бейсугській... А що вже запорожських земель повиходив, то й кінця й краю немає... І на Синюху купатись ходив і на Калміус, де донська та запорожська землі виходять ся: там іще пеньок такий обгорілий укопаний задля знатя усякому, де чийї землі кінець... Ех... Сум обгорне, як згадаєш усю минувшину. Зворушив ти мене, синку мій єдиний.. А знаєш, синку, що я хочу тобі сказати?

Антін. А що тату? Що хочете кажіть — все заля вас зроблю!..

Іван. Видко мені на старі очи, як ти упадаєш коло Марисі Мірескової. Бачу я, що ти будім-то покохав її... Не ховайсь, не ховайсь, сину: бачу я добре... Знаєш мабуть ти, що вони збирають ся геть від нас тікати у свою Молдавію назад... Напевне знаєш, бо я та й то давно знаю. І от мене дума стареча обсіла: чи не думаєш ти чого поганого? Чи не думаєш ти одступитись од краю рідного, забути нашу мову, наші звичаї стародавні, забути нашу боротьбу минулу, забути все це і піти кудись-то... сьвіт за очи... у якусь Молдавію... Гадка про це перевертає всю мою душу... (павза) Ну? Що-ж ти... мовчиш?...

Антін (тихо). Не скрию од вас, тату: була у мене така гадка... Але страшно мені, тату... І її кинути страшно...

Іван. Кого її? Марисю? А чи роздивив ся ти, що вона за людина? А чи побачив ти хоч раз душу її? Чи поводитилась вона з тобою хоч часинку отверго і щиро?... А коли ні, коли ти не бачив її, а бачив тільки її очи, її брови, її губи — то й не кажи, що ти кохаєш її! Брови змарніють, личко зівяне — і тоді побачиш ти тільки кістки, шкірою обтягнуті, бо душі живлячої, чоловічої душі у неї не буде!...

Антін. Ох, не кажіть так, тату! Єсть душа у неї, є щира і тепла душа... (журно). Тільки дівоча... незнана...

Іван. Нема! Нема, кажу тобі!... Ну... про це досять. Я знаю, що з тобою тепер балакати про це, то все одно, що в стіну горохом бити... Я скажу ще тільки одно (устан). Коли ти хоч думкою, хоч гадкою забажаєш кинути край наш рідний; коли тобі у голову тільки прийде зрадником стати — не буде від тоді над тобою батьківського мого благословеня! Проклену я тоді і день той і час, у який на сьвіт тебе спородив, і проклони мої повиснуть на тобі, як ланцюги важкі, як кайдани пекельні! Гнітати-муть вони твою душу кожний час, кожну хвилину, отруять усе твоє жите!... Мов Каїн, будеш ходити ти по землі, притулку віде не маючи — і згадаєш ти тоді, що таке краєви рідному зрадити (пішов у хату).

Я В А VII.

Антін (тихо). Що? Що таке? Що мені батько наговорив? Якось і думок одразу не зберу... (підходить до вікна хати Міреску). Нема... не видко мові Марисечки, мого ясного сонечка, мого

раю любого та тихого... (ніби про себе). Марисю! Марисечку!
А вийди, моя зоре ясна, хоч на хвилину! А покажись зіркою небесною на мить одну!... Глянь на мене любо, заспокій мене промовою своєю!... Дай мені знов сили на терпінє, на вічне терпінє (павза). Немає, немає.. (задумуєть ся). Ах!... Бач, що батько мені казав!.. Як же так? Хиба можу я забути її, забути?... Не треба, не треба її забувати, не треба... Не треба і думати навіть про це... Якось само складеть ся... Може мені Бог, Господь сьвятий допоможе... (пішов у задумі праворуч; на сцені немає нікого де-який час).

Я В А VIII.

(Ліворуч увіходять Степан і німий Яропич; досить обірвані, з палицями).

Степан (тричі стукає в двері Міреску палицею).

Маріора (зза дверей). Хто там?

Степан (впять мовчки тричі стукає).

Маріора. Хто там?

Степан (тричі стукає).

Маріора. Скільки сонців на небі?

Степан. Одно сонце на небі і одна вітчина у чоловіка.

Я В А IX.

Маріора (виходить). Здорові, здорові, мої любі (гі мовчки їй кланяють ся). Давайте тут посідаємо: тут ніхто не почує (сїдають на східцях). Ну, як діло? Хто згоджуєть ся? Хто йде?

Степан. Та діло йде добре: багато і дуже багато наших знов підуть до рідного краю. Я не кажу вже про простих, про сїрих людей — ті сливе всі, як одна душа ідуть, а то з нами підуть і бояри. Ог, наприклад, жичничер Мочок, стольник Микика, камараш Антіох, башбулюк-баша Діма, Павел Рушка і багато-багато ще иньших, значних і гарних людей. Досить уже нам їсти чужий хліб, досить уже. Наїлись, слава Тобі Господи, паляниць із царських рук. Досить уже нам у нерідному краю поневіратись за шматок мамалиги, за око хліба! Знов пити-мемо своє вино, знов їсти-мемо хліб зі свого поля, зі своїх власних, а не з чужих рук!

Маріора (хитаючи головою). Ах, Степаночку, Степаночку, зажди трохи... Зажди ще трошечки — і піди ще узнай, піди ще

в дальші села та зимовники, піди скрізь, де тільки розсілись наші брати... Треба всіх сповістити, треба всім дати знати, щоби усі ми мали змогу в купі вернутись до рідного Пруту...

Степан (пильно дивить ся на Маріору). Хм... Щось не чуто сліз у твоїй мові... Не хотілось би мені відкладати.. Та що-ж! Трошечки правди є в твоїх словах — треба всіх сповістити. Треба піти всюди, де єсть наші брати, наші друзі. Треба всіх виволити... Правда, Ярошичу?...

Ярошич (стверджує мімікою).

Маріора. Ну, а як же Кантемир?

Степан (з обуренєм). Прокляте на голову Кантемирови і усьому його роду! Наробив він, цей Кантемир, такого, що всі Молдавани клясти-муть його і не переставати-муть до кінця віку. Знаєш, що сталося після нашого уходу? Знаєш що?...

Маріора (крутить головою).

Степан. Ну, так я розкажу тобі. Балтаджи *) п'ять день дожидав коло Ясе, щоби бояри з'явилися до нього від лиця цілої Молдавії, але відомо тобі — хто-ж міг до нього з'явитись, коли усі ми пішли до цієї проклятої Росії. Розсердив ся він страшенно! А тут іще випадок такий склав ся: декілька турецьких проводирів верблюжих, шукаючи покорму задля своєї скотини, зайшли в село Барбаші. Ну, а там мій брат Йон тепер живе — знаєш його, який він... Він же, бідняга, сидючи там у своєму закутку, і не знав, що вже царь Петро замирив ся на лихо собі і нам із султаном, ну... і побив з хлопцями своїми всіх тих Турків. Господи! Як прочув про се Балтаджи, просто сказив ся! І віддав — прокляте на його голову — віддав, кажу, всю Молдавію на три дні рабувати Туркам і Татарам!...

Маріора (сплеснувши руками). Та невже? Боже мій, Боже мій!...

Ярошич (ві злостью стулює кулаки).

Степан. Правда, правда, Маріоро!... Господи милосерний! Що було тільки!... Починаючи в Васлуйського повіту і аж до гір — вся нижча Молдавія зруйнована була до крихти. Ніколи, ніколи ще не зазнавали ми такого горя. Те, що діялось за Василя Албанця, все горе, що тоді Молдавія винесла — а ніщо, кажуть старі, перед цим зруйнованєм. Попіл, кістки

*) Балтаджи — був великий визир у той час.

і кров покрили наш рідний край... Якийсь-то Сатан, мабуть попросту сатана, погибель йому, з братами своїми та з Турками і Татарами напав на Галац, ограбував монастир св. Георгія... Чуєш, Маріоро? Св. Георгія ограбовано!...

Маріора. Чую, чую... (хитає головою). О, прокляте, прокляте на їх голови...

Степан. Усіх наших попродали в неволю, а хто спас ся, — утік в Рені або за Дунай навіть... Потім іще набігли турецькі і татарські орди, знищили усе як єсть, побили, порубали образи, поруйнували божі доми, надругались навіть над покійниками...

Маріора. Ох, Кантемире, Кантемире!... Не спокутуєш ти ніколи того, що наробив єси Молдавії! І в труні перевертати-меш ся, коли тебе чабан навіть молдавський згадає... (мовчанка). А де-ж він сам тепер?

Степан (зі злостью). А що йому дієть ся? Він же виговорив собі у царя маєток, гроший і живе собі, не чуючи наших прокльонів.

Маріора. А хто-ж у Яссах сидить тепер? Хто-ж править нашим краєм, вітчиною нашою бідною?

Степан. Бодай не казати!... Раніш Кантемирів башлі-ага було напосів ся. Оселив ся в палаці і грабував відтіля у купі з турецькими розбишаками усіх, хто зостав ся ще в столиці. Але-ж не сила було терпіти це: зібрались наші у купі, хто міг, тай убили цього Ляшка перекрученого, а господарство, поки що, доручили ворникови Кірстеа. Ну, а тут скоро вернув ся Курт-Магомет-паша, що проводив Росіян до кордону, вернув ся, кажу, і взяв господарство в свої руки... Турок, поганій Турок! Узяв собі у помічники великого дуванщика Буджечіу, та ворників Кірстеа і Анастаса, а себе сам почав величати „оборонцем Молдавії...“ Оборонець — щоб тобі ворони живому очи виклювали!... Звелів, бач, щоб ніхто не міг виїхати з города без його дозволу, без паперу за його печатю, будь ти проклят! І кому-ж доручив видачу? Кому? Степану Беюлови з Оргійова!...

Маріора (сплеснувши руками). Тому розбійникови? Тому розбишаці?

Степан. Еге-ж, еге-ж... Назвав іще сердарем його! А він кожду ніч виїзджав зі своїми служиторами і грабував проїзжих та

прочан на шляхах. Одбирав самовільно мастки, кидав у вязню людей хто й зна за-віщо... (обурено, втягнувши за голову). О, та прокляте, прокляте на голову тих, хто прикликав на нашу вітчизну таке горе!... (ухопив Маріору за руку.) Бачиш, Маріоро? Бачиш, як страждуть там, далеко, в рідному краю наші брати, наші любі, рідні? А ми тут, тут... Утекли од смерти, спасали власні животи — і кинули на катуване своїх... Ходім!.. Ходім туди, назад! До бою! До кривавої січі в проклятими Турками! До оборони віри сьвятої і чесного хреста! Зараз же, зараз!..

(Ярошич хвилюється ся, Маріора мовчить).

Степан. Що-ж ти... мовчиш, Маріоро?

Маріора (мовчить).

Степан. Невже зостаєш ся тут? Невже ти, наша мати, та, на котру ми звикли дивитись, як на старійшу, поважнійшу між нами — неville ти... зрадиш?...

Маріора. Бог з тобою, Степане!..

Степан. Так чого-ж ти вагаєш ся? Чого задумуєш ся? Чого, скажи, чого? Тут нема питання...

Маріора. Ти... ще не всіх... сповістив...

Степан. Не всіх? Ну, то що-ж? От ми зараз же, не спочиваючи, підемо в Ярошичем у дальші села; підемо до тих, у кого ще не були; збудимо тих, кого ще не будили. Обдивимось усе понад Тясмином, понад Ташликом, підемо на Висьрічку... А потім, з'єднавшись тисячами, перед відходом своїм помстимось на цих проклятих усіх, хто сьміяв ся над нами, хто кепкував із нас, хто робив нам зло. Запалимо села їх, зруйнуємо, про...

Маріора (перериває). Тс-с!... Тс-с!...

Степан (оглядаючись). Що? Що? Що таке?...

Маріора. Нас же можуть почути!

Степан. Правда твоя... Я й забув і про це не годить ся у день балакати... (встав.) Ну, Маріоро (взяв її за руку і довго дивить ся в вічі). Дивись, дивись сама... Не знаю я думок твоїх... Але готуй ся, готуй ся — ми не забаримось. Прощавай. (Обидва кланяють ся) Ходім, Ярошичу! (Виходять на ліворуч).

Я В А Х.

Маріора. О, коли-б то тільки можна — зараз би полинула з вами, брати мої. Ні хвилиночки не вагалась би... А то не можна, братики мої любі, не можна, синочки мої милі. Не можна старій Маріорі сісти на передньому возі, не можна першій за-тягти пісню волі, щастя... Ось-ось вістник із далекої Туре-щини повинен приїхати, привезти мені вість-вістиночку про нього, про сина мого єдиного, любого... (простягла руки впе-ред.) Сину мій! Утіхо моя! Моя надіє, мов щастє!... (довго так стоїть.) А чим же платити-му я вістникам? Чим? Невже мені доведеть ся кинути думку свою; надію, життя мого лише через те, що гроший не стало? Не стало гроший... Як це може бути? Та я сьвіт переверну, а гроший добуду! (павза) Треба підовчити Мариську, нехай у Антона випросить гро-ший; нехай той дурень візьме їх у батька. Нехай візьме більше, більше, яко мога більше... (шепоче.) А не стане, не стане їх — нехай він задушить батька, нехай задавить його власними руками, нехай сам стане господарем добру своїому, а над ним Марися, а над Марисею — я!... У старого батька гроший.. О, у нього багато, багато... Там усе скрині, скрині... Там усе казани, казани... Буде чим заплатити викуп за сина мого, за любого мого, за дорогого мого... Так, так... Гей, Марися!... Гей, Марися, йди сюди! (павза.) Нема... Де-ж вона? (спішно йде в хату, вертаєть ся.) І там нема... Де-ж вона? А мені зараз же, зараз треба її бачити.. Іди сюди, доню моя... Іди сюди скорійше... Я натхну тебе своєю душею! Я запалю тебе своїм вогнем! Я надам тобі сили все-все зро-бити, аби брат твій, брат був вільний! Зараз я можу все! О, як би це зараз!... Зараз же, зараз... Марисю, Марисю... (уходить на ліворуч).

Я В А ХІ.

(Роман і Марися виходять із праворуч).

Роман. Ех, Марисю! Ну, і закохав ся я у тебе, так прямо по самі вуха.

Марися. Я тобі казала вже, що ти дурний, і ще скажу.

Роман. А я тобі хоч не казав, що ти дурна, а тепер скажу (хоче обняти).

Марися. Ах ти бісів парубок! (вириваєть ся). Геть, коли так, з очий моїх!

Роман. Чорта з два! Як же я піду від тебе, коли я без тебе жити не можу? Ще як сама ти, то ще туди-сюди. А як почнуть коло тебе парубки витись — ну, так би й ляснув тебе по пиці. А знаєш, що я тобі скажу? Ти таки закохалась у мене.

Марися. А як же, як же... Гину, пропадаю за тобою...

Роман. От чортова ти дівчина!

Марися. От чортів ти парубок!

Роман. Та певже-ж ти ніколи у мене не закохашь ся?

Марися. Ні, закохуюсь: на маленького Юрія, як рак свисне. Ще саме тоді собачі заговіни будуть.

Роман. Слухай, не плети дурниць! Полюби мене — я тобі шага завтра покажу.

Марися. А не діждеш ти, щоб я більше з тобою балакала! Геть зараз же! А то я й дивитись на себе забороню!

Роман. Овва! А я тоді буду так за тобою ходити, як Антін Гаюненків, та скавучати-му (скиглити).

Марися (сьмієть ся). Хиба він так побиваєть ся за мною?

Роман. А як же! От уже прямо — пропадає. І чорт його зна — я, здаєть ся, зроду-віку так не побивав ся-б. Та ще за ким? За дівчиною! Пху!...

Марися (бе його по губах). Оце тобі, оце тобі... Не кажи дурниць, не кажи дурниць, не кажи, не кажи...

Роман (боронить ся). Та стривай! Та підожди, гаспидська! Щоб тобі руки повсихали.

Марися. А! Так ти впять? (хоче бити).

Роман (ухопив за руку, держить). Стривай! Спочинь трошки!

Марися. Пусти.

Роман. Не пуцу!

Марися. Пусти, кажу тобі!

Роман. А я тобі кажу — не пуцу!

Марися (пручаєть ся). Ну, що мені з ним робити (кричить). Тобі кажу, пусти!

Роман (кричить). Тобі кажу — не пуцу!

Марися. Романочку, голубчику. Орлику мій сизенький, соколоньку мій любий. Пусти-ж мене, серденятко моє.

Роман. Ага! Иньшої заспівала? А поцілуєш? Га?

Марися. Поцілую... Тільки пусти поперед.

Роман (сміється). Ого-го! Думаєш, на дурня наскочила? Ні, це вже бали. Цілуй зараз.

Марися. Ой, Боже! Ну, як таки його таку мерзеньку пику цілувати.

Роман. Еге-ге! Так он як? За це цілуй двічі, за це цілуй двічі.

Марися. Знаєш що? Я поцілую тричі — за те раз плюну.

Роман. Ні, на це не згоден. Цілуй двічі. Та гляди, не вкуси.

Марися (намагається, потім хоче вирватись). Ой, хтось іде.

Роман. Брешеш — не піддуриш. Цілуй уже, цілуй.

Марися (цілує). Пху!

Роман. Ще й плює. Наче не солодке (цілком серіозно). Ех, Марисю, Марисю... Знаєш, що я скажу тобі?

Марися. Тільки пусти руки поперед.

Роман. Та пустити я пушу (пускає), а скажу вже тобі не шуткуючи: гарна ти дівчина, як я бачу, та, здається мені, вітром дуже повна голова твоя, не покохавши ти нікого в світі. З усіма хлопцями бігаєш, із усіма воловодиш ся. Якось воно, знаєш... аж ніяково дивитись.

Марися. Ой, і завів же ти монастирської якої. Прямо за упокої.

Роман. Не монастирської, Марисю, а правду кажу тобі. Хоч би й Антона узяти. Що ти з нього зробила? Був парубок, як парубок, а тепер ходить-тиняється... Он ба — легкий на спомин. Дивись — який іде. Іноді покепкуєш із нього, а іноді аж жаль його стане... Он ба який...

Я В А XII.

Антін. Романочку! Там тебе на щось Трохим кликав.

Роман. А коли я йому потрібен, то нехай він до мене прийде.

Антін. Так казав дуже пильне діло.

Роман. Та ну його к' бісу з його ділами.

Антін. Йй Богу — пішов би... Пильне дуже діло...

Роман. Йому пильне, а мені — ні.

Антін. Він казав, що й тобі пильне...

Роман. Та що тобі до того? Ну, і піду — тільки не зараз.

Антін. А ти-б зараз пішов... Піди, голубчику, піди...

Роман (сміється). Еге-ге! Догадав ся! Це, мабуть, не йому, а тобі пильне діло припало.

Марися (сміється). Мабуть, що так.

Антін. Та так же, так... Бач, Романочку... я хочу побалакати із Марисею... Мені так треба, так треба... побалакати...

Роман. Побалакаєш колись. Ходім, Марисе, танцювати...

Антін. Ні, ні... Марисечку, Марисечку!... Ходім, поговоримо хоч трошки з тобою. Ходім, ходім... Мені-ж так рідко доводить ся з тобою побалакати.

Марися. Так от бачиш же, що я ходжу з Романом.

Антін. Ну то що, ну то що?... Його можна попросити, він піде геть. Але-ж він часто, частіш мене балакає з тобою... А я... я так рідко бачу тебе на одинці... Ти все на людях... на людях...

Марися (до Романа). Ну, що-ж ти з ним будеш робити? Бачиш, Романе, що у нього оттут (показує на лоб) не всі дома. Ну, піди, піди до Трохима, а ми з ним будемо балакати...

Роман (вітхнувши). Ех, ти дитино, дитино! (Пішов.)

Я В А XIII.

Антін. От... от і спасибі тобі... Хоч зі сьміхом, хоч із кепкуванєм і жартами, а все ж виконала моє щире проханє. І спасибі тобі за це.. Ну, от... сядемо оттут, побалакаємо... Я щось хотїв сказати тобі (береть ся рукою за чоло). От... забув... Ах... забув... Батько.. ні, не те... Бачиш, Марисю, бачиш, голу-бонько, яка ти... негарна до мене... От я віддав тобі усе, ніби... ніби Бога собі... і молюсь, молюсь на нього щиро і горяче... А ти... ти береш за жарт моє коханє. Ти думаєш, що і я так тебе кохаю, як усі оті хлопці, що вють ся коло тебе за красу твою, говорять у вічі одно, а за очи кепкують і зневажають тебе... Кепкують... Кепкують над тією, на котру я дивитись иноді не сьмію..

Марися. Ну, то застав їх молитись на мене.

Антін. Примусить... Ні, досить того, що я сам молюсь... Молюсь, бо кохаю тебе щиро, щиро (зіклав руки як до молитви).

Марися. Я теж кохаю тебе.

Антін. Марисю, Марисечку... Невже-ж це правда? Невже хоч трешечки, хоч трешечки я тобі дорожчий їх усіх? О, Марисю! Ти таким щастєм напоїла-б мене, коли-б це була правда, що я... я... Та я збожеволїв би!... Кохаєш, кохаєш, мій раю!... Сьвітлий, сьвітлий... (хоче обняти.)

Марися (одхиляєть ся). Та ні, не треба... Ще побачуть..

Антін (хоче усьміхнутись). Так, так... Це коханє... Це-ж воно, воно таке... Ну, що-ж... Це мабуть таке коханє, що боїть ся зай-

вого, кинутого слова... Це я милостинку, милостинку випрохав у тебе!...

Марися. Якими дрібницями повна твоя голова. Все-б тобі тільки цілуватись та обніматись...

Антін (скрикнув). Так чого-ж ти боїшся мого поцілунок?

Марися. Чого це ти так кричиш на мене? (встала). Хочеш правди довідатись? Хочеш? Так от тобі правда: прощай! Більше ти мене не побачиш. (Іде.)

Антін (на вколішках). Марисю, Марисечку!... Марисю, не кидай мене безпомічного, безпорадного! Марисю, не вливай мені яду, яду у душу! Ну, обманюй мене, обманюй, дури — тільки не кидай, не кидай, Марисю. Сьмійся надо мною, кепкуй, як хочеш знущайся... тільки не кидай, не кидай... Бачиш — я біля ніг твоїх! Бачиш — я невірник твій і на колінах вимолюю у тебе кохання...

Марися. Що з того, що ти біля моїх ніг? Не ти перший — не ти останній!

Антін. Знаю, знаю я... Так хоч тепер, поки нема у тебе другого, поки ти вільна серцем — кохай мене... хоч трошечки... Я велике слово тобі кажу: обманюй мене... тільки словами, а не душею, кажи, що кохаєш мене — мені й того досить.

Марися. Чудний ти який (сіла). Та от придивляйся краще... Невже не можна вгадати по дівчині, чи кохає вона чи ні? Невже цього не видно?...

Антін. Не видно, не видно... Я душу свою віддав би, аби дізнатись правди...

Марися (раптом скочила, побігла). Ну, так дізнавайся! Ха-ха-ха!

Я В А XIV.

Антін. Марисю! Марисечку! Вернись, вернись!... Ну... і як же?... Чи любить, чи не любить вона мене? Чи любить, чи не любить? І що, як ні? Що, як я повинен буду кинути і думку навіть про те, щоби вона мене коли-небудь покохала? І тоді цілий вік носити у грудях пустиню, цілий вік, встаючи і лягаючи, безнадійно згадувати одне ймення... О, важко це!.. (павза). А як стануть перед тобою ці очи чарівні, а як знов голос залунає у вухах, знов згадається поцілунок палкий, і таємні шепти понесуться?... А!... Та неже-ж це на віки, на віки?... І за що, за що, питаю я? Чому я всіма моїми

стражданнями, боліннями, всіма моїми безсонними ночами не заробив права на її любов? Та де-ж ти, вічна правдо? Чому один, шуткуючи, з жартами бере те, за віщо другий житє покладає?... На віки, на віки... На віки розстатись, на віки забути... (Ридає).

Завіса.

ДІЯ II. ОДМІНА I.

Хата старого Івана. На праворуч двері в хатину.

Я В А I.

Антін (сидить біля столу; грубо). Що вона мене водить? Що вона водить мене досі? От і зима вже, от і сьвята вже наспіли, а я ще й досі не знаю, що за чорт у ній сидить. Та чи ти мене приворожила чим до себе, чи ти в хлібі дала в'їсти, чи в горівці пити? Скажи, скажи, що зробити маю, щоби заробити кохане твоє?... (павза) Але... вона-ж казала мені не рзз. Гроші, гроші... Її кохане можна купити за гроші... Та що-ж, як я не можу, не можу... Гляне татко на мене своїм спокійним поглядом — і слова завмирають у мене на устах... Ех, дурень я, дурень! Дитина ще! Все ніби боюсь, що от-от батько ухопить ремінця, от-от набє мені спину. Тай доки-ж я так бояти-мусь? Доки я дитиною буду? Е, ні — годі вже. Годі вже! Сказано — годі, так годі! (хоче йти).

Я В А II.

Оляся (увіходить). Куди це ти, Антонечку?

Антін. Куди? А тобі яке діло?

Оляся (здивувалась; мовчанка). Та... я не знала... що ти будеш критись.

Антін. Не знала, не знала... Так і звикли ви з батьком за кожним ступнем моїм стежити... Що — мені не можна й піти нікуди?

Оляся (тихо). Та хіба-ж я забороняю? Я питаю...

Антін. Питаю. А навіщо тобі? У шинок іду — от куди.

Оляся. Бог з тобою, Антонечку. Що таки ти кажеш?...

Антін. Те, що чуєш. Празник сьогодні — і я хочу гуляти. І буду, і буду! Досить мені під вашою указкою жити. Ач — няньки які!

Оляся (хоче обняти його). Антонечку...

Антін (одпихає). Геть к' бісу! Чого ти вязнеш до мене? У печінках, у печінках ви мені сидите усї! (пішов).

Я В А Ш.

Оляся. Господи! Що з ним сталось? Ах, Боже мій, Боже мій... Такий тихий, покірний — а тепер... Що таке? І голови не покладу... Господи! Коли-б швидче він зробив ся такий, як ранійше. Коли-б швидче ці прокляті Молдавани відосіль поїхали. Ох, і багато горя вони нам принесли, багато (задумуєть ся). А цей Петро... Чому він тепер мені згадав ся? Чи не нещастє яке висне над нами, що він мені згадуєть ся? Чорний такий, високий... Страшенні вуса, очи наче вугіле горять; палкий, страшний такий... Ух!... Підстеріг мене біля криниці... Боже, як я налякалась!... Ну, що-ж, як гидкий він мені, противий... Губи такі червоні-червоні, наче в салі... Ніби гадюка оповилась округ мене, коли він мече обняв... А як він страшенно кляв мене, як тікав зі села!... „За тебе я, каже, і матір і сестру уб'ю, села попалю, Бога відречу ся!...“ Невже коханє така сила, така невпинна сила? Ні, мені здаєть ся... Я думаю, що чоловік коли схоче з себе скинути ці ланцюги, ці кайдани кохання, то він і зможе це... коли схоче.

Я В А ІV.

Іван (увіходить). Куди це Антін пішов? Та ще так швидко.

Оляся. Та то, татку... То... бачите, тату... То.. ми з ним посварили ся трохи, то він ото й пішов із хати.

Іван (хитає головою). Дивись (довга павза; підійшов до дочки, сїв біля неї). Олясю... Чи не помічаєш ти, що дуже непевне щось із Антоном нашим робить ся? З слухняної, гарної дитини він перевівсь Бог зна на що: такий запальний якийсь зробив ся, гострий на язик, незвичайний, невічливий.

Оляся. Ні, таточку. Він таким і zostав ся, яким був. Він добрий, тату: у нього така чула душа, таке золоте серце. Тільки... тільки ця Марися все зводить його.

Іван. Ох, Марися ця мені, Марися. Ось де вона у мене сидить (павза). Думав я, думав своєю старою головою — і ні до

чого не додумав ся. Що з ним зробити, як його від цієї проклятої дівчини одвернути — прямо голови не покладу.

Оляся. Та може вони скоро поїдуть, ці Молдавани, з нашого села ; може таки освободить нас Господь від них.

Іван. Багато, багато сім'я Мірескова лиха нам накоїла. Ох, багато, багато... І знаєш, доню моя, що не йде мені все з голови ? Так иноді неначе-б то й забудеш, а потім знов згадаєть ся — і страшно стане... Памятаєш, як цей Петро клятий, брат Марисін, тікав із села? Памятаєш, як він казав : „Ще проліски не одцвітуть, ще кінь зубом трави не захопить, як ти мою будеш!“ Памятаєш ти це ?

Оляся (тихо). Памятаю (про себе). Але що за причина ? Чому це він саме тепер і таткови нагадав ся ?

Іван. Що ти кажеш ?

Оляся. Та то я так... нічого...

Іван. Мені здаєть ся, що він і справді страшно щось задумав. Але що, що?... Ось уже і Різдвяні святаки наступають, недалечко Водохреще... Скоро вже пронесуть ся не знать куди всі хвуги та чвирі над нашими степами, скоро шука хвостом кригу пробе. Хутко збіжить тоді сніг струмками мутненькими ; ховрашок свисне, виповзаючи з нори ; журавлі ключем пролетять над головою — і пролісок блакитний вибеть ся в під коріня... Оттоді побачимо, що загадав чорний Петро Міреску... Але ми на все будемо готові... Почім знати — може він із ордою на нас прийде?...

Оляся (аж в ляком). Що ви, тату ? Господи сохрани і спаси нас ! Дух святий при нас і при хаті нашій... Ви таки, тату, хто й зна що вже кажете. І де ж таки згадувати оттаке !...

Іван. А що-ж ? Давно вже не була орда у нас. Господь милує, слава Йому милосерному, але забувати не треба того, що ми стоїмо над провалем... Стоїмо і знаємо, що вже ґрунт десь обвалюєть ся далеко, у низу... Обвалить ся він — і шугнемо ми всі туди... і в жінками і в дітьми...

Оляся. Господи, Господи... Ні, тату : і слухати, і слухати вас не хочу ! Не хочу, не хочу, не хочу (затуляє вуха і хутко йде в хатину).

Я В А V.

Іван. Не хочеш, то й не слухай, а я правду кажу (задумав ся). Давно, давно вже не було орди у нас. Давно вже не лила ся кривця християнська. Спокійно виходив хлібороб на ниву, спокійно кінчав тяжкую працю і вертав ся до дому вечеряти під вишнею. Тихо, спокійно, щасливо... А ранійше? Старий дзвонар дзвонить на церкві, скотина реве, хати горять, рушницї стріляють, місяць почервоніє, мов кровю налившись — і над усім цим стогін, стогін людський несець ся... (стає на коліна). О, не доведи Господи старим очам моїм знов це лихо бачити! О, не дай мені, сьвятий, ще раз чути цей стогін болючий, що душу всю вивертає! О, не допусти, Владико, щоби знов вороги потоптали образ твій, щоби на попіл церкви пустили, і слуг Твоїх вірних у тяжкую бусурменську неволю забрали! (Тихо молить ся).

Антін (за сценою співає пняним голосом якусь пісню).

Іван. Що?... Що?... Що це?... Антонів голос?... Антін пняний?... Та що-ж це... таке?...

Я В А VI.

Антін (проспівавши). Ху!... Тату рідний... Голова м'як'трить ся...
Іван. Що ви дивитесь на мене? Чого ви на мене так дивитесь? Ніколи пняним не бачили? Га? Так подивіть ся... Тепер я кожен день оттак буду, кожен день... Ну, це я шуткую, шуткую, звичайно... Це я, тату, шуткую (діловим голосом). Тату! Маю я вам дещо сказати...

Іван. Ну, кажи, кажи, сину мій єдиний...

Антін. Бачите, тату, я вже не маленький, слава Тобі Господи... Маю свій розум у голові і можу сам собі раду дати... Я вже не маленький, кажу... І от я хочу спитати вас... Так... хочу спитати: чому ви держите мене на мотузочку? Чому ви за дитину маєте мене? Я-ж, кажу, вже не хлопчинка... дванацять год... Йому дав конійку — тай годі... Ну... і той... Мені от, наприклад, гроші зараз потрібні. Я хочу узяти у вас...

Іван. Навіщо, синочку?

Антін. Яке ваше діло? Я хочу гроші узяти, матері його чорт! Яке ваше діло, питаю? Хочу пропити, прогуляти... Що вам до того?... Своє... Досить уже водили мене. Тепер я й сам можу ходити, а може ще декого й поведу... Мені моє! І діну,

куди схочу... Куди схочу діну!... Мені дайте гроші мої -- і тільки...

Іван. Що-ж тобі, синку, одягтись ні в віщо, або їстоньки немає, що гроші потрібні стали?...

Антін. Нема вам, кажу, діла до того... Що ви, тату, з мене кепкуєте? Що ви кепкуєте? То це... я вам на посьміх дав ся? Давайте мені гроші! Я вже робив на вас, заробляв — тепер на себе хочу... К' чортовій матері!... У мене копійки з роду своєї не було (кричить). З роду копійки не було!

Іван. А ти, бач, синочку, розіходиш ся дуженько.. Як би я тобі пірця не оскуб.

Антін. Що? Що ви кажете?... Що-ж це ви, на самім ділі, узялись зневажати мене, га? Ви думаєте, що Антін малий? Ви думаєте, що Антін дурний, га? А матері його сто чортів!... Та ви дивіть ся мені... А то як струсону!...

Іван (широко розкрив очі). Кого?... Мене?!...

Антін. Та хоч би й вас.

Іван (павза; строго, підкреслюючи). Дурень ти! Що верзеш! Та я й дубець на тобі свій поламаю!

Антін. Овва! Дубець!... Годі вже — пройшло... Фю-ю... Було-б тоді бити, як у поперек лави лежав, а як уздовж простяг ся, так я й сам, кого схочу, попобю... Гроші мені давайте мої! Гроші, кажу я вам! (Підступає.)

Іван (на крок одступивши). Так ти-ж це як, гаспидський синову?... На батька?...

Антін (несамовито хапає за груди). Та хоч би й на батька!... Ти мені гроші, гроші давай мої, бо як струсону, то й духу в тебе не останеть ся.

Я В А VII.

Оляся (вбігає). Антонечку, Антонечку! Що ти робиш?

Антін (пустив батька, зі стогоном сідає на лаві).

Іван (довга павза). Так, так, синову? Так от до чого дожити довелося мені? На батька, на рідного батька руку підняв!... А де-ж ти Бога того дів, котрого я дав тобі в душу? Перше слово, що ти ще маленьким шепотів, було: „Боженьку, Боженьку!“ А тепер... тепер он як?... Забув Його?... Ти не мене зневажив, а Бога того, що заповіді сьвяті нам дав... І яку-ж тобі кару придумати за це? Чим найтяжче скарати

тебе за те, що ти забув сьвятий завіт Спасителя нашого? Так скарати, так скарати, щоб ти ще на цьому сьвітї вазнав пекла і його мук... Ах ти-ж анахтема!... Одрікаюсь од тебе! Та будь же ти...

Оляся (скрикнула). Антонечку! Антонечку! (кидаєть ся до Антона, немов захистити його хоче собою).

Антін (закрив очі рукою; довга-довга павза).

Іван (хитаючись, вийшов у хатину).

Я В А VIII.

Антін і Оляся; обоє плачуть, обнявшись.

Оляся. Антонечку, Антонечку! Голубчику мій милий! Братчику-ж ти мій ріднесенський. Що-ж ти наробив, що ж ти наробив...

Антін (раптом схопив ся). Ех!.. Та що-ж во мною дієть ся?!..

Оляся. Сядь. Сядь, мій рідний, мій любий Антонечку. Сядь біля мене оттут, як колись іще маленьким сидів... Схили головоцьку на плече мені і давай тихо-тихесенько посидимо. (Тиша.) Скажи мені, мій любий, скажи, серденько моє кохане, що тобі треба? Чого хочеш ти, милий мій братіку рідненький?..

Антін (журно). Як би ти знала, сестро, якою отрутою напоїла вона мене... Як би ти знала, яке пекло спорудила вона мені у душі.

Оляся. А ти пробував обставати, бороти це почутє?..

Антін. Не сила моя!... Не сила, не сила, не сила... Варт їй глянуть на мене, варт їй чорною бровою повести — і я пропав. Куди дїваєть ся моя сила — не знаю я... Але годі, голубко... годі... Не ворущи. Ти краще заспокій мене... Заспокій своєю тихою розмовою, заспокій своїм щирим серцем... Зогрій мене, сестро, тим теплом, що його так багато у тебе, а ворущити — не ворущи...

Оляся. Братіку мій рідний, братіку мій любий, милий. А як уже давно не читали ми. Знаєш, як було ранійше: заїде вечір, засьвітимо каганець, посїдаємо у трьох. Ти візьмеш біблію, розгорнеш її на столі... у душі немов стрепенеть ся що... І тихо-тихо так та любо зробить ся у хаті... Почнеш читати. Які великі слова! Які гарні, сьвяті! Так і ллють ся у душу і сльози на очі підступають... А батько наш старенький сидить та иноді цокиває головою... Любий, щирий мій братіку. Знаєш: ти мені зараз здаєш ся маленьким-маленьким. Ще таким, яким я колихала тебе у колисочці і коточка над тобою

співала... Не боліла тоді душа у тебе, гарно тоді було... Коли-б вернуло ся, коли-б вернуло ся (тихо співає колісанку, у голосі чути сльози).

Антін (під кінець розридав ся). Годі, годі тобі співати...

Оляся. Чого-ж ти плачеш? Чого ти плачеш, мій милий? Скажи мені, що на душі у тебе?

Антін. На душі? Цього словами не вимовиш...

Оляся (зітхнула). Ні, я бачу, не хочеш ти... А краще розказав би... лекше було-б...

Антін. Ні, не лекше, а важче.

Оляся. Ну, як знаєш (зітхнула). Стривай, піду подивлюсь, що батько роблять (підходить до хатинних дверей). Сплять мабуть, бо лежать обличчям у подушку... Ну, Антонечку, так не хочеш ти мені сказати нічого?... Надаремне... Але ти так хочеш — нехай буде так... Ти нікуди не підеш?

Антін. Нікуди...

Оляся. Так от посидь. А я піду до Явдохи, а то вона бідна хора, і у хаті навіть нікому прибрати (поцілувала його). Дітки голодні у неї... Посидь — я упораю ся, так і знов до тебе мого рідного, прийду (пішла).

Я В А ІХ.

Антін (довго мовчить). І за для кого це все, за для кого, Марисю? Задля тебе, задля тебе... Чим же ти надгородила мене за все це? Чим?... Сьміхом та кепкуванєм?... Мало! Мало це за таке коханє, мало!...

Завіса.

О Д М І Н А ІІ.

Хата Маріори Міреску. В одному кутику скриня.

Я В А І.

Маріора (сидить). Ой, як важко мені усі оці дні. Петро мій, Петро не йде мені з голови. Туж-туж повинен вістник із Туреччини бути, от-от узнаю я, де мій син дорогий, а тут Степан зі своїми докорами... Що-ж — хіба не знаю я, як тяжко нашим оттут пробувати? Знаю я, добре знаю. Так що-ж робити? Як же мені поїхати відсіль? І голова моя стара робити відмовляєть ся... (Тричі стукають у двері). О! Боже!... як серце завмерло... Може... може вістник?... Хто там? Хто там?...

Григораш (за дверима). Та це я, мамо Маріоро.

Маріора. Ах... це Григораш... Увійходь...

Я В А ІІ.

Григораш (увіходить; на ньому золотом гаптований „ілік“, сорочка з широкими рукавами, широкі зелені шаравари з червоними викотами при чоботах). Здорові, мамо (цілує їй руку).

Маріора (положила другу руку йому на голову). Нехай сонце ясно над тобою сяє... Що скажеш гарного? Що приніс?

Григораш. Та приніс, мамо, оце вам до казни нашої (дає скринку). Це сім'я наша дає, що спроможна, на сьвяте діло.

Маріора. А, це гаразд, гаразд (ставить на стіл). Ну, сїдай, Григораше. Сїдай, молодий юначе, надія старих очий, коханець дівчат молдаванських.

Григораш. Ви вже почнете, мамо... А сідати мені ніколи: точимо шаблі з батьком, вичищаємо рушницї, пистолї...

Маріора. Добре, добре... Ну, що-ж си́ну: дуже хочеш до рідного краю? Не привязав іще тебе тут ніхто? А може є вже де-небудь Христя або Варька яка, що зачепила тебе за самеє серденько, га?

Григораш. Немає, мамо. Та будь вони прокляті! Я собі візьму нашу дівчину, з блискучими, чорними очима, з косою до пояса, з білими-білими зубенятами.

Маріора. Ач який! А може мою Марисю за себе візьмеш, га? Чим не фата? *) Чи може вона тобі не до вподоби? А хіба-ж у неї не коса, як воронове крило чорна? А хіба-ж не зубоньки у неї, мов перлини жарливі?...

Григораш. Ви вже, мамо, кепкуєте з мене... Прощавайте (хутко пішов).

Я В А ІІІ.

Маріора (усміхнулась). Кохає мою Марисю... Ну, що-ж: він парубок добрий, чесного і багатого роду. Нехай вернемось до дому — може весіле справимо (стисла голову руками). А важко як! Цї дні усї немов камінь страшений на душі лежить (бере скринку, каже з павзами). Сказала Марисї... що треба зробити (іде до скринї). Сказала — і немов прокляте яке на

*) Фата — те що фея, чарівниця.

мою оселю злетіло. Немов пугач тричі пугукнув на хаті — і в хаті мерця стало чути (відчиняє скриню). Бач, скільки то вже добра у мене (перебирає гроші золоті, срібні, діядеми, пояси, каміне). Берегло ся усе це в скринях, залізом кованих; там батько для сина беріг, там мати для дочки.. Берegli усе... з роду в рід. А прийшло лихо тяжке, прийшла біда всенародня — понесли все на сьвяте діло, віддали остатнє навіть. Зібрала ся казна, здобулись гроші, а з ними і сила, і міць, і всемогутність (задумалась). І що, як би... взяти цих грошей... хоч частину невелику? За них можна десять-двацять розвідників послати: і в Скутарі, і Андріянополі, і по всьому Криму, в Каїр, у Венецію навіть! Знайшли-б тоді сина мого; сторицею віддав би він вітчизні затрачені на нього гроші; пролив би кров свою власну — і єдиною крапельною її заплатив би за все... Хиба узяти?... Хто лічив їх тут у мене?... Ніхто... Хто знає, що у мене тут у скрині переховуєть ся (задумуєть ся; рантом устає, хутко все ховає і замикає скриню). Стара, стара Маріора!... І не думай і не думай так... Це сьвяті гроші... Це воля нашого народу, це кінець його страждань, це його весела пісня... (сіла біля стола; павза). Сказала Марисі, що остатнє, на що треба рішитись — це... убити старого Івана... Я й не знала, що вона вразлива така... Ходить мов непритомна, не їсть, не пє... (голосно). А що-ж робити? Що-ж робити?... Немає-ж, немає виходу инакшого (схилила голову на стіл). Сум серце обхоплює... Ніби страшно... страшно стає... (нервово хапає дубець і стукає по підлозі). То стогніть же, стогніть!... Скрипіть зубами!...

Я В А ІV.

Марися (увиходить тихо і мовчки сїдає).

Маріора (про себе). Поки не бачу її — жаль бере за неї. А на-вернеть ся вона мені на очи — злість опановує мною... Воно-ж дурне, воно-ж в остатню рішучу хвилину може відступитись (до неї). Що... що зробила вже ти?...

Марися (довго не відповідає; тихо, самими губами). Нічого...

Маріора. Я так і знала! Я так і знала, що нічого (павза; тихо починає). Сину мій, Петре мій!... Сидиш ти у неволі турецькій, за товстими ґратами, за залізними дверима... Високо-високо віконце кругленьке, маленьке сьвітло дає, Турок нехрещений бє тебе таволгою колючою, рве терном плечі твої білі,

юнацькі, пече-випікає вогнем оченьки милі... Лютий біль, лютий біль!... Але не вирвуть вони болючого стогону у тебе, не почують, прокляті, як плаче юнак молдаванський... А плаче він, плаче безщасний — та тільки не від ран страшених, не від заліза палючого... А плаче він по вітчизні далекій, по матері, матері рідній та по братах-товаришах... І по сестрі своїй плаче... і за неї, недбалу, молить ся він у вязниці сирій та холодній... Замовкни! Не молись, страднику сердешний! Не знаєш ти того, що тут забули тебе...

Марися (болючо). Мамо!...

Маріора (ніби не чує). Ти думаєш, що тут усе віддадуть задля твого визволення? Ти думаєш, що тут люблять тебе? Ні, голубе мій... Не болять тут твої рани ятрівні, не чути сюди твоїх стогонів, не далять нас ті камінюки, що лежиш ти на них... Нам гарно, а як тобі там — то тобі самому краще знати...

Марися. Мамо!... Мамо!...

Маріора. Та не нарікай тільки на матір свою у своїх справедливих проклонях. Мати все зробила, що могла. Всі багатства, всі роскоші віддала за твоє визволенє. Збулась усього, окрім чесного йменя — і не вона винна, що ти й досі у страшних муках, що ти й досі у неволі... Летіла б я зазулею через ліси та яри до тебе, мій сину коханий! Соломинкою легкою переплила-б я море широкеє, кішкою сірою через мур високий перелізла-б, вовком злючим накинулась би на сторожу твою і як іржа поїла-б кайдани твої залізні важкі... А дочку, дочку свою негідницю!... А сестру, сестру твою пікчемную — прокляла-б і кинула на посьміховище (важко дихає).

Марися. Ой, ма-амо, мамо, мамо (ридаючи, вибігла з хати).

Я В А В.

Маріора (схопилась, очі горять). Га-га-га!... А що? А що, дитино моя!... Загорілась кров молдаванська? Почула в собі силу батьків своїх? Згадалось все житє войовниче тисячелітнє?... Біжи-ж, біжи!... Перегрижай їм горло, проклятим!... Помщай ся, помщай ся!... За всіх!... За всіх помщай ся!... (стукає дубцем).

Завіса.

(Конець буде).

Олександр Сушко.

Ї Д Е М О...

Їдемо.

На дворі спека, що аж листе вяне, а в купе видасться тобі ще горячіше. Раз-ураз виймаєш платок та втираєш спітніле лице, шию — холодишся. Здається тобі, що випив би цілу криницю, коби де натрапив, — і ще не вгасив би страшної спраги. І тужно тобі стане і жалко за тими розкішними цвітистими левадами, від яких так любо тягнуло вогким, запашним холодком, а якими ти ось недавно тому й ішов до залізничної стації.

Якісь лінощі проймають твоє тіло, якась невимовна втома, і ти пасувавси на очі бриль та сидиш апатично мов бездушна колода. Мало що не здримаєшся.

— То панство бували в Росії? — чую нараз якийсь жіночий голос, приймний мов скрипіт сусідових воріт.

— Так, добродійко, ми часто їздимо до Королівства.

Підношу бриль до гори та рад-нерад починаю обсервувати моїх товаришів „недолі“, на яких при вході і глянути не хотілось.

Поруч мене сидить якась красуня, уся в ніжних, пушистих зефірах, у непорочно білих рукавичках на тонких руках та з поважною верствою косметиків на 40-літнім поморщенім лиці. Вона незвичайно мила, привітна та усміхнена, а при тім іще й пересадно ворухлива, що робить на мене тим неприємніше вражінє.

Перед нами сидить безсумнівно якась подружа пара. Вона — невеличка, приємна жіночка, з дрібним, гарненьким, уже зівялим лицем та невимовно сумовито-тужними очима, як у тої зляканої

овечки. Вона вся засоромлена та заклопотана. Біля неї сидить її чоловік... Уявіть собі оттак середньої величини кругленький казанець на довгих, тонких ніжках, у якому стоїть сторцом господарська вареха. Оттаке вражінє робив на мене отсей чоловік. Дивлячись на нього я, здаєть ся, і не запримічав ні його тонких як патички ніжок у тісних табачкових нагавицях, ні його маленького пергаміново-жовтого лоба, що просто чудував своєю невимовною бездушністю ідіота та мов на глум сьвіттив широченною лисиною. Одно, що впадало від разу в очи — се було його черево, що робило вражінє круглого казанчика, а коли хочете, то гарно викоханого гарбуза. На ніжках тримав він обома руками подорожний кошик із харчами.

Очевидна річ, що я перервав добрим людям розмову.

— Значить — Варшаву знають панство добре? — питала дальше перецьвила рожа. — Я в Варшаві теж бувала.

— Так, добродійко, ми що року відвідуємо сей польський Париж, — говорила засоромившись жінка. — Се чудове місто, краще від Відня, а може й Буда-Пешту! У нас там і рідня, — правда, мій любий? — звернула ся вона до чоловіка.

А він немов прокинувшись із просоня глядів на нас маленькими, зеленковатими очима та всьміхав ся придуркувато, при чім отвирав погано беззубий, чорний рот.

— Гу, гу, гу!

— Мені теж подобаєть ся Варшава дуже, — щебетала дальше красуня в зефірах, вигинаючи безустанно вишпуруванім до останніх границь станом, при чім робила вражінє подразненої оси. — Чудове місто!... А які там хороші та чемні паничі... Правдиві *galant-hommes*, не такі як наші. А які чудові забави, які прогульки вони придумують... Просто роскіш! Бувало — виберемо ся на прощу до Ченстохови. Мати божа! Тож то потіха! Ідеш у юрбі, що хвилює мов те море, ідеш — не чуючи землі під ногами, стиснена з усіх боків, — паничі жартують, гомін, сьміх — страх як весело!

— Ми теж їздимо рік-річно на прощу до Ченстохови, — перебила їй сусідка спалахнувши при тім уся та глянувши на присутних коротким затрівоженим поглядом.

— Панство бували в Ченстохові? — спитав несподівано хтось із другого кінця купе здоровим голосом, зраджуючи від разу своє семітське походженє.

Ліворуч від нас, біля противного вікна, сиділо теж якийсь панство, — чоловік і жінка. Вони були без усякого сумніву Жиди, хоч виглядали зовсім по європейськи та поводити ся свobodно та дистинговано. Лише акцент їх зраджував. Зрештою вони сиділи цілий час мовчки, не звертаючи на себе нічим уваги присутніх. Він — убраний по найновішій моді, здаєть ся, по професії банкир, прислухував ся мабуть свobodній розмові моїх сусідок, а вона, розкішна та пишна брюнета, читала книжку.

Як мені видало ся — Ченстохова інтересувала його дуже.

— Так, так, ласкаві панство, — говорив він дальше тим чудно-прикметним семітським акцентом, — ми теж гостили в Ченстохові. Так нам радили... А в Петербурві бували панство? — перервав він печайно, перескакуючи полапавшись на що иньшого. — Отсе раз грандіозне місто! Що за кольосальні будівлі, які богатства! Справдішня царська столиця. Ми бувало з жінкою цілими днями волочимо ся по тих велетенських улицах, оглядаючи усякі орієнтальні, люксові вироби. Мій Боже! що там за богатства, що за розкіш та пишнота! Аж за очи хапає... А „скарбец“ у Ченстохові панство оглядали?

От тобі й на! Що йому з тою Ченстоховою?

— А вже-ж, добродію. Як же-ж без того? Усе оглядали... Боже місце...

І вона зітхнула важко та вдивила ся своїми затривоженими очима в долівку.

Банкир замовк теж. Він пильно глядів на дрібну стать жінки та здавало ся, хотів прошибнути її своїм зором наскрізь, відгадати її гадки. Слова так і тиснули ся до його губ.

— Так, так, ваша правда... боже місце... — говорив він згодом, потонувши весь у своїх думках. — Отже панство бездітні? — спитав він в кінці несподівано.

— Так, добродію, — відповіла тихо жінка окинувши нас знов тим чудним своїм тривожним та соромливим поглядом. — Божа воля, — шептала вона вдививши ся знов у долівку, — божа воля...

— Так, так, я се зараз запримітив, — була відповідь. — Еге-ж, запримітив... Чому не мав би запримітити?... Адже-ж ми теж бували в Ченстохові... Що й казати...

І він зітхнув глибоко, глянув ніжно на свою розкішну жінку тай задумав ся.

Настала хвилька прикрої мовчанки. Навіть моя сусідка сиділа мовчки похнюпивши в низ голову. А я глядів раз на одну пару, раз на другу, та дивував ся загадкам людської природи. І скільки разів мій погляд спочив на тім гидкім, пузоватім вироді, що сповняв функції мужа сеї бідної жінки, яка возила ся з ним до Ченстохови, мене збирала якась дивна лють і мені хотіло ся так сердечно плюнути йому в лице. А він іще до того мов завзяв ся — глядів мені в очи ідіотичним поглядом кретина та усьміхав ся глупо-преглупо, отвираючи свій беззубий, чорний рот.

А тим часом на дворі вечеріло. Крізь вікна лив ся в купе сьвіжий, вечірний вітерець, ніжний, ароматичний запах цвітучих піль та скошеної трави. Десь далеко гомонів веселий гавкіт собак. Саме тепер затримав ся потяг на якійсь стації серед цілого моря піль та левад.

— І ніщо не помогло? — спитав іще подорожний збудивши ся з задуми.

Вона-ж уже й нічого не відповіла. Тільки глянула на нього заклопотаним поглядом та махнула дрібною рукою.

Поїзд тим часом рушав злегка в дальшу дорогу. В купе розливав ся тихий вечірний сумерк, а нам усім було чогось так нїяково... Всім відпала охота до балачки. Тільки подорожний боров ся, видно, з своїми гадками та не стерпівши промовив:

— Так, так, часом і Пречиста не поможе...

Говорив неначе до себе. Тільки й усього. А я насунув бриль на очи, щоб не глядіти на те нужденне сотворіне, що сиділо на-против мене, та тримаючи в руках мов малпа кошик із харчами усьміхало ся до мене придурковато беззубим чорним ротом.

Ідемо...

Іван Липа.

Т У М А Н.

Поскрипуючи по вохкому снігови, почтові сапи повзуть звільна мов човен по воді. Візник принишк, наче заснув.

— Дядьку! а чи далеко ще до села?

— Га? До села? А от зараз за лісом і село.

Дивлюся вперед: степ, укритий білим снігом, ховається в білому тумані... Біла дорога, білі коні, навіть сумерки, що насуваються, якісь білі...

І тільки ген далеко на обрії дві сірі хмари. Якісь дивні: вузьенькою смужкою побігли від дороги на право й на ліво через увесь обрій.

Між ними білий туман.

Швидко плинуть мені на зустріч і тепер уже здається, що се не хмари, а якась величезна птиця з білими грудьми летить на мене, широко розправивши свої крила...

Кліпаю очима і замість птиці-велетня знов бачу хмари...

І раптом над ними вирисовуються з-за туману верхівя дерев... Ще хвилинка — і по обидва боки дороги високий ліс.

Величезні дерева, низько похиливши під вагою інею своє гілля, стоять непорушно, мов зачаровані, ніби заснули в тиші лісового царства.

Візник куняє. Ліниво, підтюпцем біжать стомлені коні. Дзвоник мляво, якось хрипко теленькає, хвилями й зовсім стихаючи, а там ураз вибиває старечі дрібушечки.

Я намерзся, натомився за день.

Хочеться швидче добратися до тепла, до спочинку.

* * *

— Прошу! — подаючи мені гарячий чай, казала приємним голосом господиня. — Ви вперше в нашому селі? Проїздом? Стомились у дорозі, перемерзли? Такий вохкий туман, наскрізь якось пронизує...

Через п'ять хвилин балакали, мов давні приятелі.

— Дозвольте вам іще чаю?

— Попрошу, як ласка ваша.

Коли господиня брала від мене порожній стакан, щось так тріснуло поблизу, аж луна розкотила ся по покоях.

Пані вся здригнула ся і в її простягненій рупці затанцював на блюдці стакан. Довго стояла бліда дивлячи ся на мене переляканими очима.

Мене здивувала така нервовість.

— Вам не страшно жити в сій пустині?

— Яка-ж тут пустиня? Скрізь люди, а хто-ж людей боїть ся?

— А от я нічого не бою ся так, як людини. За те тріску вже ніякого не злякаю ся.

— А я...

Тр-рах! мов із рушниці гримнув наш стіл.

Вона знову вся затремтіла мов у пронасниці, зблідла, аж по-жовкла на виду.

— Ви страшенно знервовані — жахаетесь так...

— Ні, се не нерви... щось більше... бо як би хто несподівано вистрелив над моїм ухом, я не злякалась би так.

— А як меблі тріснуть, хиба се страшнійше?

— Тут не можу себе здержати: поки дійде до свідомости, уже й занімію: Рефлекс.

— Дивно... Мабуть ви були налякані таким тріском у дитинстві?

— Так. Тільки не в дитинстві...

— А от я переміг у собі всі рефлeksi. На се треба тільки духової роботи та сили волі.

— На се немає в мене ніякої волі, бо сей тріск влучає в саме серце, як стріла, що несе смерть.

— Не розумію вас.

— Ну, як вам яснійше сказати? Хтось із нашої сім'ї помре.

Сказала так упевнено, що мені аж моторошно стало. Однак я зараз же схаменув ся і перед моїми очима устав густий морок

із усіма селянськими забобонами. Зробило ся до болю прикро за симпатичну господиню.

— Простіть, але-ж я вельми дивую ся: ви людина з освітою і вірите у щось таємниче... Сього вже я ніяк не годен зрозуміти.

— І не зрозумієте зараз. Зараз ви мене тільки осудите, а от як проживете тут кілька день... побачите, що скоїть ся велике нещастє в нашому домі.

— Через оце трісканє?

— Та не через трісканє! Воно тільки нагадує мені колишне, а найголовне — прочутє, що вже третій день панує в моїй душі.

— А я се простійше поясняю: на дворі скільки день стоїть туман, вохкість, а зараз у вас топить ся в печі... і ви хочете, щоб меблі не тріскали?

— О, коли вони тріскають просто собі, по фізичних законах, я спокійна, байдужа до сього. Ну, а тепер я прочуваю, що якась темна хмара висить над нашим домом і от-от когось ударить блискавкою.

— А швидко повернеть ся ваш муж?

— Не знаю... Мав бути ще к' обіду, та чи не блукає десь...

Тр-рах!

— Ну, се справді ціла баталія, аж неприємно.

* * *

Молода пані раз-у-раз так одмінювала ся на виду, що я ніяк не міг ввіймати її нормальний вигляд. То вона зовсім молода, світла, прекрасна, з тонкими рисами, білим мармуровим чолом, то враз робила ся підстаркувата, жовта, з мутними, неприємними очима.

— Невже ви не вірите, що в природі є щось таємниче? Таке, чого людина не здатна зрозуміти?

— Та ми не знаємо ще й однієї тисячної з того, що діється в білому світі. Наука наша — се тільки початок людського досвїду, перший день творіння...

— Ви про світ видимий, матеріяльний, а я питаю вас про невидимий, про духів...

— Про кого? Про духів? Ну, тепер я вас розумію! А скажіть, як ви дивите ся — ну, хоч би на електричність? Хіба се не дух? Чи може хто знає, яка то сила?

— Я кажу вам виключно про духи померлих. Ви-ж певне читали щось про спіритизм, про будістів...

— Колись читав, цікавив ся... І мав тоді велику охоту впіймати хоч одного матеріялізованого духа, щоб мені послужив, як от електричність...

— А справді: ваша думка геніяльна... тільки не так — не впіймати духа, а зробити, щоб він завжди був із вами... Хиба се не можливе? Ви не знаєте: у мене був синочок... Я иноді виразно почував його присутність, часами навіть веду з ним розмову. Як же зробити, щоб він, щоб бодай його дух, завжди був зі мною? Ви напевне думаете, що Павлусь мій уже ніде не існує? З снм ніяк і ніколи я не помирю ся! Не може бути, щоб той розум, та чиста, свята душа безслідно загинула! Ні!... І я не тільки вірю в безсмертє, а значить і в духів і в усе таємниче, але маю реальні факти, реальні підстави для такої віри, не кажучи вже про моє почутє. Три роки, як Павлуся не стало, а я ще живу з ним і доси не вірю, що він помер. Мені здаєть ся, що вчора ще я його бачила. Памятаю кожную найменшу дрібничку. Ось тут стояла тоді ялинка, залита світлом, чепурненько вдягнена, як дитинка у рідної мами. Кругом бігала весела, щаслива дівчора. Не було в покоях наших ніже єдиної смутної душі.

Правда: матері кожна дитина люба та мила, але мій Павлусь був якийсь надзвичайний. Он, у мене там сплять зараз двоє — діти собі тай уже. А той... Мені не трапляла ся жадна людина, щоб ним не милувала ся, не тішила ся.

Того вечера він якось особливе всіх приваблював. Мені здало ся, що він у перше почув себе господарем у домі і так щиро, так ласкаво всіх витав.

Розійшли ся маленькі його гості щасливі, задоволені. Здебільшого то були селянські діти, що з роду нічого подібного не бачили.

Я стомлена, про те щаслива, повна надій на свого первістка лежала в постелі. У спальні мерехтіла нічна лампочка.

Я ще не спала.

Бачу... розумієте? — бачу навіч, що увіходить до мене якась чорнява, зовсім незнайома, жінка, так ніби пані, але обідрана, як лизганка. Тихо підходить до ліжка, стає мені в головах, пильно, суворо так дивить ся на мене тай каже:

— Ось ти втішаєшся своїм сином, а того й не знаєш, що з ним може стати ся... Є маленька сирітка, дочка народньої вчительки... Треба тобі взяти її за рідну дитину.

Лежу, слухаю, дивлюсь, як вона безшумно виходить зі спальні, мов тінь.

І раптом жажнула ся!

Страх опанував усю мою істоту і я зірвала ся на рівні ноги.

До того була зворушена, що збудила тяжко натовленого мужа, аби мене хоч трохи заспокоїв.

Минуло по сьому так коло двох тижнів. Я сливе позабула про той вечір, зовсім заспокоїлась і тільки почувала якусь невідому мені вагу на душі.

Коли се знову в ночі, так само в усіх подробицях з'являється вона... Тихо наближається до ліжка, стає в головах таї каже:

— Рідна мати нічого не хоче зробити для своєї дитини... Так знай: коли ти не зведеш до купи братіка й сестричку, то зведе їх сам Бог...

І я знову бачу, як вона впливає зі спальні. Холодний піт укритв моє чоло. Я тремтіла до ранку, навіть муж не міг мене заспокоїти.

Ранком поїхала до міста шукати сирітку. Звідси ми їдемо так: кінсьми до залізниці, а там до нашого повітового міста поїздом. Приїхала к' обіду.

І тепер тільки себе запитала: чому-ж я саме сюди приїхала шукати сирітку, дочку вчительки? Розвідую однак: де перебувають круглі сироти? Ніде не перебувають... Є дитський приют у нас, але не тут, а в губерніяльному місті, а тут тільки богадільня для старих і немічних. Розповіла про свою пригоду знайоми. Дивують ся, іронізують із мене. Кажуть, що в усякому разі тут такої сироти нема, бо все, що робить ся, відомо всім. Так ні в чим і назад поїхала. Коли була вже в поїзді, почала страшенно нервувати ся. Усю мене пекло як у горячці і я не знаходила собі місця.

— Чого-ж власне я їздила?

Не памятаю вже, як і до дому доїхала.

Кажу чоловікови. Він мене заспокоює, упевняє, що все пусте, що в мене нерви хворі, що треба лічити ся.

— І де вона, справді, може взяти ся, така сирітка?

— Так то воно так, а про те треба-б було краще пошукати, зайти бодай в богадільню.

— Ну, то на днях поїдемо разом і в богадільню і до лікаря. Я не заспокоїлась.

Тягнеть ся перший день — болить душа, минає другий — важко на серці, а у ночі... Тільки що лягла, ще й сьвітла не гасила, знову вона в усіх подробицях!

— Ось ти була і в місті та не пошукала... Одна мати все зробила для своєї дитини, друга не схотіла... Не зведеш уже до купи братіка й сестричку, а зведе їх сам Бог...

Я вже не скочила з ліжка, а, здаєть ся, зомліла. Коли очу-няла ся, — так страшенно скрикнула, що всіх побудила й пере-лякала.

— Ту-ж мить їдемо до міста! — кажу чоловікови, — а то я збожеволію. Зараз же до міста! Зараз же їдемо!

— Ну й куди ми поїдемо серед ночі?

— Їдемо, бо не можу тут zostавати ся! Вона й зараз мель-кає мені перед очима і наче я чую той тихий, страшний голос. Їдемо, бо зараз же сама поїду!

— Хиба-ж вона така вже страшна?

— Та не вона страшна... Ну, конешно, страшна!... мара не-відчепна...

— Та ти хоч скажи, яка вона з себе, ся мара?

— Яка? Молода жінка, висока, струнка, чорнява на виду, уся обідрана... Зовсім скидаєть ся на циганку.

— Ну?

— Ну, і волосє чорне, як вороняче крило, густе та куче-ряве, так і веть ся по всій голові... А найстрашнійші очі... якісь суворі й сумні і так пельно, трохи скоса дивлять ся...

— Ну?!

Я вся стрепенула ся відразу. Устромила в мужа гострий по-гляд і все зрозуміла...

Він стоїть білий, як полотно, губи тремтять, очі несвідомо блудять...

* * *

Рано я вже в богадільні.

— Скажіть, будьте ласкаві, чи немає у вас сирітки, дочки народньої вчительки?

— Дочка народньої вчительки, кругла сирітка, була в нас, але вчора ми відвезли її в губерніяльне місто в дитський притул. Я трохи не зомліла.

Хазяйка богадільні се помітила, заметушила ся.

— Вам недобре? Може води холодної?

— Ні, ні... спасибі... не турбуйте ся... Часами зі мною таке трапляється, але швидко проходить... Я хотіла взяти ту сирітку собі за дочку... Чи не можна вернути її?

— Чому-ж ні? Напишемо до притуку і зараз же нам її привезуть. Добре діло зробите: така розумна дівчинка і до того вродлива... Та ви її знаєте?

— Будьте добрі — зробіть се як найшвидче.

— Через тиждень напевне буде у нас. Приїздить і візьмете.

Я дуже дякувала, ще раз просила поспішити і пішла.

— Ну, що? — питає стурбований муж.

— Учора відвезли в губерніяльне місто в дитський притул.

— Кого?

— Нашу сирітку.

— Яку?!

— Дочку народньої вчительки.

Він зробив ся на виду темним та чорним мов ріля і за всю подорож до дому більше й слова не промовив.

Я була теж сумна. Не знала бо, чи мені радіти, чи плакати? Розумом себе розважала, а в душі щось хлипало. Душе заворушило ся прочуття чогось недоброго.

Сяк-так проминув довгий та важкий тиждень. Муж аж постарів за сей час. Я теж змарніла, ослабла.

Нарешті я знову в місті. Відповіді з притука нема. Минув і другий тиждень, а відповіді не було. Се дуже дивувало хазяйку богадільні.

На третій тиждень я так знесилилась, що ледве-ледве ходила і ні про що вже думати не могла.

До дому вже не вернула, а перебувала у місті, подавши до притуку телеграму.

Не довго вже дожидала. Ранком одного дня приходжу, мене зустрічає хазяйка, подає мовчки бумагу якусь.

Перебігаю її очима:

... „Кругла сирітка, дочка народньої вчительки, по приїзді в наш притул заслабла на тиф і вчора вмерла...“

Голова мені запаморочила ся, в очах пішли жовті плями, уся кімната перевертала ся разом зі мною і...

Я зомліла.

Повернула до дому зовсім хвора і тілом і душею. Аж тепер я зовсім ясно зрозуміла все.

В душі, в мізкові, в цілій істоті над усім панували слова: не зведеш уже до купи братіка й сестричку, а зведе їх сам Бог.

І ось із сього вечера по всіх покоях почали тріскати меблі. Тріскали в день, особливо в ночі.

От так саме, як і тепер.

Через тиждень Павлик заслаб.

Покликали лікаря — діфтеріт.

Я відразу стратила цілком усю надію і дивила ся на улюбленого сина як на мерця, хоч він був іще зовсім бадьорий, криккий.

Я не помилила ся.

— Мені, мамочко, — каже якось — приснило ся, що ви тільки й можете зробити так, щоб я не вмер. Зробіть се для мене, мамо! Я не хочу вмирати... Я-ж іще й не жив на сьвіті... А як я виросту, то ніколи, ніколи сього не забуду...

Дивить ся на мене з мольбою, з побожністю, обіймає вже холодними білими рученьками, цілує сухими устонецьками, а очи блискучі плачуть без сліз... а з них виглядає вже смерть... І уявіть собі ще таку поругу над душею мого незабутнього сина: коли він лежав уже на столі, до нас приїхали з ревізією жандари...

* * *

Меві не спить ся...

Нерви напружені, мов струни.

Якийсь несподіваний, безпідставний жах захопив мою душу і несе її в безодню прірву.

Перевертаю ся з боку на бік на якій постелі, стулюю важкі вії, примушую себе заснути всякими способами, а сон усе далі й далі уходить од мене.

Навкруги замогильна тиша. Десь починають миши шкрябати і се ще дуще мене нервує, непокоїть...

Тріснуть меблі — здрігаю, серце холоне...

Що се зі мною? Се той, що переміг у собі всі рефлекси? Чого се мені ні з того, ні з сього так погано на душі? Чому лячно? Ні, я просто дуже стомлений, знервований. О!... щось у кухні стукотить, шуршить...

Певне наймичка...

Підвожу ся з ліжка, сідаю, прислухуюсь...

Чого-б їй не спати? Тут щось є...

І раптом устають перед очима мов живі жандари...

Ага! Ось де причина мого переполоху. Ну, се пусте діло! Я-ж тут проїздом...

Лягаю знову і знову намагаю ся заснути, думати про щось далеке, тим часом мимоволі лізуть до голови страшні спогади, переплутують ся мов павутиня з другими ще страшнійшими, малюють ся яскраві, повні трагізму картини пережитого. Ось бліді, понурі обличчя товаришів моїх, їх оточують червонопикі узброєні жандари та поліцаї... У хаті гармідер, плач переляканих жінок, лемент малої дівчини...

Ух!... Та що се зі мною робить ся?...

Десь стукотить!... Холод, мов електричність пробіг по всьому тілі...

Вони?... чи може господар повернув ся до дому? Ні; тихо... А може й не тихо, бо від шуму й дзвону в ушах я вже нічого не чую... Почуваю тільки, як у всьому тілі нерви тремтять...

О!... Знов наймичка грюкає в кухні. Чому доси не лягає? Де таке видано на селі? Певне тут є змова, зрада: дожидаєть ся наказу, щоб тихенько впустити непроханих... Хиба я сього не знаю? От і господаря доси нема дома... Але-ж я собі проїздом! Я зовсім його не знав, чого-ж мені страхати ся?

Ні! я не хочу бути навіть свідком тих темних діл, що роблять ся у ночі!...

Я не засну однак у сьому домі! Я тут не можу заснути! Уся істота пориваєть ся кудись бігти, усі мязи напружують ся для того...

Зіскакую в ліжка, прохожуюсь.

Мов невольник із тюрми поринаю думкою на простір і там у степах шукаю ліків на свою недугу, а перед очима ледве сіріє вікно, а за ним нічний туман...

У вухах гуде, голова важка, мов камяна, повита якимсь туманом, усе тіло нервово тремтить, конвульсійно починають зціпляти ся мязи.

О !... Ні, піду до поштової станції... поїду... хоч сьвіт за очі, аби не тут...

Тремтячи цілим тілом я похапцем зодягаюсь у пітьмі, краду ся навшпинечках до дверей, тихо, мов злодій, виходжу з господи і глибоко вдихаю в груди пронизуючий вогкий туман.

Зельма Лягерлеф.

Чуда Антихриста.

РОМАН.

В церкві Лючії був іще більший нагробний пам'ятник. Представляв старого Гауїта, що в бичем у руці, із капузою насуненою на очі лежав на саркофагу з чорного мармуру. Його звали патер Суччі і страшили ним малих дітей у Діяманте.

— Чи вони посьміють доторкнути ся також до патра Суччі? — думала донна Еліза. І пішла крізь вапняний порошок до хорів, де стояв саркофаг, аби побачити, чи вони посьміли взяти його геть. Але патер Суччі лежав іще на своїй кам'яній постелі. Лежав по-нурий і твердий, яким був за життя, і майже можна було думати, що він іще живе. Коли-б коло постелі був лікар і стіл із фляшками від ліків і запалене сьвітло, можна-б було думати, що патер Суччі лежить хорий на отих хорах і дожидає остатньої години. Кругом сиділи сліпі, як свояки, що зібрали ся довкола хорого, і хитали ся в тихім смутку. Були тут обі жінки з готелевого подвіря, донна Пеппа і донна Тура, була стара баба Саредда, що жила у сіндака Вольтара на ласкавім хлібі, були сліпі жебраки, сліпі співаки, сліпі всякого віку і стану. Були тут усі сліпі з Діяманте, а там неймовірно багато таких, що не бачать уже сьвітла сонця. Всі вони сиділи найбільше тихо, але иноді хтось із них видавав із себе стогін. Иноді хтось із них долазив до монаха патра Суччі і з голосним плачем кидав ся на нього. А все те похоже було на ложе смерти тим більше, що парох і патер Россі від Францісканів ходили кругом і старали ся потішити засмучених.

Донна Еліза була дуже зворушена. Ах, як часто бачила вона тих людей на монастирських подвір'ях веселими, а тепер має бути свідком такої недолі. Вони зворушували її до сліз, коли співали жалібні пісні над її чоловіком, сіньєром Антонеллі і над її братом доном Ферранте. На правду не хотіла-б їх бачити в такій нужді. Стара баба Саредда почала говорити з донною Елізою.

— Я нічого не знала, коли прийшла сюди, донно Елізо, — почала бабуся. — Я лишила пса на дворі на сходах і хотіла ввійти. Простягаю руку, аби підняти занавісу від дверей, але занавіси нема. Кладу ногу так, як коли-б під порогом був один ступінь, але ступня нема. Простягаю руку по сьвячену воду, згинаю коліна, переходячи попри головний вівтар і наслухую за малим дзвінком, який звичайно дзвонить, коли патер Россі виходить на службу божу.. Донно Елізо, не було ані сьвяченої води, ані вівтаря, ані голосу дзвінка, ані нічого!

— Бідні ви, бідні, — говорила донна Еліза.

— Відтак чую, як на горі в однім вікні щось стукає і грюкають. Що робите там з Сором Аррігом? — кличу, бо чую, що се вікно Сора Арріга. — Хочемо забрати його! — відповідають мені. Та в тій хвилі приходить до мене пан-отець парох, дон Маттео, бере мене за руку і пояснює все. Я майже серджу ся на пан-отця пароха, коли він говорить, що тут має бути театр. Вони потребують нашої церкви на театр! Де Суччі? — говорю тільки. — Чи патер Суччі ще тут? І парох веде мене до патра Суччі. Мусить мене вести, бо я не можу зайти сама. Коли позабирали з крилосів усі лавки й аналої і хідники і східці і підвисшеня, я не можу знайти нічого. А давнійше я тут таксамо добре орієнтувала ся, як і ви.

— Пан-отець парох постараеть ся вам про иньшу церков, — сказала донна Еліза.

— Донно Елізо, — відповіла бабуся, — що ви говорите? Лучше скажіть відразу, що пан-отець парох може нам повернути сьвітло наших очий. Чи може дон Маттео дати нам церков, у якій ми бачили би так само, як бачили в отсїй? Ніхто з нас не потребував брати сюди поводатора. Там, донно Елізо, стояв вівтар, цьвіти на нїм були такі червоні, як Етна при заходї сонця, і се ми бачили. Ми начислювали шіснацять воскових сьвічок на головнім вівтарі в неділі, а трицять у сьвята. Ми могли бачити, як матер Россі відправляє тут службу божу. Що ми почнемо в иньшій

церкві, донно Елізо? Там ми нічого не побачимо! Зрабували в нас другий раз сьвітло очий!

Серце донни Елізи запекло так, як коли-б по ньому поплила розтоплена лява. Рішучо тим сліпим загодіали велику кривду. Відтак звернула ся донна Еліза до донна Маттео.

— Ваша всечесність, — сказала, — чи говорили ви з сіндаком?

— Ах, ах, донно Елізо, — відповів дон Маттео, — лучше попробуйте ви поговорити з ним, ніж я.

— Ваша всечесність, сіндако чужинець, він мабуть не знає нічого про сліпих.

— Сіньор Вольтаро був у нього, патер Россі був у нього і також я, також я. Він не відповідає нічого иньшого, як тільки, що не може змінювати ухвал міської ради. Знаєте добре, донно Елізо, що міська рада не може нічого відкликати. Коли порішать, аби ваша кітка правила службу божу в соборній церкві, не можна буде змінити сього.

Нагло зробив ся в церкві рух. Увійшов великий сліпий чоловік. „Дід Елія“, — поніс ся шепіт, — „дід Елія!“

Дід Елія був цехмістром цеху сліпих співаків, який звичайно тут збирав ся. Він мав довге, біле волосє і таку саму бороду і був гарний, як який зі сьвятих патріархів. Підійшов, як усі иньші, до патра Суччі, сів коло нього і спер чоло на трумні. Донна Еліза підійшла до діда Елії і промовила до нього:

— Діду Елія, ви повинні були піти до сіндака.

Старець пізнав голос донни Елізи і відповів своїм захриплим, старечим голосом:

— Думаєте, що я ждав, щоб аж ви сказали мені се? Думаете, що се не була перша моя думка піти до сіндака?

Говорив твердо і виразно, так що робітники перестали стукати і слухали, бо думали, що хтось почав проповідь.

— Я сказав йому, що ми, сліпі співаки, творимо цех, а Єзуїти отворили нам свою церков іще перед 300 роками і дали нам право збирати ся тут, щоб вибирати нових членів і слухати нових пісень. І сказав я йому, що наш цех числить трицять членів, і що сьвята Лючія, се наша патронка, і що ми ніколи не співаємо на вулиці, тільки по подвірях і по домах, і що ми співаємо легенди про сьвятих і крім того жалібні пісні, але ніяких легкодушних пісень, і що Єзуїт патер Суччі отворив нам церков, бо сліпі, се співаки нашого

Господа. Я сказав йому, що деякі з нас — речитатори, що вміють виголошувати старі пісні, а інші знов — троватори, що видіють нові. Я сказав йому, що ми втішаємо багато людей на острові. Я запитав його, чому він нам не хоче дати жити? Бо бездомні не можуть жити. Я сказав йому, що ми вандруємо від міста до міста по цілій Етнії, але церков Люції в Діаманте, се наш дім і тут що ранку відправляють для нас службу божу. Чому хоче він нам відібрати потіху божого слова? Я сказав йому, що Єзуїти змінили вже були раз своє переконанє супротив нас і хотіли нас вигнати зі своєї церкви, але се їм не вдало ся, бо ми дістали лист від віцекороля, що можемо „на вічні часи“ відбувати свої збори в „Santa Lucia in Gesu“. І я показав йому лист.

— Що-ж він відповів на те?

— Висьміяв мене!

— Чи ніхто з інших панів не може допомогти?

— Я був уже в усіх, донно Елізо. Цілий ранок бігав від Понтія до Пилата.

— Діду Елія, — відізвала ся донна Еліза, понижаючи голос, — чи ви забули молити ся до святих?

— Молив ся і до чорної Мадонни і до Сан Себастьяна. Молив ся до всіх, кілько їх лише знав по імені.

— Чи вірите, діду Елія, — говорила донна Еліза ще тихше, — що дон Антоніо Греко узискав поміч за те, що обіцяв гроші на залізницю донни Мікаелі?

— Я не маю грошей, — відповів сумно старець.

— Ви повинні думати про те, діду Елія, — продовжала донна Еліза, — що ви тепер у великій потребі. Попробуйте обіцяти образи Христа, що ви самі і всі, що належать до вашого цеху, будете говорити і співати про залізницю і намовляти людей до датків на ту ціль, коли вдасть ся вам задержати вашу церкву! Ми не знаємо, чи се pomoже, але-ж треба всього пробувати, діду Елія. Се-ж нічого не пошкодить обіцяти!

— Задля вас обіцяю, що хочете! — відповів старець.

І спер знов свою сліпу голову на чорну домовину, а донна Еліза зрозуміла, що він учинив обіт тільки для того, аби мати сунокій у своїм терпіню.

— Чи маю ваш обіт занести образи Христа? — запитала.

— Робіть, що хочете, донно Елізо! — відповів старець.

* * *

Того самого дня встав Фра Феліче о п'ятій годині рано і почав замітати свою церкву. Чув себе дуже свіжим і веселим, але коли був саме серед роботи, видалось йому, неначе Сан Паскале в камяною торбою, що сидить на дворі перед дверима церкви, мав йому щось сказати. Вийшов на двір, але з Сан Паскалем не дійшов ні до чого. Противно, власне за Етні висувало ся сонце і в темного краю гори лило ся проміне, різнобарвне, як струни арфи. Коли проміне впало на церкву Фра Феліче, закрисило її рожево-червоним цвѣтом; рожево-червоними стали також старі варварські стовпи, що держали бальдахім над образом, і Сан Паскале зі своєю камяною торбою і сам Фра Феліче.

— Виглядаємо як молоді хлопці, — думав старий, — маємо жити ще довгий ряд літ.

Та коли хотів вертати до церкви, почув, як щось сильно стиснуло йому серце і впав на думку, що Сан Паскале викликав його, аби сказати йому: „Будь здоров“. Рівночасно стали його ноги такі важкі, що ледви міг їх рушити з місця. Не чув ніякого болю, тільки втому, яка не могла нічого иншого означати, тільки смерть. Міг іще лише поставити мітлу за дверима закрестії, відтак заволік ся на крилос, ляг на плиту перед головним вівтарем і закутав ся в свою рясу.

Йому видало ся, що образ Христа кивнув до нього і сказав: „Тепер потребую тебе, Фра Феліче“.

А він лежачи притакнув: „Я готов, не відмовлю тобі!“

Мав лише лежати і ждати і се йому показалось гарним. У цілім своїм життю не відчував іще доси, який він утомлений. Тепер нарешті може відпочити! Образ і без нього вдержить церкву і монастир у пошані. Лежав і всьміхав ся, що старий Сан Паскале викликав його, аби йому сказати: „Будь здоров!“

Так лежав Фра Феліче геть до середодня і найбільше дримав. Нікого при нім не було і йому видало ся, що се не випадає викрасти ся отак із життя. Се неначе-б він ошукував кого. Се будило його все на ново. Повинен би мати також при собі св'ященника, але не мав нікого, кого-б міг післати за ним.

Коли так лежав, здавало ся йому, що стає чим раз меншим. За кождим разом, коли будив ся, мав вражінє, що він усе менший. Виходило, неначе-б мав зникнути. Тепер певне міг би в четверо закутати ся в рясу. І був би певне вмер зовсім самото, коли-б не надійшла була донна Еліза, щоб попросити в малого

образа помочи для сліпих. Була в дивнім настрою, коли прийшла, бо хотіли помочи для сліпих, але не бажала собі, аби справа Мікаелі поступила наперед.

Фра Феліче звернув на неї свої очі і всьміхнув ся тихо: „Я вмру“, — сказав захриплим голосом, а відтак поправив ся і сказав: „Я мушу вмерти!“

Донна Еліза запитала, що йому хибує і сказала, що прикличе поміч.

— Сядьте тут, — промовив він і зробив слабій рух рукою, щоб рукавом обтерти порох із плятформи.

Донна Еліза сказала, що хоче привести сьвященника і милосерну сестру. Але він ухопив її за одіж і міцно держав:

— Перше хочу з вами поговорити, донно Елізо.

Говорити було йому тяжко і за кожним словом віддихав глибоко. Донна Еліза сіла біля нього і ждала.

Хвилину лежав постогнуючи, опісля його лице зарум'яніло ся, очі почали ясніти і він заговорив легко і з жаром:

— Донно Елізо, — говорив, — маю лишити спадок. Се мучило мене весь день. Не знаю, кому його лишити.

— Фра Феліче, — відповіла донна Еліза, — не журіть ся такими річами. Нема такого, хто не потребував би доброго дару.

Але що Фра Феліче був тепер при ліпших силах, то заки мав рішити про спадок, хотів перше розповісти донні Елізі, який Бог був добрий для нього.

— Чи Бог не великий у своїй ласці, коли вчинив мене своїм „полякко“? — питає.

— Так, се великий дар, — відповіла донна Еліза.

— Бути хоч би малим, зовсім маленьким „полякко“, се вже великий дар, — говорив Фра Феліче. — Особливо корисний він від тоді, як монастир скасували і товариші розбрили ся по сьвіту або повимирали. Се значить, що маеш повну торбу хліба, заки простягнеш руку з просьбою. Се значить, що бачиш усе приязні обличчя і стрічаєш низькі поклони. Я не знаю більшого дару для бідного монаха, донно Елізо.

Донна Еліза думала, як шановано і люблено Фра Феліче за те, що вмів віщувати числа, які мають вийти на льотерії. І вона не могла не признати йому рації.

— Коли серед літньої спеки йду було гостинцем, — оповідав Фра Феліче, — підходив до мене пастух і йшов зі мною, дер-

жачи наді мною свою парасолю для охорони перед спекою. А коли я заходив до робітників у холодних каменоломах, вони ділили ся зі мною своїм хлібом і гороховою поливкою. Я не потребував боятися ані розбійників, ані карабінерів. Урядник цювого уряду схилив чоло, коли я переходив зі своєю торбинкою. Се був добрий дар, донно Елізо.

— Певне, певне! — відповідала донна Еліза.

— Се не тяжка служба, — говорив Фра Феліче. — Вони питали мене, а я їм відповідав. От і все. Вони знали, що кожде слово має своє число, вважали, що я говорю, і після того грали. Я не знав, як се прийшло, донно Елізо, се був божий дар.

— Люди дуже відчувати-муть, коли вас не стане, Фра Феліче, коли ви вмрете, — відповідала донна Еліза.

Фра Феліче сьміяв ся: — Вони не думали про мене ані в неділю, ані в понеділок, коли вже було по тягненю, — говорив. — Але за те приходили в четвер, у п'ятницю і в суботу рано, бо що суботи буває тягненє.

Донна Еліза почала непокоїти ся, бо вмираючий не думав ні про що иньше, тільки про те саме. Нараз пригадав ся їй сей або той, що стратив на льотерії, що більше, пригадувала собі многих, що програли весь свій маєток. Хотіла відвести його думки від грішної льотерії.

— Ви казали, що хочете говорити про тестамент, Фра Феліче.

— Але власне тому, що маю багато приятелів, не знаю, кому маю дати спадок. Чи тим, що пекли для мене солодкі булочки, чи тим, що давали мені артішоки усмажені на сьвіжій оливі? Чи може маю його подарувати милосерним сестрам, що доглядали мене в недузї?

— Маєте так багато роздати, Фра Феліче?

— Вистане, донно Елізо, вистане!

Фра Феліче неначе знов ослабав, лежав тихо; в його грудях клекотіло.

— Думав я також дати його всім бідним вандрівним монахам, що потратили монастирі, — шептав.

А опісля по короткій надумі: — Радо віддав би я його також доброму старцеві в Римі, знаєте, тому, що береже нас усіх.

— Чи ви такі багаті, Фра Феліче? — питала донна Еліза.

— Вистане, донно Елізо, вистане!

Замкнув очи і відпочивав хвилину, потім знов промовив :

— Хотів би я дати його всім людям, донно Елізо!

Ся думка додала йому нових сил, на його лиці появил ся слабій румянець і він підніс руку.

— Бачите, донно Елізо, — говорив далі захвавши руку в рясу і витягнувши запечатану коверту, яку подав їй. — Підіть до сіндака, до сіндака в Діяманте і дайте йому се! Тут, донно Елізо, тут єсть пять чисел, які вийдуть найближшої суботи. Вони об'явлені мені і я записав собі їх. Сіндако нехай візьме тих пять чисел і велить прибити їх на римській брамі, де все оповіщуєть ся. І нехай даєть знати людям, що се мій заповіт. Се дарую я всім людям. Пять чисел до виграня, ціле квінтерно, донно Елізо!

Донна Еліза взяла коверту і прирекла передати її сіндакови. Не могла инакше, бо бідний Фра Феліче не мав уже багато хвиль до житя.

— Коли прийде субота, — говорив Фра Феліче, — багато людей думати-ме про Фра Феліче. Чи старий Фра Феліче не ошукав нас? — питати-муть. — Чи се можливо, аби ми виграли ціле квінтерно? В суботу вечером на бальконі ратуша в Катанії відбувають ся тягненє, донно Елізо. Несуть туди льотерійне колесо і стіл і приходять льотерійні пани і мале дитя з сирітського дому. І одно число за другим вкладають у колесо щастя, доки не вложать туди всіх сто. А весь народ стоїть у низу і дрожить із очиданя, як дрожить море перед бурєю. Будуть там усі мешканці в Діяманте, стояти-муть бліді і ледви мати-муть відвагу дивити ся собі в очи. Давнійше вірили, але тепер уже ні. Тепер думают, що старий Фра Феліче ошукав їх. Ніхто не сьміє мати найменшої надії. Відтак витягнуть перше число, таке, як я віщував. Ах, донно Елізо, вони будуть сим так заскочені, що не зможуть радувати ся. Бо вони всі ждали, що будуть ошукані. Коли вийде друге число, настане мертва тиша. Відтак вийде третє. Льотерійні пани дивувати-муть ся, що все так тихо. Нині не виграють вони нічого! — говорити-муть між собою. Нині зробить держава добрий інтерес. Опісля вийде четверте число. Дитя з сирітського дому вийме його з колеса, викликувач ровнине і покаже число. Між народом незвичайна тиша, не можна промовити ні слова з так великого щастя. Відтак вийде остатнє число. Донно Елізо, кричать, гукають, обіймають одні одних, хлипають. Усі богачі! Все Діяманте богате.

Донна Еліза підложила свою руку під голову Фра Феліче і піддержувала його, коли він говорив хриплячи. Тепер голова нагло важко впала. Старий Фра Феліче був небіщик.

* * *

Коли донна Еліза була за містом при старім Фра Феліче, багато людей з Діяманте почало займатися сліпими. Вправді не чоловіки, — найбільше з них було в полі при роботі, — але жінки. Вони поприходили великими громадами до Санта Лючія, щоб потішати сліпих, а в кінці, коли зібралось коло чотирьох жінок, впало їм на думку піти разом до сіндака і поговорити з ним. Потягнули на торговицю і викликали сіндака. Він вийшов на балкон ратуша, а вони просили за сліпими. Сіндако був милий і гарний чоловік. Відповів їм прихильно, але не хотів уступити. Не міг відкликати постанови міської ради. Але жінки порішили, що постанова мусить бути відкликана і стояли на торговиці. Сіндако вийшов у ратуш, але вони стояли на торговиці і кликали і просили. Не відійдуть швидше, аж їм уступлять.

Тимчасом надійшла донна Еліза, щоб передати сіндакови тестамент Фра Феліче. Вона була дуже засумована задля всього того нещастя, але рівночасно відчувала рід гіркого вдоволення, що не знайшла помочи у Христа-дитяти. Вона-ж усе думала, що святий не хотів допомогти донні Мікаелі. Се був гарний дарунок, який вона дістала там у церкві Сан Паскаля. Не досить, що не помагав нічого сліпим, а ще готов був знищити ціле місто. Все, що мають бідні люди, піде на льотерію. Настане позичане і загальне заставлюване. Сіндако прийняв зараз донну Елізу і був так само спокійний і чемний, як усе, хоч жінки на торговиці кричали, сліпі в ждальни плакали, а люди приходили й відходили цілий день.

— Чим можу вам служити, сіноро Антонеллі? — запитав. Донна Еліза найперше оглянулася, дивуючись, до кого він властиво так говорить. А опісля оповіла йому про завіщане. Сіндако анї не налякав ся, анї не здивував ся.

— Се дуже цікаве, — сказав і простягнув руку по папір.

Але донна Еліза держала міцно коверту і запитала: — Сіноро сіндако, що хочете з тим зробити, чи на правду скажете се прибити на римській брамі?

— Так, що-ж иньшого можу зробити, сіноро? Се-ж остатня воля помершого чоловіка!

Донна Еліза хотіла йому сказати, яке се небезпечно звіщанє, але надумалась і порішила уняти ся за сліпими.

— Патер Суччі, що порішив, аби сліпі задержали свою церков, також померший чоловік, — завважила.

— Сіноро Антонеллі, і ви починаєте про се? — відповів сіндако зовсім приязно. — Се над'ужить, але чому ніхто мені не сказав, що церков Санта Лючія належить ся сліпим? А коли вже раз порішено, то я не можу зносити постанови. Я не можу.

— Але їх права і їх лист, сіноре сіндако.

— Адже їх права нічого не значать. Вони важні для езуїтського монастиря, але такий монастир уже не існує. І скажіть мені, сіноро Антонеллі, що буде зі мною, коли уступлю?

— Тоді вас любити-муть як доброго чоловіка.

— Сіноро, будуть думати, що я слабодух і я мати-му що дня чотириста жінок робітників перед ратушем за якоюсь жебрачиною. Один день мусить ся видержати. Завтра вже се забудеть ся.

— Завтра, — сказала донна Еліза, — ніколи не забудемо сього!

Сіндако усміхнув ся, а донна Еліза бачила, що йому здаеть ся, що він лучше від неї знає народ у Діяманте.

— Думаєте, що се так їм лежить на серці? — запитав.

— Так, сіноре сіндако.

Сіндако злегка усміхнув ся. — Дайте-ж мені коверту, сіноро.

Взяв її і вийшов на балькон.

Почав говорити з жінками. — Маю вам щось сказати — відізвав ся. — Власне довідуюсь, що старий Фра Феліче помер і лишив завіщанє для всіх вас. Написав пять чисел, які мають найближшої суботи вийти на льотерії, і дарує їх вам. Ще ніхто їх не бачив. Вони тут у коверті, яка ще не отворена.

Замовк на хвильку, аби жінки мали час подумати про те, що сказав. Вони-ж зараз почали кричати: — Числа, числа! Сіндако дав знак, щоб мовчали.

— Подумайте, — говорив далі, — що Фра Феліче не міг знати, які числа вийдуть найближшої суботи! Коли поставите на ті числа, всі попрограсте! А ми на правду не маємо потреби ставати ще біднішими, як ми вже тут є в Діяманте. Тому прошу вас, позовольте мені зничити тестамент, не бачивши його.

— Числа! — кричали жінки. — Хочемо знати числа!

— Коли позволите знищити завіщанє, то прирікаю вам, — говорив сіндако, — що сліпі дістануть назад свою церков.

На торговици стало тихо. Донна Еліза, що була в ратушевій салі, встала з крісла і вхопилась обома руками за його поручє.

— Даю вам вибір між церквою і числами.

— Царю небесний, — застогнала донна Еліза, — чи він чорт, що тим способом спокушує людей?

— Ми все були бідні, — закликала одна жінка, — можемо й на далі остатись бідними.

— Ми не повинні замісь Христа вибрати Варраву, — закликала друга.

Сіндако витягнув із кишені пуделко з сірничками, засьвітив сірничку і приближав поволи до завіщаня. Жінки стояли і дивились, як огонь нищив пять льотерійних чисел Фра Феліче. Церков уратовано для сліпих.

— Се чудо, — шептала стара донна Еліза, — вони всі вірять у Фра Феліче і дозволяють спалити його числа! Се чудо!

* * *

Пізнійше після обіда сиділа донна Еліза знов у своїм склепі при пальцях. Виглядала старо, сидячи так, і було в ній щось зівялого і зломаного. Не була се звичайна донна Еліза, яку бачили, але бідна, постаріла, опущена жінка. Перетягала лїниво голку через матерію, а коли мала її знов впихати, ледви заколювала її. Майже не могла здержатись, аби сльози не падали на гафт і не псували його. Донна Еліза носила в собі важке горе. Нині втратила Гаетана на все. Не було вже жадної надії, щоб його видобути. Сьвяті перейшли на сторону його противників. Творили чуда, аби допомогти донні Мікаелі. Ніхто не міг сумнівати ся, що те, що нині стало ся, було чудо. Бідні жінки в Діаманте не були-б могли так тихо стояти і приглядатись, як горять числа Фра Феліче, коли-б се не було чудо. Се робило таку бідну жінку, як вона, такою старою і розстроєною, коли навіть добрі сьвяті помагали донні Мікаелі, яка не могла зносити Гаетана.

Давінок від дверей задзвонив голосно і донна Еліза зі старої привички встала. Се прийшла донна Мікаеля. Була весела і стрінула донну Елізу з розпростертими руками. Але донна Еліза відвернула ся. Не могла стиснути її руки. Донна Мікаеля була дуже

одушевлена. — Ах, донно Елізо, ти допомогла моїй велізниці! Що маю на се сказати? Як маю тобі за те дякувати?

— Не дякуй мені, братово!

— Донно Елізо!

— Коли сьвяті хотять нам дати велізницю, то тому, що Діаманте її потребує, а не тому, що тебе люблять!

Донна Мікаеля подала ся в зад. В кінці думала, що зрозуміла, чому донна Еліза гнівається ся на неї.

— Коли-б Гаetano був дома... — почала. Стояла притиснувши руку до серця і стогнала. — Коли-б Гаetano був дома, не стерпів би, аби ти супротив мене була така строга.

— Гаetano, Гаetano не стерпів би?..

— Ні, не стерпів би! Ах, коли ти тому гніваєш ся на мене, що я вже любила його, як іще жив мій чоловік, то ти не посьміла-б мені робити з того закиду, коли-б він був дома.

Донна Еліза підвела брови трохи в гору.

— Думаєш, що він змусив би мене мовчати в такій справі? — запитала, а її голос був якийсь дивний.

-- Але-ж донно Елізо, — почала шептати донна Мікаеля притуливши ся до неї, — се-ж неможливо, зовсім неможливо не любити його! Адже він такий гарний! І він панує наді мною неограничено, і я боюсь його. Ти мусиш мені дозволити любити його.

— Мушу? — Донна Еліза дивила ся в низ і говорила коротко і остро.

Донна Мікаеля стратила зовсім рівновагу. — Він любить мене! — закликала. — Не Джіанніту, але мене! І ти повинна вважати мене своєю дочкою! Повинна мені помагати і бути добра для мене! А замість того ти скрізь стаєш на моїй дорозі. Ти жорстока для мене! Я не сьмію прийти до тебе і говорити про нього. Як за ним тужу і як працюю для нього, сього не можу навіть тобі сказати!

Донна Еліза не могла сього довше слухати. Адже донна Мікаеля, се правдива дитина, молода і нерозумна і боязлива, як пташка. Як-раз така, яку треба взяти в опіку. Мусіла її обняти.

— Сього я зовсім не знала, ти бідна, нерозумна дитино, — сказала вона.

VII. Після чуда.

Цех сліпих співаків відбував збори в церкві Санта Лючія. Високо на хорах за вітварем сиділо трицять старих, сліпих мужів

на різьблених кріслах патрів Єзуїтів. Найбільше між ними було бідних і мало побіля себе на землі жебрацьку торбу і палицю. Між сліпими панувала велика повага і сьвяточність. Вони знали, що се значить бути членом того сьвятого співацького цеху, тої поважної, давньої академії. На долі в церкві дав ся чути нагло приглушений стук. Там сиділи поводитори сліпих, діти, пси і старі жінки і ждали. Іноді починали молоді хлопці з собою і з псами жартувати, але швидко їх заспокоювали і зацитькували. Ті сліпі, що були „траваторами“, виступали по черві і виголошували нові рими.

— Ви мужі, що живете на сьвятій Етні, — виголошував один із них, — ви люди, що живете на сій чудесній горі, встаньте, подаруйте вашій володарці нову прикрасу. Вона тужить за двома довгими стяжками, щоб підвисшити свою красу; дві довгі, вузкі залізні стяжки хоче повісити на свій плащ. Подаруйте їх вашій володарці, а вона нагородить вас за се богатствами, дасть вам золото за залізо. Без числа богатства, які вона подарує тим, що їй допоможуть.

— Лагідний чудотворець прийшов до нас, — говорив другий. — Бідний і незамітний стоїть він у голій, старій церкві, його корона з залізної бляхи, а його діаманти зі скла. Не приносить мені жертв, ви бідні, — говорить він, — не будуйте для мене храмів, ви потребуєте! Хочу працювати для вашого щастя. Коли з ваших хат яснити-ме богатство, я сьвітити-му правдивими зьвіздами; коли з краю втече нужда, мої ноги будуть у золотих черевиках, висаджених перлами!

Після виголошення римів їх приймали або відкидали. Сліпі поступали дуже строго.

А другого дня перетягали вони через Етну і співали про залізницю до серць народа.

* * *

Після чуда з завіщанем Фра Феліче почали люди давати датки на залізницю. Донна Мікаеля збрала швидко до сто лірів. Тоді поїхала вона з донною Елізою до Мессіни, щоб придивити ся паровому трамваєви, який іде з Мессіни до Фаро. Про щось більшого вони не думали. Паровим трамваєм були би задоволені.

— Чому залізниця така дорога? — говорила донна Еліза. — Се-ж як звичайний шлях, хоч і поставити на нього залізничі шини. Але се інжинери і делікатні пани, що через них залізниця така

дорога. Ми не потребуємо інженерів, Мікаеля! Нехай залізницю будують наші добрі дорожники Джіованні та Кармельо!

Вони оглянули докладно паровий трамвай до Фаро і зібрали всі інформації, які лиш могли одержати. Вимірили, як далеко від себе мусять лежати шини, а донна Мікаеля відрисувала на куснику паперу, як шини сходять ся на стаціях. Се не було трудно. Були певні, що самі дадуть тому раду. Того дня думали, що нема ніяких трудностей. Збудувати стаційний дім не тяжше, як звичайний дім, говорили. Зрештою більше як пару стаційних домів не потребували. При найбільше перестанках вистарчить мала будка. Коли лише зможуть обійти ся, аби не закладати акційного товариства, не брати до служби делікатних панів і т. п., що коштує гроші, то вже збудують залізницю. Вона не буде багато коштувати. Терен дістануть певне безплатно. Високі пани, що мають на Етні землю, чейже зрозуміють, кілька мати-муть користи з залізниці, і пустять її свобідно через свої поля. Не вважали потрібним визначити наперед лінію. Хотіли почати її коло Діаманте і проводити поволи аж до Катанії. Треба лише почати, а відтак що-дня викінчити малий кусень лінії. Се-ж не так трудно.

Після тої подорожи почали пробу будови залізниці на власну руку. Дон Ферранте не лишив донні Мікаелі великого спадку, але добре, що він мав великий кусень покритого лявою пустару. Тут почали Джіованні і Кармельо вирівнювати терен для нової залізниці.

Коли почато ту роботу, підприємці мали всього сто лірів. Але чудо в завіщанєм наповнило їх сьвятим шалом. Що се мала бути за залізниця, що за залізниця! Сліпі співаки збирали акції, сьвятити ї образ дав концесію, а стара купчиха донна Еліза була інженером.

VIII. Джеттаторе.

В Катанії був раз чоловік зі „злим оком“, „джеттаторе“. Був се найстрашнійший джеттаторе на Сицилії. Коли лиш появил ся на вулиці, спішились люди зложити пальці на охоронний знак хреста. Хто його стрітив, мусів бути приготований, що переживе сумний день. Застане свою страву припаленою, або розібе ніжну, стару посуду на овочі. Дізнаєть ся, що його банкир застановив

виплати, або що малий білетик, який написав до жінки свого приятеля, попав у невластиві руки. Найчастіше джеттаторе, се великий, худий чоловік зі змученими та наляканими очима і з довгим носом, закривленим до горішньої губи. Бог дав джеттаторам за признаку ніс папуги. Але все на світі різнорodne, нічого нема все однакового. Сей джеттаторе був малий, з носом як у свв. Михайла. Через те робив він іще більше лиха, як звичайний джеттаторе. Кілько то частіше колеть ся чоловік до рожі, ніж жалить ся кропивою?

Джеттаторе не повинен бути ніколи дорослим чоловіком. Йому добре лиш дитиною. Тоді має він іще маму, яка не бачить ніколи „злого ока“, не розуміє, чому все колеть ся в пальці, коли шиє. Вона ніколи не боїть ся його цілувати. Хоч має вічно в домі недугу і відходять слуги і приятелі держать ся вдалека, вона ніколи не замічає нічого. Але як лише джеттаторе піде в світ, часто приходить ся йому важко. Адже найперше і передовсім треба думати про себе самого, не можна-ж нищити все свого життя, щоб бути добрим для джеттатора.

Джеттаторе, про якого тут мова, був інжинєром і хотів будувати залізницю. Дістав навіть місце при державній будові залізниць, бо-ж держава не могла знати, що він джеттаторе. Ах, але що за нещастє, що за нещастє! Як лише він обняв своє місце при будові, посипались самі нещастя. Коли хотіли прокопати горб, раз-у-раз обривалась земля, а хотіли будувати міст, сей усе заломлював ся. Коли закладали міну, робітників забивало камінь. Одиноким, якому ніколи не шкодило, був інжинєр, джеттаторе.

Але бідні ті, що працювали під ним! Що вечера числили свої пальці і члени. — Може завтра потратимо вас, — говорили. Допесли про се надінжинєрови, вислали донесєнє до міністерства. Ніде не хотіли звернути уваги на жалобу. Були занадто мудрі і занадто вчені, щоб вірити в „зле око“. Робітники повинні при роботі лучше уважати. Се їх вина, коли притраплялось їм нещастє. А вози з піском перевертали ся, льокомотива експлюдувала. Одного ранку шептали собі, що інжинєр зник. Ніхто не знав, де він. Чи може хто його заколов? О ні, ні, ніхто певне не відважив би ся заколотити джеттатора! Але він дійсно пропав, жаден чоловік не бачив його більше! Так минуло кілька літ до часу, коли донна Мікаєля задумала будувати свою залізницю. А щоб дістати на се гроші, перішила в великім францісканськім монастирі за містом.

Діяманте устроїти базар. В тім монастирі єсть подвірє, окружене чудовими, старими корідорами на стовпах. Донна Мікаеля устала під аркадами малі будки і льотерійні столики і постарала ся о різні розривки. Від стовпа до стовпа позавішувала гірлянди венецьких лямп. Довкола монастирської криниці поскладала великі бочки етнайського вина.

Працюючи говорила донна Мікаеля часто з малим Гандольфом, що від смерти Фра Феліче був сторожем монастиря. Одного дня просила Гандольфа, щоб показав їй весь монастир. Перейшла всі закамарки від стриху аж до пивниці. А бачучи ті безчисленні малі комірчки з закратованими вікнами і званілими стінами і твердими деревяними лавами, впала на дивну думку. Попросила Гандольфа, щоб замкнув її в одній комірці і лишив саму на пять мінут.

— Тепер я вязень, — сказала до себе, лишивши ся сама. Потиснула двері, обмацувала вікна. Отже вона на правду замкнена.

— Тепер хочу почувати себе вязнем, — подумала.

В тій самій хвилі забула все крім думки, що Гандольфо може зовсім не вернути і не випустити її. Адже можуть його кудись покликати, може нагло дуже захорувати, може в однім із темних хідників упасти і забитись на смерть. Могло стати ся так богато, через що він міг не вернутись. Але ніхто не знає, що вона тут, ніхто не буде її шукати в віддаленій комірці. Коли-б лиш годину мусіла тут остатись, збожеволіла би зі страху.

Бачила перед собою голод, повільну голодну смерть. Боролася з безконечними годинами тривоги. Ах, як вона буде прислухуватись, чи не чути яких кроків, як кричати-ме! Товкти-ме до дверей, своїми нігтями здирати-ме вапно зі стіп, попробує перегризти крати у вікнах. А коли її в кінці знайдуть, лежати-ме мертва на землі, а всюди будуть сліди, як вона пробувала видобутись. Чому не приходить Гандольфо? Адже вона вже тут чверть, пів години!... Він зовсім не так довго не приходив, але як-раз пять мінут.

— Боже, Боже, отже се значить бути вязнем! Таке жите Гаєтана!

Коли побачила знов над собою свобідне небо, почала хлипати. За хвильку, коли стояли на дворі в отвертій льожі, показав їй Гандольфо пару вікон із віконницями і жалюзіями.

— Там хтось мешкає? — запитала.

— Так, донно Мікаеля, там живе хтось.

Гандольфо оповів їй, що там живе якийсь пан, який виходить лише в ночі і ніколи не балакає ні з ким.

— Якийсь бжевільний? — запитала донна Мікаеля.

— Ні, ні, він при розумі, як ви або я. Але кажуть, що му- сить ховати ся. Боїть ся уряду.

— Як він зветь ся? — питала.

— Я зову його сіньор Альфредо.

— Відки дістає їду? — питала вона далі.

— Я йому доношу, — мовив Гандольфо.

— А одіж?

— Я йому достарчаю... Роздобуваю для нього також книжки та газети.

Донна Мікаеля йшла хвильку мовчки.

— Гандольфо, — промовила і дала йому рожу, яку держала в руці. — Поклади сю рожу на тацу, коли будеш найблизшим разом сьому бідному вязневи заносити страву.

Від того дня посилала донна Мікаеля майже що дня пару дрібниць для пана в монастирі, раз квітку, то знов книжку, або пару овочів. Се було їй такою втіхою. Вона носила ся з ріжними фан- тазіями. Швидко дійшла до того, що вмовила в себе, буцім то по- силає се все Гаетанови.

— Гандольфо, — сказала, — йди до свого вязня і запитай його, чи не схотів би прийти вечером на празник.

Гандольфо прийшов швидко в відповідю. — Він дуже дякує, донна Мікаеля, — сказав. — Прийде!

Вона дуже здивувала ся, бо не думала, аби він важив ся прийти. Хотіла лише зробити йому запросинами приємність.

Щось змусило Мікаелю поглянути в гору. Вона стояла в ма- настирськім подвірю, а в однім будинку було над нею відчинене вікно. Донна Мікаеля побачила в нім чоловіка середнього віку і приємного вигляду, що стояв і дивив ся на неї.

— Се він, донно Мікаеля, — сказав Гандольфо.

Вона була щаслива. Неначе-б того чоловіка визволила і ви- ратувала. І ще більше. Люди без фантазії не зрозуміють сього. Але донна Мікаеля ходила цілий день із дрожю і з тугою до са- мого вечера. Думала про те, як він одягнеть ся. Неначе дожидала Гаетана. Та швидко мала донна Мікаеля иньшу роботу, як бавити ся мріями. Цілий день засипували її неприємности. Першою був

лист від старого розбійника з Етні, Фалька Фальконе. Він велів написати до неї:

„Дорога приятелько, Донна Мікаеля!

Зачувши, що ти маєш намір будувати на Етні залізницю, хочу тобі донести, що се з моєю волею ніколи не станеться. Говорю тобі се зараз, щоб ти не тратила на се діло ще більше труду і грошей.

Ясна і високоблагородна сіньоріно, остаю

Твоїм покірним слугою
Фалько Фальконе.

Се писав Пассафіоре, мій сестрінець“.

Донна Мікаеля кинула геть брудний лист. Він вдався їй смертним засудом на її залізницю, але нині не хотіла про се думати. Нині має свій базар. За хвилику прийшли її будівничі Джіованні і Кармельо. Хотіли їй порадити, аби спровадила інженера. Вона не знає, яка земля на Етні. Там лява, потім попіл, а потім знов лява. Чи залізниця має бути збудована на верхній верстві ляви, чи на верстві попелу, чи може ще глибше копати? Як міцної землі потребує залізниця? Вони не можуть нічого зробити без чоловіка, який на тім розуміється. Донна Мікаеля відправила їх. Завтра, завтра, нині не маю часу думати про се. Швидко потім прийшла донна Еліза ще з гіршими звістками. В Діаманте була дільниця міста, де жив бідний і дикий народ. Ті бідаки попали в страх почувши про залізницю. Від того буде вибух Етні і землетрясення, говорили. Велика Етна не стерпить оковів. Вона стрясє з себе цілу залізницю. І говорили ті люди, що вийдуть і розторощать залізницю, як тільки буде положена хоч одна шина.

Нешасливий день, нешасливий день! Донні Мікаелі видалось, що вона дальше від ціли, як коли-будь.

— Що-ж pomoже, коли ми на базарі й назбираємо грошей?
— свазала сумно.

Але виходило, неначе-б і грошей на базарі не мали назбирати. По полудни почав падати дощ. У Діаманте не було ще такого дощу від дня, коли дзвонили дзвони. Хмара спустилася аж над дахи, а з неї лилася вода. Хто тільки дві мінати задержував ся на вулиці, промакав до нитки. О шестій годині, коли мав почати ся базар донни Мікаелі, надав найбільший дощ. Коли прийшла до монастиря, не було там нікого крім тих, що мали помагати при

розпродажі і подаваню страв. Вона мало не розплакала ся. Такий нещасливий день! Хто накликав на неї все те нещастє?

Погляд донни Мікаелі впав на чужого чоловіка, що стояв опертий на стовп і придвляв ся їй. Нараз пізнала його знов. Се був джеттаторе, джеттаторе з Катанії, якого боялись учили її вже в дитинстві. Донна Мікаеля пішла швидко напротив нього.

— Ходіть зі мною, сіньор, — сказала і пустила ся на перед. Хотіла відійти так далеко, аби ніхто не міг почути їх, а відтак просити його, щоб ніколи більше не показував ся їй на очи. Не могла инакше! Годі, щоб він нищив усе її житє!

Не думала, куди їде. Нараз опинила ся коло дверей манастирської церкви і ввійшла туди. Там було майже темно. Лиш коло образу Христа горіла мала оливна лампа. Побачивши образ Христа донна Мікаеля змішала ся. Як-раз сюди не хотіла його завести. Пригадалось їй, що його корона покотила ся до ніг Гаетана, коли той гнівав ся на розбишаку. Мабуть образ Христа не хотів, щоб вона відігнала джеттатора. Але вона мала дійсно причину бояти ся джеттатора. І се не було справедливо з його боку приходити на її празник. Мусіла так устроїти, щоб позбути ся його.

Донна Мікаеля перейшла цілу церкву і стояла дивлячи ся на образ Христа. Не могла чоловікови, що йшов за нею, сказати ані слова. Їй пригадало ся, яке співчутє вона ще що-їно мала для нього, бо він увязнений, як Гаetano. Була така рада, що може його приманити до житя. Що-ж хоче тепер учинити? Чи хоче його знов вкинути до вязниці. Їй пригадав ся її батько і Гаetano. Чи се мав би бути третій, якого вона...

Стояла мовчки і боролася з собою. В кінці джеттаторе почав говорити.

— Що-ж, сіньоро, не правда-ж, маєте мене досить?

Донна Мікаеля заперчила жестом.

— Не хочете, щоб я повернув до своєї келії?

— Не розумію вас, сіньоре.

— О так, розумієте мене дуже добре. Вам трапило ся нині щось страшного. Виглядаєте тепер зовсім инакше, як сьогодні рано.

— Я дуже втомлена, — відповіла донна Мікаеля оправдуючись.

Чоловік приступив близько до неї, неначе хотів вимусити на ній правду. Питаня і відповіді літали поміж ними коротко і без віддиху.

- Чи не бачите, що весь ваш празник зовсім не вдаєть ся?
- Мушу відложити його на завтра.
- То ви мене не пізнали?
- Так, я бачила вас давнійше в Катанії.
- І не боїтесь джеттатора, ні?
- Так, давнійше, дитиною!
- Але тепер, тепер уже ні?

Уникала відповіді — А ви боїте ся себе самого? — запитала.

— Говоріть правду! — сказав нетерпливо. — Що хотіли ви мені сказати, спроваджуючи мене сюди?

Оглянулась несміло довкола. Мусіла щось сказати, мусіла-ж йому щось відповісти. В тім прошибла її думка, яка видалась їй дуже страшною. Поглянула на образ Христа. — Жадаєш сього? — неначе питала його. — Маю се вчинити для чужого чоловіка? Але-ж се значить — відкинути свою остатню надію.

— Не знаю навіть, чи мати-му відвагу говорити вам про се, про що хотіла, — сказала.

- Ні, бачите, не маєте відваги!
- Я хочу будувати залізницю, знаєте се?
- Так, знаю!
- Я хотіла, щоб ви помогли мені!
- Я мав би...?

Коли зробила початок, було їй легше говорити далі. Дивувала ся, що її мова звучала так природно.

— Я знаю, ви залізничий інженер. Ну, ви певне розумієте, що при моїй залізниці нема пенсії. Але я думаю, що лучше, аби ви мені помагали, як маєте сидіти в заперті! Адже ви марнуєте свій час!

Він поглянув на неї майже строго. — Знаєте ви, що говорите? Се дійсно відважна просьба.

— Так, се відважна просьба.

Відтак бідний чоловік почав її відстрашувати.

— З вашою залізницею стало ся-б очевидно те, що й в празником.

Донна Мікаеля була тої самої думки, що й він, але гадала, що замкнувши собі всі дороги мусить остати при тім, аби бути доброю.

— Мій празник буде швидко в повнім розгарі, — відповіла спокійно.

— Послухайте-ж мене, донна Мікаеля, — сказав чоловік. — Останнім, по кім чоловік перестає сподівати ся добра, буває він сам. Не можна ніколи перестати покладати на себе надії.

— Ні, а чому-ж би треба перестати?

Він зробив жест, неначе б її довіре гнівало його.

— Коли я в перше почав думати про ту справу, — говорив, — то легко потішив себе. Що-ж, сказав я собі, трапило ся нару нещасних випадків, і вже пішла про тебе слава, а далі стала вірою. А віра очаровує. Стрітять тебе і вже думають, що мусять їм трапити ся нещастє, і гому власне трапляєть ся нещастє. Се нещастє більше як смерть, уходити за джеттатора, але-ж ти сам не потребуєш у се вірити.

— Се-ж так нерозумно! — сказала донна Мікаеля.

— Так, певне. Чому мої очі мають мати силу накликати нещастя? І думаючи так, порішив я вчинити пробу. Я від'їхав до одної місцевости, де мене не знав ніхто. Другого дня вичитав я в газеті, що поїзд, яким я їхав, переїхав будника. Проживши один день у готелі, побачив я весь сьвіт у розпуці, а всі гості втікали. Питаю, що стало ся: — Один із наших слуг захорував на віспу. Що за нещастє! — Бачите, донно Мікаеля, тоді я замкнув ся, усунув ся від усяких зносин із людьми. Коли минув рік, я заспокоїв ся. Я питаю себе, чого я так замкнув ся? Ти-ж не небезпечний чоловік, говорив я собі, не хочеш нікому шкодити. Чому-ж живеш так нужденно, як злочинець? Я був саме порішив вернути знов до життя, коли зустрів на коридорі патра Фра Феліче. — Фра Феліче, де кітка? — Кітка, сіньор? — Так, манастирська кітка, яка звичайно приходила до мене і діставала від мене молоко. Де-ж вона тепер? — Зловила ся в лапку на шурі. — Що говорите, Фра Феліче? — Попала ніжною в дротяну лапку і не могла з неї видістати ся. Заволікла ся на горище і там подохла в голоду. — Що-ж скажете на те, донна Мікаеля?

— Чи ви маєте бути тому винні, що кітка здохла?

— Адже я джеттаторе!

Вона зморщила брови. — Ах, що за нерозум!

— По якімось часі прокинула ся в мині знов охота до життя. Тоді малий Гандольфо застукав до моїх дверей і запросив мене на ваш празник. Чому-ж я не мав піти? Се-ж неможливо думати про

себе самого, що самою своєю появою наводиш нещастя. Сей празник був неначе для мене, донно Мікаеля, лише взяти чорну одіж, вичистити її і вдягти. Але коли я зійшов на місце празника, було пусто, лив дощ, ваші венецькі лямпки були повні води, а ви самі виглядали, неначе-б того одного дня впали на вас усі нещастя світа. Коли ви мене побачили, ваше обличчя потемніло з переляку як попіл. Я запитав когось: Як називається сіньора Алягона по батькови? — Пальмері. — А, Пальмері, отже вона з Катанії. Вона пізнала джеттатора.

— Так, се правда, я вас пізнала.

— Ви були для мене дуже приятні, дуже добрі, і я глибоко засмучений, що поспував ваш празник. Але тепер прирікаю вам держати ся з далека від вашого празника і від вашої залізницї.

— Чому хочете держати ся з далека?

— Я джеттаторе.

— Я не вірю сьому. Не можу сьому вірити!

— Я також не вірю сьому. А одначе так, я вірю. Бачите, говорять, що ніхто не може мати сили над джеттатором, хиба хтось так само лихий, як він. Раз, говорять, побачив себе джеттаторе в зеркалі і впав мертвий на землю. А я не дивлю ся ніколи в зеркало. Значить, я сам вірю сьому.

— Але я не вірю, т. є. майже думаю, що вірила, коли побачила вас там на дворі. Але тепер уже не вірю.

— Може ви таки хочете змусити мене до роботи при вашій залізницї?

— Так, так, коли лише ви самі захочете.

Приступив знов близько до неї і обміняли ся з собою кількома короткими реченнями.

— Підійдїть до світла, хочу бачити ваше обличчя!

— Думаєте, що удаю?

— Думаю так. Хочете бути лише чемні.

— Чому я мала-б хотїти бути для вас чемна?

— Та залізниця, має вона для вас яке значїне?

— Вона для мене житє і щастє.

— А се як?

— Має здобути менї когось, кого люблю!

— Дуже любите?

Вона не заперечувала, а він прочитав відповідь на її обличчю.

Тоді зігнув перед нею коліна і похилив голову так глибоко, що міг цілувати край її одежі. -- Ви такі добрі, дуже добрі. Я сього ніколи не забуду. Коли-б я не був тим, чим є, як радо служив би я вам!

— Ви мусите мені служити! — сказала. І була так зворушена його нещастем, що вже не боялась, аби він їй не пошкодив.

Він скочив на рівні ноги. — Я вам щось скажу. Ви не зможете перейти сеї церкви, щоб не піткнути ся, коли я дивитимуся на вас.

— О, чому? — сказала.

— Попробуйте!

І вона попробувала. Але була в великім страсі. Від коли дитиною поставила перші кроки, не чула себе такою непевною. Але опісля подумала: — Коли-б се мало бути для Гаєтана, то я певне з'умила-б. — І пустила ся йти.

Перейшла туди і назад церков. — Чи ще раз? — запитала.

Він притакнув.

Коли так ішла, впало їй на думку: „Христос-дитя зняв із нього клятву, бо він має мені помагати“. Нараз повернула і підійшла знов до нього.

— Знаєте, знаєте, ви вже не джеттаторе!

— Ні?

— Ні, ні! — І вхопила його за плечі і потрясла ним. — Чи не бачите, не розумієте? Се вже знято з вас.

На дворі перед церквою почула голос малого Гандольфа. — Донно Мікаеля, донно Мікаеля, де ви? Тут так багато людей, донно Мікаеля! Чуєте! Чуєте!

— Чи вже не йде дощ? — запитав джеттаторе непевним голосом.

— Вже не йде дощ? Як міг би йти? Христос-дитя зняв із вас клятву, щоб ви могли допомогти мені при моїй залізниці.

Чоловік заточив ся і лапав руками повітря. — Клятви вже нема. Так, я також думаю, що вже нема. Що-йно ще була тут. Але тепер...

Хотів знов клякнути перед донною Мікаелею.

— Не переді мною, — сказала, -- перед ним, перед ним! І лишила його в молитві перед образом Христа.

Другого дня вийшов джеттаторе на Етну і відмірював залізницю. І не був страшніший, як усякий иньший чоловік.

ІХ. Палата Джерачі і палата Корвая.

В часах, коли на Сицилії панували Нормани, на довго перед тим, як на остров прийшов рід Алятонів, поставлено в Діяманте обі пишні будови: палату Джерачі і палату Корвая. Благородні барони Джерачі побудували свій дім на торгвищі, високо на вершкуні Монте К'яро. А барони Корвая поставили свій дім геть низше на горі і оточили його огородами. Чорні мури з лями в палаті Джерачі були поведені довкола довгого, чотиробічного подвіря, яке було чудове і повне настроїв. Високі сходи, що кінчилися почесною брамою, оздобленою гербами, вели на другий поверх. Не довкола, лиш декуди, в найбільше нежиданих місцях, отвіралося стіни для малої льожі, оздобленої стовпами. Стіни були покриті релефними таблицями, пестрими плитами з сицилійського мармуру та гербами Джерачі. Вікна були там також, дуже малі, але з чудовими рамами, то круглі з такими малими отворами на світло, що можна їх було прикрити виноградним листком, то знов подовгасті і такі вузькі, що не впускали більше світла, як шпара занавіси.

Барони Корвая не думали прикрашувати подвір'я своєї палати, але в партері дому урядили пишну салю. В землю впущено цистерну для золотих риб, у заглибинах стін поміщувалося мозайкові водограї, яких води спливали по велитенських морських богах. Була се саля, якій рівню можна бачити хиба в сараценському замку в Палермі.

За весь час будови панувало між ними страшне супірництво. Коли палата Джерачі одержала балькон, то палата Корвая дістала високі, готичські лукові вікна. На дахі палати Джерачі поставлено багаті, витесані вежі, за те палата Корвая дістала на локоть високий фрив із чорного мармуру з білими вставками. Дім Джерачі мав високу вежу, дім Корвая дахову терасу зі старинними амфорами здовж штахетів.

Коли в кінці палати були готові, замість супірництва при будові настало тепер супірництво між обома родами. Ворожнеча і колотнеча неначе перейшли з домів на всіх, що їх замешкували. Барон Джерачі ніколи не міг мати про якусь справу такої самої думки, як барон Корвая. Коли Джерачі боровся по стороні Анжу, Корвая заступався за Манфреда. Коли-ж Джерачі змінили своє становище і держали з Арагонцями, Корвая вирушили до Неаполю

і бороли ся за Роберта та Иоанну. Та на сїм не koniecь. Розуміло ся само собою, що коли Джерачі здобували собі зятя, Корвая мусіли також побільшити свою могучість через добру партію. Оба роди ніколи не могли мати спокою. Мусіли супірничити в їді, в забаві, в роботі. Джерачі удали ся на двір Бурбонів у Неаполю не з бажаня відзначень, а для того, що там були Корвая. Корвая знов мусіли управляти вино і копати сїрку, бо Джерачі займали ся управою рілі та гірництвом. Коли один Джерачі дістав спадщину, мусів старий вуйко роду Корвая також лягти на смертній постелі, аби честь роду не була понижена. Палата Джерачі мусіла вічно перечислювати свою службу, щоб не дати перевисшити себе палаті Корвая. Та не тільки слуг, також гальони на шапках і упряж на конях мусіли видержувати супірництво. Павляче перо на головах коний Корвая не сьміло бути о один цаль довше, як перо у коний Джерачі. Їхні череди кіз мусіли рівномірно множити ся, а воли Джерачі мусіли мати так само довгі роги, як воли Корвая.

Можна би думати, що нині ворожнеча між обома палатами скінчила ся, бо тепер так само нема ані одного Корвая в одній палаті, як нема ані одного Джерачі в другій. Тепер подвірє Джерачі, се брудна діра, де містять ся стайні для ослів, хліви для безрог та курятники. На високих сходах сушить ся шмате, а релефні таблиці пооббивані та порозторощувані. В однім із обох підсїнь продають ярину, а в другім містять ся торговля чобітьми. Сторож брами виглядає як обдертий жебрак, а від пивниці аж до стриху живуть там самі бідні, зниділі люди. Зовсім не лучше в палатою Корвая. В великій салі нема ані сліду мозаїки, тільки порожній голий склеп. Там не живуть жебраки, бо палата в найбільшій часті зруйнована. Тільки ще свій гарний фронт із прикрашеними віконними луками підносить вона до ясного сицилійського неба. Та проте ворожнеча між Джерачі і Корвая не минула ся. В давніх часах супірничили між собою не лиш високі роди, але також їх сусіди і піддані. Ціле Діяманте ділить ся все ще на Джерачі і Корвая. Ще й тепер серединою міста тягнеть ся великий, неначе замковий мур і ділить ту часть Діяманте, що стоїть по стороні Джерачі, від тої, що заявила ся за Корвая. Ще в наших днях ніхто, що належить до Джерачі, не хоче женити ся з дівчиною з-поміж прихильників Корвая. А пастух, прихильник Корвая, не буде поїти своїх овець при криниці Джерачі. Навіть сьвяті в них не однакові. Джерачі почитають Сан Паскаля, а чорна Ма-

донна вважаєть ся опікункою Джерачі. Прихильник Джерачі не може бути иньшої думки, як що всі Корвая, се самі чарівники, відьми та вовкулаки; прихильник Корвая клясти-меть ся на спасенє своєї душі, що Джерачі, — се самі лайдаки та злодії.

Донна Мікаеля жила на території Джерачі і швидко вся та часть міста стала прихильна до залізницї. А через те Корвая не могли що иньшого робити, як відносити ся до залізницї неприхильно. Корвая були особливо незадоволені двома річами. Вони були заздрісні о значінє Мадонни і тому не подобалось їм, що до Діаманте прибув іще один чудотворний образ. А також бояли ся, що Монджібелльо погребє все Діаманте під попелом та огнем, коли його схотять оперевати залізницею.

Кілька днів після базару почала палата Корвая обявляти свою ворожнечу. Одного дня знайшла донна Мікаеля на терасї даху цитрину, в котрій було так багато шпильок, що виглядала як сталевий мяч. Палата Корвая хотїла накликати на її голову стїльки терпїнь, як було шпильок у цитринї.

Відтак Корвая ждала кілька днів, щоб побачити, яке вражінє викличе цитрина. А що люди донни Мікаелї виходили дальше спокійно на Етну і будували залізничий шлях, то одної ночи збурено його. А коли другого дня знов позабивано палї, в Сан Паскаля вибито вікна і кидано камїне на образ Христа.

* * *

На полудневїй сторонї Монте К'яро лежала подовгаста, вузка, мала торговиця. Здовж неї по обох сторонах стояли понурї, високї будинки. Поперек неї на одній сторонї зївала стрїмка пропасть, а на другій підїймала ся стрїмка гора. На стїні гори були побудованї тераси, але сходи були понищенї, а мармурове поручє поломане. На найширшїй терасї стояла поважна руїна палати Корвая.

Найгарнїйшою прикрасою торговицї був пишнїй, овальнїй водяний басен, який стояв саме під терасою коло стїни гори. Стояв білїй як снїг, прикрашений релєфами і повнїй чистої, холодної води. Був найлучше захованїй із цілої колишньої пишноти Корвая.

Одного гарного, тихого весняного вечера прибули на малу торговицю двї чорно одїті дами. В тїм часї майже не було тут людїй. Обї дами оглянули ся, а не побачивши людїй посїдали на лавцї коло криницї і ждали. Швидко надїйшло кількоро дїтїй і почало їм придивляти ся, а одна з них, старша, почала говорити

з одною дитиною. Хотіла їм оповідати казки, такі історії, що зачинають ся словами: „Оповідать, що раз...“ — говорила. І діти почули про Христа-дитя, яке перемінло ся в рожі та лілії, коли мадонна стрітила Іродового жовніра, що мав наказ мордувати всіх дітей. І почули легенду, як Христос-дитя раз сиділо і ліпило пташки з глини і як відтак плеснуло в долоні і дало глиняним звіряткам крила, аби собі повідлітали, коли надійшов якийсь злий хлопчище і хотів порозбивати їх. Коли стара дама так оповідала, вібрало ся довкола неї багато дітей, але поприходили також дорослі люди. Був се суботній вечер і сільські робітники вертали в полевої роботи. А коли почули, що тут оповідають легенди, зупинились і слухали. Обі дами були швидко окружені цілим темним муром грубих, чорних плащів і крисань.

Нараз стара дама сказала до дітей: — Любите Христа-дитячко?

— Так, так, — відповіли вони, а їх великі, темні очі горіли.

— Хотіли-б ви раз побачити його?

— Так, хотіли-б.

Дама розвернула свою мантилю і показала дітям малого Христа-дитя в пеленках і в золотою короною на голові і в золотих черевичках на ногах.

— Се він, — сказала. — Я принесла його, аби показати вам!

Діти були дуже одушевлені. Найперше поскладали руки перед поважним обличчям образу, а відтак почали посплати йому руками поцілуї.

— Він гарний, правда? — говорила дама.

— Подаруй його нам! Подаруй його нам! — кликали діти.

Також один великий, сильний робітник зі смаглявцм лицем і збуреною чорною бородою пропхав ся на перед і хотів відібрати образ. Стара дама ледви сховала його за плечима.

— Дайте сюди, донно Елізо, дайте сюди! — говорив робітник.

Бідна донна Еліза кинула оком на донну Мікаелю, яка весь час сиділа біля неї тиха й незадоволена. Донна Мікаеля ледви дала намовити себе йти до Корвая і там показати образ народови.

— Образ поможе нам, коли захоче, — говорила. — Ми не повинні змушувати його до чуда для нас.

Але донна Еліза наперла ся конче йти і казала, що образ лише жде, аби його занести до тих невірних нуждарів у Корвая. Після всього, що він учинив, можуть чей-же на стілько вірити в нього, щоб думати, що він також їх переможе.

А тепер донна Еліза стояла перед тим драбом і не знала, як має запобігти, аби він не відібрав образа.

— Дайте його мені по доброму, донно Елізо, — говорив він, — бо на Бога, відберу його і розібю на малі кусники, на зовсім малі куснички! Побачите, що лишить ся з тої деревляної ляльки. Побачите, чи вона може верховодити пад чорною Мадонною!

Донна Еліза притиснула ся до стіни гори і не бачила ніякого виходу. Не могла ані втекти ані загалом рушити ся з місця.

— Мікаеля, — застогнала, — Мікаеля!

Донна Мікаеля дуже зблідла. Притиснула руки до серця, що робила звичайно, коли була дуже зворушена. Їй було страшно стояти против тих темних драбів як ворог. Перед людьми в криसानях і коротких плащах мала все страх. Але тепер, коли донна Еліза кликала її на поміч, обернула ся швидко, взяла образ і наставила його робітникови.

— Беріть! — сказала визиваючи. І поступила ся о крок до нього. — Беріть і зробіть із ним, що зможете!

Держала образ у простягнених руках і підходила що-раз ближше до смаглявого робітника.

Він обернув ся до товаришів. — Вона думає, що я не зможу тій ляльці нічого зробити! — сказав із насміхом. А вся громада робітників била себе по колінах і сьміяла ся. Але він не брав образа, тільки вхопив велику сапу, яку держав у руках, відступив ся пару кроків у зад, підніс сапу понад голову і напружив ся всім тілом до удару, який мав від разу розторощити цілу ту ненависну ляльку. Донна Мікаеля похитала остерігаючи головою.

— Не зможете, — сказала і не взяла образа назад.

Він бачив, що вона все таки боїть ся і се бавило його, щоб лякати її. Стояв довше з піднесеною сапою, як було треба.

— Перо! — залунав нараз різкий і плачливий голос. — Перо! Перо!

Робітник спустив сапу не вдаривши. Виглядав як переляканий.

— Перо! — лунав проразливий і проймаючий голос, як клич о поміч.

— Боже, Марчія кличе мене! — сказав.

В тій самій хвилі з малої хати, збудованої на руїнах палати Корвая, надлетіла ціла купа людей. Було там коло десять жінок і карабінер, які бороли ся з собою. Карабінер держав на руках дитину, а жінки хотіли відібрати її. Але він, великий і сильний чоловік, вирвав ся від них, узяв дитину на плечі і побіг по сходах тераси. Смаглявий Перо дивив ся нерухомо. А коли карабінер вирвав ся, він нахилив ся до донни Мікаелі і швидко промовив:

— Коли малий образ зможе запобігти сьому, вся Корвая буде його приятелем.

Тепер карабінер був на торговиці. Перо дав знак рукою. В тій хвилі всі товариші стали колесом довкола втікача. Сей обкрутив ся довкола. Всюди було замкнене колесо людей, які грозили йому сапами та лопатами. Зробила ся страшна метушня. Жінки, що бороли ся з карабінером, надбігли з голосним криком. Дівчина, яку він держав на руках, кричала зі всіх сил і хотіла вирвати ся. Зі всіх сторін надбігав народ. Усі розпитували й дивували ся.

— Ходім, — сказала донна Еліза до донни Мікаелі. — Тепер ніхто не думає про нас!

Але донна Мікаеля побачила одну жінку. Вона кричала найменше, але зараз було видно, що справа обходить її. Відносило ся вражінє, що вона втратила щастє свого житя. Ся жінка мусіла бути колись дуже гарна, хоч тепер стратила всю свівіість, бо вже не була молода. Але було се все ще величє, імпонуюче обличчє, яке говорило: „Тут живе душа, яка вміє любити й терпіти“. Донну Мікаелю потягнуло щось до тої бідної жінки як до сестри.

— Ні, ще не час іти, — сказала вона до донни Елізи.

Карабінер питав і питав, чи схотять його пустити? Ні, ні, ні! Не швидше, аж віддасть дитину. Се була дитина Пера і його жінки Марчії. Але вони не були дійсними батьками дитини. І за се вся суперечка. Карабінер старав ся по доброму перетягнути людей на свою сторону. Старав ся переконати їх, не Пера і Марчію, але інших.

— Нінетта мати дитини, — говорив, — се-ж ви знаєте. Доки не була замужна, не могла держати дитини при собі, але тепер вона вийшла за-муж і хоче мати свою дитину при собі. А Марчія не хоче віддати хлопця. Се-ж прикро для Нінетти, яка не мала своєї дитини при собі вісім літ. В кінці мусіла піти на скаргу до сіндака. А сіндако наказав нам принести їй дитину. І се й єсть дитина Нінетти, — говорив, переконуючи.

Але у людей Корвая не осягнув тим великого успіху.

— Нінетта — Джерачі! — закликав Пєро і колесо довкола карабінера не розімкнуло ся.

— Коли ж ми прийшли по дитину, — оповідав карабінер дальше, — ми не застали її. Марчія була в жалобі, її кімната була оббита чорним сукном, а ціла купа жінок сиділа в неї і обходила жалобу. І вона показала нам свідощтво смерти дитини. Тоді ми пішли і сказали Нінетті, що її дитина на кладовищі. Добре. За хвилю стояв я тут на торговиці на сторожі. Приглядав ся дітям, які бавились. Хто був найсильніший і хто кричав найголоснійше? Одна з дівчат. „Як називаєш ся?“ — питаю. „Франческо“, — відповіла зараз. Мені впало на думку, що та дівчина „Франческо“ може бути сином Нінетти і я став і ждав. В тім побачив я, що Франческо пішов до хати Марчії. Іду туди, а дівчина Франческо сидить і їсть із Марчією вечерю. Вона і всі жалібниці закричали, коли я ввійшов. Тоді я вхопив ту сіньоріну Франческо і втік із нею, бо се не дитина Марчії. Зрозумійте ж се, панове! Се дитина Нінетти! Марчія не має до неї права!

Тепер почала говорити Марчія. Говорила глибоким голосом, який змушував до уваги, і робила немногі, але благородні жести. Вона не має права до дитини? А хто-ж її годував і одівав? Ти-сячу разів було-б воно вмерло, коли-б не вона. Нінетта віддала його до Ля Фелюкки! Всі знають Ля Фелюкку. Віддати їй дитину значить те саме, що сказати: „Мусиш умерти!“ А до того право, право! Що се значить? Хто любить хлопця, той має до нього право. Пєро й вона люблять хлопця як свого рідного сина. Не можна його забрати від них. Жінка була зовсім у розпущі, а чоловік іще більше. Грозили карабінерови, як тільки рушив ся. Але сей думав, що в кінці все таки поставить на своїм. Сьміяли ся, коли він говорив про сіньоріну Франческо.

— Забий мене, коли хочеш! — сказав він до Пєра. — Чи се тобі що pomoже? Чи тоді зможеш задержати дитину? Се ж не твоя дитина! Се дитина Нінетти!

Пєро звернув ся до донни Мікаелі. — Просіть, аби він поміг мені! — і показав на образ.

Донна Мікаеля підійшла зараз до Марчії. Була налякана і дрожала перед своїм кроком, але тепер не годилось держати ся осторонь. — Марчіє, — прошептала, — признай ся! Признай ся, коли маєш відвагу!

Жінка поглянула на неї здивована.

— Я-ж бачу се, — шептала донна Мікаеля. — Ви так до себе подібні, як дві ягоди. Але я не скажу нічого, коли ти не хочеш.

— Він убе мене! — прошептала Марчія.

— Я знаю такого, хто не допустить, аби він убив тебе! — сказала донна Мікаеля. — А так заберуть тобі дитину, — дала.

Всі мовчали, звернувши очи на обох жінок. Було видно, як Марчія боролася з собою. Риси її сильного обличчя дрожали. Відтак рушила устами.

— Се моя дитина, — промовила, але так тихо, що ніхто не чув сього. Повторила се ще раз, але тепер вийшов проймаючий крик: — Се моя дитина!

— Що-ж зробиш зі мною, коли я признала ся, — говорила далі, звернувши ся до свого мужа. — Се моя дитина, але не твоя! Вродила ся того року, коли ти був у Мессіні на роботі. Я віддала її до Ля Фелюкки, де був також хлопчик Нінетти. Одного дня, коли я прийшла до Ля Фелюкки, та сказала: „Хлопець Нінетти вмер“. Найперше подумала я собі лише: „Боже, коли-б так мій був умер!“ А опісля сказала я до Ля Фелюкки: „Нехай буде, що мій хлопчик умер, а Нінетти живе!“ Я дала Ля Фелюкці свій срібний гребінь і вона згодила ся. Коли ти повернув із Мессіни, я сказала: „Візьмім до себе дитину на вихованє! Ми ніколи не жили добре. Попробуймо взяти дитину!“ Тобі подобав ся мій плян і я взяла до нас свою власну дитину. Ти полюбив її і від того часу жили ми як у раю.

Ще заким вона скінчила, карабінер поставив дитину на землі. Мушени з чорними бородами розступили ся, щоб пропустити його, і він пішов геть. А Мікаелю прошибла дрож, коли побачила, що карабінер відійшов. Як раз тепер повинен був лишити ся, щоб охоронити бідну жінку. Відійшовши неначе сказав: „Вона стоїть поза законом. Я не можу охоронити її!“ Те саме відчували всі жінки й чоловіки, що стояли довкола. „Вона стоїть поза законом“. Відходили один за другим.

Перо стояв іще на місці не рушаючись і не дивлячи ся ні на кого. Але в нім збирало ся щось страшне і жорстоке. Весь гнів і весь біль закипали в його серці. Вибухне щось страшне, як лиш він і Марчія лишать ся самі. Найстрашнійше було те, що жінка

не робила нічого, щоб утекти перед своїм нещастям. Стояла зовсім тихо, прибита певністю, що засуд на неї вже запав і що ніщо не може змінити його. Не просила ся і не тікала. Скулила ся, як пес перед розгніваним паном. Сицилійська жінка знає, що її жде, коли вона порушить честь свого чоловіка. Одинок, що хотіла її боронити, була донна Мікаеля. Вона ніколи не була б просила Марчію признати ся, говорила до Пера, коли б була знала, що він такий. Вона думала, що він благородний чоловік. Благородний чоловік у такому випадку як сей сказав би: „Ти зле зробила, але те, що ти признала ся до свого переступу перед усіми і наразила ся на мій гнів, аби ратувати дитину, змиває всю вину. Досить карі!“ Благородний чоловік узяв би дитину на одну руку, а другою обняв би жінку і пішов би до дому. Так зробив би сіньоре. Але він не сіньоре, тільки кровожадний пес. Могла говорити, кільки хотіла, чоловік не чув її, а жінка також ні. Її слова неначе відскакували від муру, який годі проломити.

В тій хвилі дитина підійшла до батька і старала ся притягнути до себе його руку. Він глипнув злісно на дитину. Тенер, коли була одіта як дівчина з гладко зачесаним і за вуха заложеним волосем, побачив він зараз схожість із Марчією, якої не завважав доси. Копнув сича Марчії геть від себе. Жорстокість залягла торговицю. Сусіди все ще відходили тихо й поволи. Богато їх відходило нерадо й вагаючись, але відходили. Чоловік неначе ждав на те, аби відійшов остатній.

Донна Мікаеля перестала говорити, а за те взяла образ Христа і поклала на руки Марчії.

— Візьми його, моя сестро Марчіє, і нехай він охоронить тебе.

Чоловік бачив се і се неначе ще збільшило його гнів. Неначе-б уже не міг довше ждати, аж остане з нею сам. Його тіло вігнуло ся і він виглядав, як дикий звір перед скоком. Але образ не даром лежав на руках жінки. „Викинений“ натхнув її до акту найбільшої любови.

— Що скаже Христос до мене в раю, що я найперше ошукала свого чоловіка, а відтак зробила його вбійцею? — подумала. І пригадалось їй, як вона кохала того Пера в веселих днях молодости. Тоді не думала, що накличе на його голову таку нужду.

— Ні, Перо, ні, не вбивай мене! — закричала з жаром. — Вони посадять тебе на галеру. Ти й так не будеш бачити мене більше!

Кинула ся на другий бік торговиці, де починала ся страшна пропасть. Було видно, що хоче зробити. Її обличчя зраджувало се. Кілька людей пустило ся за нею, але вона була на переді. В тім образ, який вона все ще мала в руках, висунув ся в її рук і внав їй перед ноги. Вона спотикнула ся і впала. Тут її здогонили. Боролася аби вирватись, але пара мужчин держали її сильно.

— Ах, пустіть мене! — кричала. — Се ліпше для нього!

Тепер підійшов до неї також її чоловік. Він ухопив її дитину на руки. Був дуже зворушений.

— Бачиш, Марчіє, буде вже! — сказав. Був заклопотаний, але його темні очі, що горіли глибоко в голові радістю, говорили більше, як слова. — Може після старого звичаю повинно-б так бути з тобою, але що се мене обходить? Ходи-ж! Шкода було-б такої жінки, як ти, Марчіє!

Обняв її рукою і пішов до своєї хати на руїнах палати Корвая. Неначе котрийсь із давніх баронів входив туди. Народ із Корвая стояв по обох боках дороги і схиляв ся перед ним і Марчією. А коли проходили попри донну Мікаелю, схилили ся глибоко перед нею і поцілували образ, який їй назад принесено. А донна Мікаеля поцілувала Марчію.

— Молись за мене в твоїм щастю, сестро Марчіє! — сказала.

Х. Фалько Фальконе.

Сліпі співаки тиждень за тижнем співали в Діаманте про зелізницю, а велика пушка в церкві Сан Паскаля була що вечера повна датків. Сіньор Альфредо мірить і значить на узгірях Етні, а пряхи в темних вуличках оповідають про великі чуда, яких доконує малий образ Христа в погордженій церкві. Від богатих і знатних людей, що мали поле на Етні, приходили листи за листами, що вони радо відступлять терен для благословенного підприємства.

В сих остатніх тижнях усі приходять із датками. Одні дарують каміне на стаційний дім, другі порох для розсаджування ляви, а деякі дають страву для робітників. А бідні люди з Корвая, які

не мають що дати, приходять у ночі, коли вже по роботі. Приходять із лопатами і тачками, закрадають ся на Етну, копають землю і підмуровують шлях. Коли-ж другого дня рано приходять Альфредо зі своїми людьми, мусять думати, що се повилазили з ляви кобольди Етни і помогли їм в їх роботі.

Одначе за весь той час питались і слідили: Де ж король Етни Фалько Фальконе? Де могучий Фалько, який від двадцяти п'ятих літ панує над узгір'ями Етни? Він писав до вдови донна Ферранте, аби не будувала тої залізниці. Що він думав при тій погрозі? Чому-ж тепер сидить спокійно, коли робить ся на перекир його забороні? Чому не повистрілює людей з Корвая, коли приходять у ночі з тачками й лопатами? Чому не затагне сліпих співаків до каменоломів і там не виб'є їх? Чому не уведе з літньої палати донну Мікаелю, щоб могли зажадати як викупу за її жите понеханя будови залізниці? Донна Мікаеля питала сама себе: „Чи Фалько Фальконе забув своє слово, чи жде, коли зможе в мене вцілити як найстрашнішим ударом?“ А всі люди питали так само: „Коли вибухне гнів Етни на залізницю? Коли прошумить над нею буря Монджібелля? Коли могучий Фалько Фальконе буде готов її знищити?“ Ждучи на те, що Фалько Фальконе має знищити залізницю, говорить ся багато про нього, особливо між робітниками, що помагають сіньорови Альфредови.

Як-раз проти входу до церкви Сан Паскаля, оповідають, стоїть на голім вершку гори малий домок. Він вузкий і високий, так що подібний до комина, який остав зі спаленого дому. В середині так вузко, що не було там місця на сходи, тільки вють ся вони з-надвору попри стіни. Декуди висять балкони та иньші прибудови, не більше симетрично, як гнізда птахів на деревах. В тім домі вродив ся Фалько Фальконе, а його батьки були лиш бідними робітниками. Але в тій бідній хаті навчив ся Фальконе своєї гордості. Його мати була нещаслива жінка, яка в перших роках свого подружя приводила на світ самі дочки. Тому її чоловік і всі сусіди погорджували нею. Та жінка так ждала сина. Пильнуючи своїх пятеро дітей посипала що дня поріг сілю і сиділа і вважала, хто його переступить перший. Чоловік чи жінка? Отже чи вродить сина чи дочку? Що дня сиділа й рахувала. Рахувала букви в місяці, в яким мала прийти на світ дитина. Рахувала і відіймала. Виходили паристі числа. Отже вродить сина. Другого дня перерахувала знов. „Може вчора я але рахувала“, — думала.

Коли Фалько вродив ся, його мати доступна такої великої честі, що через те любила його більше, як усіх иньших своїх дітей. Коли батько прийшов до дому, аби побачити дитину, зняв шапку і поклонив ся глибоко. Над дверима дому поставлено на знак почеси капелюх, а воду з купелі дитини виллято на каміне коло дверей, аби спливала аж на вулицю. Коли Фалька несли до церкви, покладали його на праву руку його хресної мами, а сусідки, що прийшли подивити ся на його матір, кланяли ся перед дитиною, яка спала в своїй колисці. А була се дитина більша і сильніша, як звичайно бувають діти. Фалько мав від разу кучеряве волосе, а осьмого дня дістав уже один зуб. А коли його мати давала йому груди, поводив ся так неспокійно, що вона сьміялась і говорила: „Я думаю, що привела на сьвіт якогось героя“.

Вона все дожидала від Фалька великих діл і таким чином вщипляла в нього гордість. Але хто-ж дожидав від нього чогось иньшого? Фалько не міг навіть навчити ся читати. Його мати пробувала брати книжку і вчити його розпізнавати букви. Показувала йому А, що се великий капелюх, показувала В, що се окуляри, показувала С, що се гадюка. Се він розумів. Відтак говорила мати: „Коли зложиш окуляри з великим капелюхом, буде „Ва“. Сього він не міг зрозуміти. Злостив ся і бив її. Тоді вона давала йому спокій. „З тебе буде великий чоловік“, — говорила. В своїм дитинстві і молодости Фалько був лїнний і злий. Дитиною не хотів бавити ся, дорослим танцювати. Не мав також любки. Але радо йшов туди, де було можна сподівати ся бійки.

Фалько мав двох братів, що були як иньші люди і їх о много більше цінили, як його. Фалько чув себе обидженим, що його цінять меньше від братів, але був занадто гордий, аби показати се по собі... А його мати була все по його стороні. Від коли вмер його батько, вона садвила його за найстаршим кінцем стола і ніколи не стерпіла, щоб його висьмівали. „Мій найстарший син найвизначнійший зі всіх“, — говорила.

Пригадуючи собі все те, говорять, що Фалько гордий. Він уважати-ме собі за честь збурити велізницю. І ледви налякають себе тим, а вже пригадують собі про нього иньшу історію.

Трицять лїт свого життя, оповідають, жив Фалько так само, як иньші бідні люди на Етні. В понеділок ішов із братами на поле до роботи. Мав у торбі хлїб на цілий тиждень і варив собі юшку з фасолі й рижу, як кождий иньший. І був веселий, коли міг у су-

боту вечером вернути до дому. Був веселий, що заставав на столі вино і макароні, а на ліжку м'яккі подушки.

Було се одного такого суботнього вечера. Фалько й його брати вартали до дому і Фалько, як звичайно, йшов позаду иньших, бо в нього був тяжкий і повільний хід. Та коли брати ввійшли до хати, не стояла готова вечеря, ліжка не були постелені, а на порозі лежала груба верства пороху. Свою матір побачили скулену в темнім куті хати. Вона спустила волосє на лице і сиділа і значила щось пальцями на землі.

— Що стало ся? — запитали брати.

Вона не поглянула, а промовила, неначе б говорила до землі.
— Ми збідніли, збідніли!

— Хотять нам забрати хату? — закликали брати.

А вона почала оповідати: — Ваша найстарша сестра служила в пекаря Гаспара, а була се добра служба. Сіньор Гаспаро давав Пепі весь хліб, який лишав ся в склепі, а вона приносила його мені до дому. Було того так богато, що ставало для всіх нас. Я була рада, що Пепі дістала таку службу. Се робить мою старість безжурною, думала я. Але остатнього понеділка прийшла Пепі з плачем до дому. Сіньора Гаспарова прогнала її.

— Що-ж такого зробила Пепі? — запитав Ніно, найстарший по Фалькови.

— Сіньора Гаспарова обвинуватила Пепі, що вона краде хліб. Я пішла до сіньори Гаспарової і просила її прийняти Пепі знов до служби. — Ні, — сказала вона, — дівчина нечесна. — Сіньор Гаспаро дарував хліб Пепі, — сказала я, — запитайте його. — Не можу його запитати, — відповіла сіньора, — бо він поїхав геть і верне аж за місяць. — Сіньоро, говорю, ми такі бідні, прийміть Пепі знов на службу! — Ні, — каже, — я сама покину сіньора Гаспара, коли він знов прийме дівчину. — Стережіть ся, — говорю, — ви відбираєте мені хліб, то я вам відберу житє. — Тоді вона налякала ся і прикликала людей і я мусіла відійти.

— Що-ж робити? — запитав Ніно. — Пепі мусить шукати иньшої служби.

— Ніно, — відізвала ся мати Ція, — ти не знаєш, що та жінка оповідала сусідкам про Пепі і сіньора Гаспара.

— Хто може бабам заборонити обмовляти? — відповів Ніно.

— Коли Пепі не має ніякої роботи, то могла нам бодай зарплати їсти, — промовив Туррідо.

-- Сінюра Гаспарова говорила, що її чоловік дозволяє Пепі красти хліб, аби вона...

— Мамо! — перервав Ніно червоний як огонь. — Я не маю охоти через Пепу дістати ся на галеру.

— Галери не їдять християн,*) — відповіла мати Ція.

— Ніно, — промовив Петро, — треба йти до міста купити їсти.

Коли се говорили, почули, що хтось за ними сьмієть ся. Се був Фалько. За хвилю ввійшов Фалько до skleпу сінюри Гаспарової і попросив продати хліба. Бідна жінка налякала ся, коли до skleпу зайшов брат Пепи. Та відтак подумала: — Він вертає з роботи. Ще не був дома. Мабуть іще нічого не знає. — Бешпо, — сказала до нього, бо Фалько ще не називав ся тоді Фалько, — чи збір винограду добрий? — Але не ждала, щоб він відповів. Та Фалько був більше говірливий, як звичайно, і почав зараз розповідати, кільки винограду вже дали до тискарні. — Знаєте, — говорив далі, — що вчора замордовано нашого арендаря?

— Ах, так, бідний сіньор Рего, так, про се я чула. — І запитала, як се стало ся.

— Се вчинив Сальваторе. Але се страшно слухати сінюрі.

— О, ні, що стало ся, можна також оповідати.

— Сальваторе приступив до нього, бачите, так, сінюро, — і Фалько витягнув свій ніж і положив руку на голові жінки, — і так поперек горла перерівав йому шию від вуха до вуха.

А говорячи се Фалько так і зробив. Жінка не могла навіть крикнути. Неначе се вчинив майстер-різник.

Потім пішов Фалько на галеру, де пробув пять літ. А коли се оповідаєть ся, росте жах. — Фалько відважний, — говорять. Ніщо не зможе так налякати його, аби понехав свій намір.

А комусь пригадуєть ся ще одна історія.

Фалька взяли на галеру до Августі і там пізнав він Біяджія, який від тоді ціле житє товаришує з ним. Одного дня післали його, Біяджія і ще одного вязня на полеву роботу. Один із дозорців хотів довкола свого дому заложити огород. Вони пішли тихо і копали землю, але їх очи почали вандрувати й вандрувати. Були за мурами, бачили долини й гори, аж до самої Етни.

*) Сицилійська приповідка, яка має значити, що й на галери попадають порядні люди.

— Тепер час! — шепнув Фалько до Біяджія.

— Радше вмерти, як вертати до тюрми! — відповів Біяджію.

Відтак шепнули третьому в'язневи, що він мусить допомогти їм. Той не хотів, бо його кара швидко кінчила ся.

— То ми вбємо тебе! — загрозили.

І він згодив ся.

Але-ж за ними стояв жоввір із набитим карабіном. Задля кайданів на ногах мусіли Фалько й Біяджію прискочити до нього рівночасно. Кинулись на нього з лопатами і заки він міг подумати про стріляне, лежав уже звязаний на землі, а в устах мав грудку глини. Відтак розбили свої кайдани, так що могли йти. І через долини перекрали ся в гори. Коли надійшла ніч, Фалько й Біяджію втікли від в'язня, якого були взяли з собою. Він був старий і слабкий і міг бути перешкодою в їх утеці. Другого дня зловили його карабінери й застрілили. А думаючи се, люди жахають ся. — Фалько немилосерний, — говорять. Знають, що він не жаліти-ме зелізниці.

І так одна історія за другою лякає бідних людей, які працюють на узгір'ях Етни коло зелізниці. Оповідають про шіснацять убійств, яких докопав Фальконе. Розказують про його напади й рабунки. Се історія, яка наганяє більше страху, як усі иньші. Втікши в галери жив Фальконе по лісах і печерах, а також у великім каменоломі коло Діаманте. Швидко зібрав довкола себе могучу банду. Став великим і звісним розбійником-героєм. Тепер його рідня зазнавала зовсім иньшої пошани, як доси. Шанували їх, як шанують могучих. Вони майже не потребували працювати, бо Фалько любив свою родину і був щедрий для неї. Але не був для неї ласкавий, а дуже строгий.

Мати Ція вмерла, а Ніно оженив ся і жив у хаті свого батька. Одного дня потребував Ніно грошей і не знав ніякої иньшої ради, як піти до пароха, не до дона Маттео, а до старого дона Джіованні.

— Всечеснійший, — сказав до нього Ніно, — мій брат просить у вас пятьсот лірів.

— Відки я візьму пятьсот лірів? — відповів дон Джіованні.

— Мій брат дуже потребує їх, — сказав Ніно.

Старий дон Джіованні обіцяв дати гроші, коли лиш дадуть йому час розстарати їх. Ніно не хотів на се пристати.

— Та-ж не можеш жадати, аби я виїняв п'ятьсот лірів із своєї табакерки! — сказав дон Джіованні.

Ніно дав йому три дні проволоки. — Але стережіть ся, — сказав, — показувати ся за той час мому братови!

Другого дня поїхав дон Джіованні до Нікольозі, чи не дістав би там гроший. Кого ж стрітив на дорозі, як не Фалька і двох із його банди? Дон Джіованні зіскочив із осла і впав перед Фальком на коліна.

— Що се значить, доне Джіованні?

— Я не маю ще гроший для тебе, Фальку, але я розстараю їх. Май милосерде наді мною!

Фалько питає, а дон Джіованні розповів.

— Всечеснійший, — сказав Фалько, — вас хотіли ошукати.

Просив дона Джіованні вернути з ним до Діаманте. Доїхавши до старого дому, дон Джіованні заїхав за мур Сан Паскаля, а Фалько викликав Ніна. Ніно виїшов на один балькон.

— Що-ж, Ніно? — запитав Фалько сьміючись. — Видусив від пароха гроші?

— Знаєш уже про се? — запитав Ніно. — Я власне хотів сказати тобі.

Фалько нахмурив ся. — Ніно, — сказав, — парох мій приятель, а тепер він думає, що я хотів його обрабувати. Ти зробив дуже зле.

В тій самій хвилі приложив до лица рушницю і застрілив Ніна. А зробивши се обернув ся до дона Джіованні, що мало не впав із осла зі страху:

— Бачите, всечеснійший, що я не мав участи в нападі Ніна на вас!

Се стало ся перед двацятьма роками, коли Фалько ледви п'ять років був розбійником.

— Чи пожаліє-ж Фалько велізниці, — питають ся оповідаючи се, — коли навіть не пожалів свого брата?

Пригадують собі й иньші річи. По вбійстві Ніна на Фалька настала vendetta.*) Жінка Ніна Катерина так перелякала ся побачивши свого чоловіка мертвим, що спаралізувало їй один бік і вона не могла ходити. Але сіла в старій хаті коло вікна і так сиділа двацять років із рушницею, ждучи на Фалька. І перед нею

*) Кровава пімста.

мав великий розбійник страх. Двацять років не проходив попри батьківський дім. Жінка не покидала свого місця. Хто лиш коли йшов до церкви Сан Паскаля, все бачив крізь шибу її жадне пімсти лице. Хто бачив, щоб вона спала, хто бачив, щоб працювала? Не могла нічого иньшого робити, як лише ждати на вбійця свого чоловіка. Чуючи се, люди почувають іще більший страх. Фалько має щастє, думають. Жінка, що хоче вбити його, не може рушити ся з місця! Він має щастє! І йому пощастить знищити залізницю. Щастє ніколи не опускало Фалька. Карабінери устроювали на нього лови, але ніколи не могли його дістати в руки. Незабаром карабінери почали більше боятися Фалька, як Фалько їх. Оповідують історію про одного молодого лейтнанта карабінерів, який устроював лови на Фалька. Він зарядив пагінку і гонив із гущавини до гущавини. Врешті офіцер переконав ся, що замкнув Фалька в малім ліску. Довкола стояла сторожа, а офіцер пішов сам у лісок і з рушницею в руці ходив сюди й туди. Та хоч як шукав, а Фалька не бачив. Вийшов знов і здібав селянина.

— Не бачив ти Фалька Фальконе?

— Так, сіньоре, власне йшов попри мене і велїв поздоровити вас.

— Diavolo!

— Він бачив вас у гущавині і мало не застрілив вас, але не хотїв, бо се мабуть ваш обовязок слїдити за ним.

— Diavolo! Diavolo!

— Але коли-б ви ще раз попробували...

— Diavolo! Diavolo! Diavolo!

Думаєте, що лейтнант вернув іще? Думаєте, що не велїв зараз перенести себе в иньшу околицю, де не потребував би вганяти за розбійниками?

А робітники, що виходять на Етну, питають самі себе: Хто нам поможе проти Фалька? Він страшний. Навіть жовніри дрожать перед ним. Пригадуєть ся їм, що Фалько Фальконе тепер уже старий. Уже не рабує почтових возів, не уводить дїдичів. Найбільше сидить спокійно в своїм каменоломі коло Діаманте і замісь рабувати гроші і масток, бере гроші й масток в опіку. Він бере данину від великих дїдичів за те, що стереже їх мастку перед иньшими злодіями, і на Етні стало тихо і спокійно, бо він нікому не дозволяє вчинити щось злого тому, хто платить йому податки. Але се не заспокоює нікого. Коли Фалько заприятнив ся з великими,

то тим швидше може пошкодити залізницю. І пригадуєть ся їм історія Нікколя Галлі, інспектора маєтку маркіза ді Сан Стефано на полудневій Етні. Раз підчас жнив застрайкували його робітники. Нікколя Галлі попав у розпуку. Пшениця достигла, а він не міг її жати. Його робітники не хотіли робити, його робітники спали собі в траві. Нікколя сів на осла і поїхав до Катанії, щоб запитати в свого пана поради. По дорозі здибав двох людей в рушницями на плечах. — Де їдеш, Нікколя?

Заки Нікколя мав час сказати слово, вхопили вони осла за поводи і обернули назад. — Ти не поїдеш до маркіза, Нікколя.

— Не поїду?

— Ні, поїдеш до дому.

Вернули ся. Нікколя сидів на ослі і дрожав. Коли приїхали до двора, сказав один: — Веди нас на поле!

І вийшли до робітників.

— Робіть, драби! Маркіз заплатив данину Фалькови Фальконе. Можете де виде страйкувати, але не тут!

Поле було виоране, як жадне иньше. Фалько стояв на однім кінці лану, а Біяджіо на другім. Живно йде швидко, коли маєть ся таких інспекторів.

Коли все те пригадуєть ся, страх не меньшає. Фалько додержує слова, говорять. Він зробить, що загрозив зробити. Ніхто не був так довго начальником розбійників, як він. Усіх иньших славних героїв або повбивали або половили. Лиш він із неймовірним щастем держить ся при житю й діяльності. Поводи зібрав довкола себе всю свою родину. Його шурини і сестрінки всі при нім. Найбільша часть пішла на галеру. Ніхто з них не питає, чи буде гнити в тюрмі, тільки, чи Фалько з нього задоволений. В газетах часто читаєть ся про геройські діла Фалька. Звісно, що Англичани всувають свому провідникови в руку банкнот на десять лірів, коли він покаже їм каменолом Фалька. Звісно, що карабінери не стріляють до нього, бо він остатній великий розбійник. Він так мало боїть ся, щоб його не зловили, що часто удаєть ся до Мессіни і Палерма. Ходив навіть через морську вузину до Італії. Їздив до Неаполя, коли цісар Вільгельм і король Умберто хрестили там панцирник. Їздив до Риму, коли Умберто і королева Маргеріта обходили своє срібне весіле. Думають про се і дрожать. — Фалька люблять і подивляють, — говорять робітники. — До Фалька молять ся. Він може робити, що хоче.

Знають також, що Фалькови так подобало ся срібне весіле королевої Марґеріти, що сказав: „Коли проживу двацятьпять літ на Етні, обходити му своє срібне весіле з Монджібелльом!“

Люди сьміяли ся з того і говорили, що Фалько має добрий помисл. Бо він ніколи не мав любки, але Монджібелльо зі своїми печерами, лісами, кратерами і ледниками служив йому і стеріг його як жіпка. Нікому на сьвітї не винен Фалько стільки вдячності, що Монджібелльови. Питають ся, коли Фалько і Монджібелльо обходити-муть своє срібне весіле. І відповідають, що се буде ще сеї весни. А робітники думають: „В день Монджібелля він знищить нашу залізницю!“ Вони повні страху і журби. Швидко не посьміють далі працювати. Чим близший час, коли Фалько обходити-ме свій союз із Монджібелльом, тим більше людей покидає сіньора Альфреда. Швидко ходить він майже сам до роботи.

* * *

В Діаманте не багато людей бачило великий каменолом на Етні. Найчастійше вони вчили ся втікати звідти, бо там живе Фалько Фальконе. А вони стерегли ся попадати на віддалене вистрілу його рушниці.

Вони не бачили великої печери в боці Монджібелля, в якій їх предки Греки в давно минулих часах брали для себе камінь. Не бачили пишно блискучих стін і могучих відривків скали, подібних до стовпів, що готові завалити ся і мабуть не знають, що на дні каменолому цвітуть гарнійші цьвіти, як в оражерії Там уже не Сицилія, а Індія. В каменоломі росте мандаринове дерево таке повне овочів, що виглядає як величезний соняшник, а рожі там такі великі, як деінде тамбуріна. А на землі між деревами лежить багато пишних королівських фіг та покритих пухом бресков, які лежать на червоних та білих камеліях.

Одного вечера Фалько сидить сам у каменоломі. Ве вінок і має перед собою багато цьвітів. Нитки має такі грубі, як шнурки, а ногу поставив на клубок, щоб не відкотив ся. Наложив окуляри, але вони занадто совгають ся по закривленім носі. Фалько страшно клене, бо його руки неповоротні від мозолів, які понадавлював через те, що все порав ся в рушницю, і тому не вміють обходити ся з цьвітами. Пальці хапають занадто сильно, як залізні кліщі. Фалько клене, бо лїлї та анемони розлітають ся, як лише погляне на них.

Фалько сидить у своїх шкіряних штанах і занепокоєним сурдуті так оточений цвітами, як святий у празник. Біяджіо і його сестрінок Пассафіоре назбирали їх для нього, накопичили їх довкола нього цілу гору, цілу Етну пишних цвітів із каменолому. Фалько вибирає між лліями, кактусовим цвітом, рожами і пеларгоніями. І він реве на цвіти, розтер би їх на порошок своїми шкіряними сандалами, коли-б не хотіли піддавати ся його волі. Фалько Фальконе не мав іще ніколи діла з цвітами. Ціле своє життя не звязав ані одного букетика для дівчини, не зірвав ні одної рожі, щоб заткнути її собі в дірку від гужика. Навіть не поклав вінка на гріб своєї матери. Тому то ніжні цвіточка бунтують ся проти нього. В волосу й на капелюсі висять платочки цвітів, а листки цвітів запутали ся в його кудлатій бороді. Він трясє сильно головою, а шрам на його лиці червоніє мов огонь, як колись давнійше, коли він боров ся з карабінерами.

Та вінець усе таки росте і веть ся, грубий, як пень дерева, довкола стіп і ніг Фалька. Фалько клеє, як коли-б се були зелівні кайдани, які він колись двигав на своїх ногах. Дряпнувши себе терном або вжаливши кропивою нарікає гірше, як нарікав, коли батіг галерного доворця рвав його тіло.

Біяджіо і Пассафіоре, його сестрінок, не сміли підійти близько до нього, а лежали сховані в одній гроті, доки все не було готове. Вони сміяли ся з Фалька на ціле горло, бо такі жалі, як тепер його, не лупали ще в каменоломі, від коли перестали там працювати нещасні воєнні брацці. А Біяджіо дивить ся на велику Етну, яка румяніє при заході сонця.

— Глянь на Монджібелльо, — говорить він до Пассафіоре, — глянь, як він румяніє: мусить відчувати, що Фалько готує тут у каменоломі.

А Пассафіоре відповідає: — Монджібелльо певне не думав, що на своїм вершку мати-ме щось иньшого крім попелу та снігу.

Та нараз Біяджіо перестав сміяти ся. — Се не добре, Пассафіоре, — говорить він, — Фалько занадто згордів. Бою ся, що Монджібелльо зажартує з нього.

Оба бандити дивлять ся один одному остро в очи.

— Добре, коли се тільки гордість, — говорить Пассафіоре.

Та відтак оба відвертають ся від себе, не мають відваги сказати ще більше. Та сама думка, та сама боязнь обхопила їх обох. Фалько опинив ся на дорозі до божевія. Він уже хвилями

божевільний. Так то з великими розбійниками-героями, вони в кінці не можуть знести своєї слави і могутости і божеволіють. Пассафіоре і Біяджіо бачили вже давно, що се надходить, але кождий держав се мовчки для себе, сподіваючи ся, що другий ще нічого не завважив. Тепер бачуть, що оба се знають. Стискають собі руки не говорячи ані слова. В Фальку ще стільки величі. Оба, Пассафіоре і Біяджіо, будуть старати ся, аби ніхто не завважив, що він уже не той, яким був колись.

Нарешті Фалько кінчить вінок, вішає його на дуло рушниці і підходить до них. Відтак виходять усі три з каменолому і беруть у найблизшій дворі коні, аби швидко дістати ся на вершок Монджібелля. Їдуть галлопом і не мають часу говорити, але переїжджаючи попри двори бачуть, як люди танцюють на плоских дахах. А з буди, в якій ночують полеві робітники, чути сміх і розмову. Там сидять веселі, спокійні люди, що відгадують загадки і укладають жартливі співанки. Але Фалько жене далі. Се не для цього. Фалько великий чоловік. Гонять у верх горою. Спершу їдуть поміж мігдалові дерева і кактуси, відтак поміж плятани і пінії, відтак поміж дуби й каштани. Але ніч не ясна. Не бачуть нічого з пишноти Монджібелля. Не бачуть сповитого виноградом Монте Россо, не бачуть двохсот кратерових отворів, що окружують вершок Етни, як вежі міста, не бачуть землі в лісі, завітчаної пишними цвітами. Біля Каза дель Боско, де кінчить ся дорога, злізають із коний. Біяджіо і Пассафіоре беруть вінок і несуть між собою. По дорозі починає Фалько говорити. Він радо говорить, від коли постарів ся. І Фалько каже, що гора рівна тим двадцятип'ятьом рокам, які він перебув на ній. В початкових роках його величі цвило його жите геройськими ділами. Ходити з ним, значило, прохожати ся по безкопечній перголі,*) де звисають на чоловіка цитрини і виноград. Тоді його геройських діл було так багато, як помаранч, що окружують підніжжя Етни. Коли йшов у гору, ставали його діла рідші, але ті, яких dokonував, були могуті, як дуби і каштани по дорозі в гору. А тепер, стоячи на висоті величі, він погорджує ділами. Його жите таке голе, як вершок гори, йому досить бачити світ під своїми ногами. Але треба зрозуміти, що коли б він тепер чогось підняв ся, ніщо не могло-б йому оперти ся. Він був би страшний, як вершок гори, що викидає огонь.

*) Pergola = відкрита аля.

Фалько йде наперед і говорить, а Пассафіоре і Біяджіо йдуть за ним у німім переляку. Лиш невиразно бачуть, як під ними розложили ся могутні узгіря Етни з містами і полями і лісами. А Фалько вважає себе так само могучим, як усе те. Чим висше йдуть, тим страшнійше окруженє. Отворені щілини в землі, запах сірки з кратерів, який іде їм на зустріч у долину, бо за важкий, щоб зараз підняти ся в повітря, сильне дрожанє в нутрі гори, безнасташний глухий гуркіт, ховзке, камінисте ледяне поле, поперерізуване потоками води, незвичайна студінь, гризучий острій вітер, усе те робить подорож такою прикрою. А Фалько говорить, що се подібне до нього? Як-же виглядало в його душі? Чи там також панувала студінь і жах, які можна порівняти зі студією й жахом Етни?

Спотикають ся на куснях леду, пробирають ся крізь сніг, який місцями глибокий на локоть. Гірський вітер мало не валить їх із ніг. Мусять брести в ледянім болоті і великій воді. А коли майже деревіють зі студени, під ними дрожить земля від вічного огню. Здаєть ся їм, що там під ними сидить Люципер і всі прокляті. Вони тремтять, що Фалько повів їх до брами пекла. Але минають ледяне поле і дістають ся до стрімкого стіжка з попелу на вершку Етни. Тут мусять драпатись, бродячи в піску і ріни, які усувають ся з-під ніг. Коли доходять до половини стіжка, Фалько бере вінець і дає їм знак, аби лишились. Він сам вийде на самий вершок.

Починає розвиднювати ся і коли Фалько виходить на самий вершок, виринає ізза нього сонце. Великий Монджібелльо, а також старий розбійник Етни на його вершку стають такі червоні, як розжарене вуглє. А тїнь Етни паде на цілу Сицилію і Фалько, що стоїть на горі, неначе сягає поперек острова від моря до моря. Фалько стоїть там і оглядаєть ся. Дивить ся на Італію і здаєть ся йому, що бачить Неаполь і Рим. Посилає свої очи через море до краю Турків на сході і до краю Сараценів на півдні. Має вражінє, що все те лежить у його ніг і признає його могучість. І Фалько кладе вінок на вершку Монджібелля.

(Конець буде).

„Не было, нѣтъ и быть не можетъ“!

(Докінчене.)

Не менше щасливою була й українська сцена. „Українська сцена — каже пок. М. Старицький¹⁾ на першій всеросійській в'їзді діячів сцени в Москві 1897 р. — поперед усього народня, хоч і стрічає горяче співчутє у всіх верствах суспільности нашої просторої вітчизни, терпить без причини та незаслужено й доси від підозрінь та неприхильности адміністрації й цензури і задля того крім загальних причин, що підкопують значінє театру у всій Росії, вона має ще свої окремі болячки та напасти, що дусять її і змагають ся довести до загибелі. Покликана до життя указом його імп. величества царя Олександра III²⁾ укр. сцена зараз же другого року по своїм народженю підпала переслідуваням. Урядові циркулярі почали в обмежуючій та навпачнім дусі толкувати царську волю“.

В остатніх роках виявила цензура нетаєне намаганє знищити зовсім українську драму. „В р. 1889 цензура почала заборонювати вистави не лише драм із життя інтелігенції, але і з купецького, а далі й з міщанського побуту, коли тільки в них фігурував сурдут. Не досить дого: штуки вперед дозволені були усунені з репертуару розпорядженєм цензури (прим. Кропивницького „Доки сонце зійде“ і „Глитай“). Слідом за сим почали безумовно заборонювати до вистави драми історичні та по-

¹⁾ Труды перваго съѣзда сценическихъ дѣятелей. Москва 1900. ст. 260.

²⁾ Царьским указом із 1881 р.

бутові з минувшини. Мені прим. заборонено „не за напрям ані за зміст“ — як був ласкав вяснити мені особисто давнійший д. начальник „Управління по дѣламъ печати“, але виключно за мову драми „Богдан Хмельницький“ і „Розбите серце“, д. Кропивницькому в тої самої причини заборонено „Титарівну“, д. Карому драми „Роман Волох“, „Сербин“, „Що було, те мохом поросло“, д. Кониському драму „Ольга Носачівна“ і комедію „Порвалась нитка“.

„Та рівночасно з сею поголовною забороною декому дозволювано між иньшим і історичні драми і пєси з інтелігентного життя, але лише такі, яких ніхто не важив ся виставити на сцені. А висше названим авторам заборонювано навіть і побутові драми, скоро лише вони були написані на мотиви яких будьчи то російських чи заграничних творів, або коли мали хоч тїнь літературної стійности. Такими самовільними й нічим не оправданими утисками стіснено горизонт українського письменства до хутора, до хати, ба і в ній іще не дозволено йому живописувати громадських боків народнього життя, а допущено лише малювати любовні та родинні радощі та гризоти. Наслідком сього репертуар укр. сцени зробив ся одностайним та нудним, тай сама вона засуджена на голодову смерть.“

Щоб таки не допустити до тої голодової смерти, дехто з Українців ухопив ся дивних, тільки хиба в Росії можливих способів. Вони не то що осьмішують російську цензуру, але показують те брутальне трактованє українського письменства в Росії. От що каже про те д. Л. Старицька-Черняхівська¹⁾: „Тяжкий скрут і не можлива боротьба з цензурою доводили до того, що письменники одшукували серед „списковъ безусловно разрѣшенныхъ къ представленію пьесъ“ які небудь старі пєси і під тими заголовками виставляли свої пєси, звичайно підігнавши їх трохи хоч до дієвих людей одшуканої дозволеної пєси. Памятаю, була одшукана якась „малороссійская драма въ V. дѣйствіяхъ“ „Василь и Галя“, соч. Бондаренка. Од сієї драми лишилась тільки одна картка в реєстром дієвих осіб, більше нічого. Що се була за драма, який се був невідомий нікому автор її — ніхто не знав, але драма була „безусловно разрѣшена къ представленію“ і тим то зробила велику послугу. Кільки заборонених драм пє-

¹⁾ Літ.-Наук. Вістник, М. П. Старицький, 1902, VI, ст. 137.

рейшло все під сією назвою „Василь і Галя“! Звичайно, цензура заборонює песу. Що робити? Так і залишити її на віки? Шкода. Хиба охрестити героя Василем, а героїню Галею тай пустити, поклавшись на ласку божу (ми ще додамо — тай на дурноту цензури! *Кр.*) в світ нового „Василя та Галя“ — Бондаренка. Тепер уже більша частина тих пес, що колись заборонювались, дозволена цензурою і вони йдуть під своїми заголовками, але в деяких усе таки лишилися назви Василь та Галя — тим то мабуть серед укр. репертуару такі розповсюджені сі два ймення.“

Ми вже згадували про те, що український переклад сьв. Письма в Росії абсолютно заборонений. В 1881 р. подав проф. др. Іван Пулюй в Праги прошенє до „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“, щоб дозволено на Україні український переклад „Нового Завіта“, та „Главное управление“ узнало те прошенє „не подлежащимъ удовлетворенію“. Та се було при кінці XIX віку. Коли-ж настав повий, XX вік, дехто був на стільки наївним, що надіяв ся на те, що вже хоч тепер український переклад перейде. Та грубо помилив ся!

До таких „наївних“ належить російська імператорська Академія Наук у Петербурзі. Діставши в свої руки папери пок. Морачевського і між иньшим прегарний український, щиронародній переклад євангелій, Академія Наук перед Різдом 1900 р. на внесенє академіка Корша, піддержане секретарем II відділу академіком Шахматовим, захотіла видрукувати той переклад і вийшла в зносини з Синодом, зглядно з петербурським митрополітом. Та митрополіт рішучо спротивив ся надрукованю того перекладу євангелій, хоч Академія мала на оці чисто філюлологічну мету. Причини сього спротивленя митрополіт не захотів подати, але приватно академіки знають, що тут добачено „польську інтригу“. Отже — *risum teneatis amici* — імператорська Академія Наук у Петербурзі — гніздо польської інтриги!!!

Та не зважаючи на те, проф. др. Пулюй рішив ся в двадцять один рік по своїм першим прошеню, а в три роки по таким самим прошеню петербурської Академії Наук, ще раз попробувати просити „Главное Управление“, щоб дозволило ввозити до Росії вже надрукований у Відні цілий український переклад сьв. Письма. І от 20 січня 1904 р. висилає він іще раз горяче прошенє до Петербурга, щоб хоч тепер не відмовлено тій конечній по-

требі українських мас. Крім того вислала ще пані Кулішева друге прошенє до самої цариці, щоб та допомогла своїм впливом українському народови дістати той дозвіл для привозу сьв. Письма в Росію. І хоч іще в 1893 р. Чернігівська губерніяльна управа писала про потребу укр. перекладу сьв. Письма до Петербурга, „що доступ до такої великої всесвітної книги, як євангеліє, повинен улєкшувати ся всіми засобами“, і хоч саме російське правительство, як донесла в 1900 р. газета „Казбек“, призначило 1500 руб. на виданє євангелія на осетинській мові, то все таки не треба бути великим пророком, щоб уже наперед не сказати, що зі всіх тих заходів в останніх часах не буде ніякої користи, що наші кохані „славянські брати“ знов гримнуть до нас „не подлежають удовлетворенію“!

Одначе все таки вважаємо потрібним подати тут дословно прошенє проф. др. Пулюя, як важний історичний документ нашої кривди й лихолітя під славянським скиптром Романових.

Ось те прошенє:

До „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“ в Петербурзі!
„Переклади сьв. Письма дозволені в російській Імперії на більше як на 36 мовах. Вільно там навіть Монголам, Туркам і Татарам читати і проповідати слово Боже на своїй мові, вільно й Полякам і таким славянським народам, як Серби, Болгари та Чехи, що живучи розсіяні по всій Імперії, становлять тільки малесенький процент російського населеня, не вілько тільки — 25 міліоновому русько-українському народови, хоч він із московським ще й одновірний!

„Минуло вже 21 років з того часу, як моє прошенє, предложене 1881 року шановному „Управленію по дѣламъ печати“, щоб дозволено на Україні русько-український переклад „Нового Завіта“, було признане „не подлежащимъ удовлетворенію“.

„Не дозволивши той переклад сьв. Письма, зроблено велику кривду і робить ся вона ще й тепер, тому братньому народови, котрий перед 250 роками, визволивши себе і землю руську від гнету Польщі, по добрій і непримушеній волі злучив ся з московською державою, хоч вона, бачна тільки на свою користь та безпеку, обережно осторонь держалась і руському народови в його тяжкій годині до помочи не стала. З того часу русько-український нарід вічим не провинив ся перед царями і російською державою, та не тільки що не провинив ся, сини його клали голови свої за

царів і проливали кров неповинну. Та хіба-ж мало прислужив ся руський нарід до потуги і слави Росії? За що-ж така тяжка кара і кривда на нього, той царський декрет з 18 мая памятного року 1876, котрим спинено і затамовано всенародню просьвіту і культурне життя на землі руській таї задекретовано рабство духовне і тілесне?

„Одна правда таї один тільки правосуд повинен бути для всіх народів російської Імперії, як для народу московського, для Монголів і Татарів, так для Русинів-Українців. Нехай же і на Україні присьвічує слово Боже вбогим людям по хатах їх та приносить їм усі благодаті неба і землі, а тим самим державі, в котрій доля судила їм жити. Нехай і там перейде темна і глуха ніч без туч і громів, нехай настане ясний день, освітлений та оґрітий сонцем правди і любви до ближнього. Нехай не гине нарід український рабом в темряві духовій; має-ж і він право до культурного життя!

„Того бажав і мусить бажати мое серце і тому предкладаю шановному „Управленію по дѣламъ печати“ сим разом уже цілий русько-український переклад єв. Письма старого і нового Завіта, виданий британським і заграничним біблійним Товариством у Відні і вповаючи, що у сучасних міродайних верховодів Росії буде розумінє і серце для благородного і великого діла, прошу дозволення, щоб можна було розширювати те виданє на Україні.

„Предкладаю се прошенє в надії, що після двадцяти років у Росії обставини і люди змінились, та що тепер мое прошенє, — не мое тільки, але й мільонів русько-українського народу, — не буде даремне.

„Роблю-ж се прошенє одушевляючись думкою, що Україна в ХХ столітї дождеть ся знесеня царського декрету з 1876 року, та мавши запоручену повну свободу свого рідного слова, — котре одно тільки може підняти всенародню просьвіту на Україні, а тим воскресить духові сили до культурного життя, видвігнути нарід з неволі духової і соціальної та забезпечити йому добробит, а державі трівкий спокій і потугу, — забуде всі кривди і мучеництва, через два з половиною столітїя заподіяні йому і його пророкам, благословити-ме за добре діло царя, миротворця народів російської Імперії.

„Се прошене роблю з власної волі, а не з ініціативи „Британського і заграничного біблійного Товариства“, та роблю його ще й в імені мільонів українського народу.

Прага, 20 січня 1904.

Проф. др. Пулюй.

Кілька разів цензура дозволяла московським книгарям-спекулянтам, що торгували народними книжками, видавати збірники народніх українських пісень, хоч дуже попсованих недотепними видавцями; ті самі збірники дозволяла вона й иньшим людям. Але в рр. 1887 і 1889 вона заборонила ті самі пісні, тільки розумнійше зредатовані, в двох збірниках „Ліричн“ і „Пісн“ . В р. 1894 вона вже дозволила такий збірничок пісень п. з. „Живі струни“, одначе викинула з нього кількадесят пісень, що безліч разів друкували ся вже по ріжних етнографічних збірниках та співаниках. От одна з тих „запрещених“ пісень, щоб кождий міг бачити на власні очі, як цензура знущає ся над українським словом :

№ 37.

Із за гори буйний вітер віє:
 Ой там удівонька пшениченьку сіє.
 А посіявши, стала волочити,
 А заволочивши та Бога просити:
 „Ой, уроди, Боже, та пшениченьку яру,
 „На вдовині діти, та на вдовину славу!“
 Іще удівонька до домоньку не дійшла,
 Ой кажуть люди: вже пшениця ввійшла.
 Іще-ж удівонька тай на лаві не сіла,
 Ой кажуть люди: вже пшениця поспіла.
 Ой пішла вдова та пшениці глядіти:
 „Ой, горе мені, що малії діти!
 Діти, мої діти, горе мені з вами,
 Ой, та що не має старшого над вами!“
 „Мати наша, мати, не жури ся нами,
 Як повиростаєм, розійдемось самі.
 Буде нас, мати, по степах, по долинах,
 Буде нас, мамо, по всіх країнах.
 Будеш ти, мати, як зазуля кувати,
 Та нікому тобі буде і пити подати...“

І що тут є таке, щоб за цього заборонювати ту пісню, то хіба знає один Бог та російська цензура! Хіба за ту безмежну віру в Бога, що скрізь пробиваєть ся в пісні!

З початку р. 1894 подано до цензури два рукописи: „Криничка“ — оповідання та вірші всяких авторів, уже друкovanі та дозволені цензурою попереду — та „Зернятка“ — оповідання та вірші П. З. Р—ої. Того року київський цензор їх заборонив. Автор післав йому жалобу на заборону. Більш як рік не було ніякої відповіді і тоді вкінці р. 1895 запитано, що стало ся з рукописами. Цензура відповіла, що рукописи на ново переглядають ся. Аж року 1896, отже аж за два роки, дозволено обидва рукописи, але страшно покалічені. З „Зерняток“ викинено оповідання „Чорноморці у неволі“, „Як чоловік конем був“ та „Пугач“ — всі друкovanі з дозволу російської цензури вже давнійше (перше окремо, друге в № 2 „Складки“, третє в книжці „Як треба жити“, Москва, 1894) і відтак, після заборони (див. №№ 11 та 16 „Видання Б. Грінченка“). В „Криничці“ заборонено прим. такі слова Т. Шевченка:

Не завидуй!

Не завидуй багатому: багатий не має
Ні приязни, ні любови, — він все те наймає;
Не завидуй могучому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він кровю та сльозами вилле на забаву!...

Всі слова розстріленими буквами цензор попідчеркав — знак, що їх забороняє. Крім того при кінці тої моралізауючої поеми цензор дописав такі слова: „Мысли для народа едва ли назидательныя.“ Викинено зовсім Е. Гребінки „Цап“ (примітка цензора: „Переводъ изъ Крылова“!), Зіньківського „Мишачі пригоди з котом“, Е. Гребінки „Ячмінь“ (цензор повикидав оті розстрілені слова:

А деякі зівсім схилили ся у низ,
Мов неписьменні ми перед великим паном,
і т. д.

Батько: Отті прямиї колоски

Зівсім пустісенькі, ростуть на ниві даром;
Котрі-ж поклякнули, — то Божа благодать,
Їх гне верно, вони нас жусять годувать..)

При дальших віршах чи оповіданнях цензор проявляє то талан великого критика, то знавця літератури, то знов знавця народньої психології, філософії і чого хто хоче.

При звійній невинній байці Е. Гребінки „Сонце та хмари“ цензор дописав: „Аллегорія, могла бы вызвать различныя толкованія“, при А. Метлинського „Вязонько“ цензор дописав: „Въ послѣдней строфѣ политическій намекъ“. Той політичний „натяк“ містить ся в тім, що з бересту опадає передчасно листє, бо йому жаль, що росте на чужині. Слово „на чужині“ цензура підчеркнула! При поезійці О. Федьковича „Брат та Сестра“ дописано: „Галиція и Малороссія“, хоч там зовсім нема ніякої алєгорії. При вірші Т. Зіньківського „Спілка“ дописано: „привывъ къ единенію“, при оповіданю „На чатах“ — „содержанія патріотическаго“, при байці Артемовського-Гулака „Пан та собака“ — „Аллегорія на жестокость и несправедливость пановъ, проводящихъ ночи въ развратѣ и игрѣ“ (між ин. заборонено оту стрічку: „...ходім, Рябо, лиш з хати: Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти!“), при байці Зіньківського „Брехня“ — примітка цензора: „Крыловъ“, так само при Боровиковського „Вовк та вівчарі“; з оповіданя Марка Вовчка „Ведмідь“ викинено оті слова: „Вибачайте, та бувайте здорові, та дай Боже нам, вам і мені, таку сестричку Меласю, щоб боронила, та вивольяла від усякого страшного ведмедея нас, — і т. д.; при віршику Білиловського „З чужини“ (з Альпів) дописка: „патріотическое“, а до слів у останнім куплеті „висока могила“ дописка цензора: „Шевченка“; при байці Е. Гребінки „Верша та болото“ — „Аллегорія довольно двусмысленная“; при його байці „Будяк та конопляничка“ по останній стрічці: „Та цур йому! боюсь, розсерджу комисара“ — приписано: „Тутъ быть можетъ намекъ и повыше комиссара“; при Артемовського-Гулака „Рибка“ — „Политическій намекъ“ і т. д. і т. д.

В 1896 р. Б. Грінченко подав до цензури переклад Шілерової трагедії „Марія Стюарт“. Одеський цензор відписав, що друкувати переклад заборонено. Перекладчик пожалував ся в „Главное Управление по дѣламъ печати“. Воно відповіло, що рукопис заборонено „въ виду особыхъ инструкцій, преподанныхъ цензурнымъ учреждениямъ согласно ст. 113 Устава о цензурѣ и печати“. В тім 113 параграфі сказано дословно ось що: „При цензурованіи статей, касающихся частей: военной, судебной,

финансовой и предметовъ вѣдомства Министерства внутреннихъ дѣлъ, цензоры обязаны руководствоваться особо изданными наставленіями“, то-б то той параграфъ відносить ся до статей про справи належні до згаданих російських міністерств. Перекладчик пожалував ся на заборону міністрови внутрішних справ, мотивуючи своє прошенє тим, що драма не статя, XVI вік, в яким відбувають ся події в трагедії, не XIX, і ані М. Стюарт, ані англійська королева Єлисавета під кождим зглядом ніяк не могли належати до справ згаданих російських міністерств; в кінці Шілерів твір дозволений у Росії і в оригіналі і в перекладах. Міністер відповів (р. 1897), що вдоволити прошеню, щоб скасувати заборону, не можна „въ виду несоотвѣтствія его съ дѣйствующими по цензурѣ правилами“, а якими — нічого не сказав. Тоді перекладчик не дав міністрови за виграну і пожалував ся в Сенат, схарактеризувавши становище української літератури в Росії, де її винято з під публікованого закона і віддано під догляд невідомим нікому циркулярам. Відповідь на се не прийшла до нині!

Крім насилля вживає цензура ще й иньшої методи, щоб знищити українське письменство, а то хитрости. Вона найчастійше забороняє те, що хоч трохи більше талановите і могло-б піднести респект до українського письменства серед загалу, а тим самим настроїти його неприхильно до цензорської диктатури. Противно цензура дуже радо дозволяє всяке літературне сьміте, що не варте торби січки, навіть хоч би їй прийшлося через те зломати цензурні постанови, бо ціль усьвячує способи. Про те можна дозволити й історичну белетристику, а навіть переклади, хоч то все в українськїм письменстві річи заборонені.¹⁾ „От бачите, каже правительство, ми не забороняємо, а хиба-ж ми тому винні, коли самі Українці не дають нічого, тільки літературне сьміте!“...

Цензура забороняє Українцям називати себе й свій народ своїм іменем, а велить усюди вживати „русскій“ — а з великої протекції „южно-русскій“ або „малорусскій“. Слів „Україна“, „український“ цензура боїть ся, як чорт сьвяченої води! Коли одного

¹⁾ Пр. цензура дозволила таку нісенітницю, як драма «Ятрівка» й иньші того рода тільки на те, щоб викликати сьміх у ворогів української літератури. Розумієть ся, «драми» ніхто не купував і вона була продана в Києві крамарям на папір по 1 коп.

разу в збірнику „Колоски“ в устуні № 31 цензура ніяк не могла викинути слів „наша Україна“, не поцсувавши розумів, то бодай вичеркнула слово „наша“, щоб та Україна не була „наша“! Так само вичеркує цензура слова „козак“, „Січ“, „Запороже“, „Запорожець“ і т. п. Звісний також найновійший „подвиг“ кнївської цензури, що вона заборонила назвати кнївську серію українських видань (як І серія Видавн. Спільки) „українською бібліотекою“. Коли-ж видавці попросили дозволу замість „Українська бібл.“ назвати „Наша бібліотека“, то й те цензура відкинула, мотивуючи тим, що спільна для кількох книжок назва ніби говорить про якесь періодичне виданє. Та причина тому була иньша: цензор запитаний приватно про ту справу, відповів отверто: „Чому конечно „Наша“? Аби лиш не „Ваша“?... В кінці дозволив значити книжки числами. І то ще добре!

Навіть сама мова і правопись ніяк не безпечна перед цензурою. Не знаючи української мови цензори дозволяють собі поправляти українські рукописи, або й заборонювати через те, що в них не така українська мова як треба. Збірку віршів талановитого поета В. Самійленка кнївський цензор заборонив через те, що автор ніби то дозволив собі неольотізм! Тут хіба вже найбільш комічно; в кут усї українські фільольоти і письменники перед російським цензором! І се дієть ся тоді, коли в цензурнім законї стоїть параграф, що просто забороняє цензорови мішати ся до літературного боку в поданих до перегляду творах!

Видавати українську часопись у Росії, як найострійше заборонено. Мають свої часописи Поляки, мають Татари, Вірмени, Грузини, Жиди і ин., а не вільно мати одному українському народови! Коли О. Коваленко подав в 1899 р. проханє дозволити видавати українську часопись у Києві п. з. „Україна“, то одержав від „Главнаго управління“ відповідь із датою 5 падолиста 1899 р. № 7941, „что ходатайство о разрѣшеніи издавать на малорусскомъ нарѣчїи журналъ „Украина“ признано управляющимъ Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ не подлежащимъ удовлетворенію.“ Те саме зробила цензура з проханєм Короненка з Петербурга, дозволити йому видавати в Холмі, люблинської губернії, український тижневник для народа, те саме з проханєм земського статиста Яворського, видавати в Чернигові сїльську-господарську часопись „Ріля“, те саме в останніх часах, бо в 1903 р., з про-

хань Е. Чикаленка та М. Левицького, що хотіли видавати газету „Селянин“, те саме також з багато иньшими петентами! „Не по-дежитьь удовлетворенію“ — і двадцять п'ять мільйонів українського народу в Росії не має ні одної своєї часописи!

Приходимо тепер до найновіших часів (1900—1904 р.). Для 1900 р. ми зібрали відомости про подані до цензури 45 українських рукописів і з того мізерного числа цензура заборонила ні більше ні менше, як 22 — значить 49%¹⁾. Між тими забороненими книжками знаходимо такі „анархістичні“ річи: Потєбні „Буквар“(!), Стрижевського „Як живе тіло людське“, Левицького-Нечуя „Микола Джеря“, „Запорожці“, „Повісти й оповідання“ Т. III („Хмари“ — вже перед тим дозволені російською цензурою і друковані в Києві 1874 р.), Шевченка „Княжна“ і окреме виданє „Неофітів“, Комарова „Святі Кирило і Методій“, Куліша „Чого стоїть Шевченко як поет народній?“ (так само друковане вже давнїше в петербурській „Оснoві“) і ин. Про одну хиба уступку цензури в тім році можна згадати, а то про допущенє українських пєс до народних театрів. Доси українська пєса не дозволяла ся для народу, аж в 1900 р. оповістив „Правительственный Вѣстникъ“ ч. 286 реєстр українських пєс „одобренныхъ къ представленіямъ народныхъ театровъ“ по день 1 надоліста 1899 р., між якими в справді декілька цїнних і гарних.

В дальших роках заборонила цензура між ин. ось які книжки: Маріупольця „Як живе тіло людське“ (популярна фізіологія — четвертий раз у цензурі з однаковим успіхом!), Мировця „Порадник матерям“, Степовика „Про комах“, Загірньої „Про гори“, Авраменка „Порадник жінкам“, Бондаренка „Про вулькани“, — не згадуючи вже про такі, як Левицького-Нечуя „Перші київські князі“, „Татари і Литва на Україні“, „Унія і Петро Могила“. Так само заборонено в 1902 р. Грінченка „Великий воївник“ (про Олександра Македонського), Черняхівського „Провіслю“, Франка „Лис Микита“ і „До світла“, хоч останнє оповіданє в російській перекладі зовсім не заборонене! Української книжки „Дещо про світ Божий“ (астрономія) третього виданя цензура не дозволила; але з а р а з появил ся її російський переклад,

¹⁾ Літ. Наук. Вістник, хроніка, 1900 р.

і міністерство просвіти допустило її в російським перекладі до бібліотек народних шкіл. Відтак вийшло ще вісім російських видань тої книжки, а український оригінал цензура ніяк не хоче пустити! Так само „Оповідання про комах“ Степовика, „Наймичка“ Шевченка, „Розмова про небо та землю“ і „Розмова про земні сили“ Іванова, видані в російським перекладі і допущені в шкільні бібліотеки; але ті самі книжки видані по українськи не тільки що не допускають ся до шкільних бібліотек, але навіть заборонено (з виїмком „Наймички“) на ново передрукувати. Така сама історія вийшла в славновісними Чикаленковими „Розмовами про сільське хазяйство“. Сю книжку, як дуже корисну для народу в справі поліпшення його господарки, похвалила не тільки російська преса, але навіть сам уряд (міністерство рільництва і міністерство просвіти). Її допущено навіть у сільські читальні і бібліотеки при початкових школах. Вона швидко розійшла ся в 10.000 примірників. Автора просять видати її вдруге, але коли він звернув ся до одеської цензури, тут йому сказали, що „зверху“ заборонено пропускати сю книжку.¹⁾ Але російський її переклад цензура пустила!

Цікава історія з Грінченковою драмою „Арсен Яворенко“. Її надруковано в повній збірці того автора п. з. „Драми й комедії“ — отже цензура дозволила. Б. Грінченко хоче виставити її на сцені, а на те треба дозволу ще одної цензури — драматичної. Посилає він туди свою драматичну збірку. З цілої збірки тільки „Арсен Яворенко“ не був дозволений на сцену, бо інші пєси вже grano з рукописів. Але книжка пролежала в драматичній цензурі цілий рік і треба було великого клопоту, щоб її звідти видерти. „Арсена“ заборонено; відповідно до вимагань цензора автор кілька разів переробляв драму і аж недавно її дозволено до вистав, знищивши цілий третій акт і ще дещо і наказавши змінити заголовок! Тепер зветь ся та драма „На громадській роботі“. Всього була пєса в цензурі мало не два роки.

Заборону довозу до Росії українських заграничних видань (головно галицьких) виконувано в останніх роках острійше, як коли будь перед тим. Вправді указ в 1876 р. заборонив довіз до Росії в всяких заграничних українських видань, одначе цен-

¹⁾ Вїстникъ Европы, 1900, XII. Лист з Полтави.

зори різних міст вважаючи непотрібним або неможливим¹⁾ для себе придержувати ся указу з 1876 р., пускали ріжними роками галицько-українські газети і періодичні видання. Одного часу йшло без перепон у Росію „Діло“ й „Батьківщина“, що один рік видавала навіть особний додаток, призначений спеціально для Українців у Росії і редактований комітетом у Києві. Відтак довгі літа йшов „Дзвінок“ і „Зоря“, яка здобула собі була там 400 постійних передплатників. Коло половини дев'ядесятих років „Зорі“ нечаяно заборонено приступ до Росії. В 1898 р. починає виходити „Літературно-науковий Вістник“ і з самого початку його без окремого дозволу деякі цензури пускали до Росії. Задля того була редакція дуже обережна в доборі статей, що сяк-так тикали російських справ. Усіх передплатників у Росії добув був „Літ.-Наук. Вістник“ 150. Аж ось у маю 1901 р. завернули жандарми з границі всі числа, вислані до Росії, без подання яких будь причин. Від того часу „Літ.-Наук. Вістник“ у Росії річ абсолютно заборонена, як і всі інші галицькі періодичні й неперіодичні видання, не виключаючи „Математичних“ і „Лікарських“ збірників, видаваних природописною секцією Наук. тов. ім. Шевченка. За те москвофільські видання йдуть усі без перешкоди.

В 1903 р. російське правительство дозволило підчас свята відслонення пам'ятника Котляревського в Полтаві галицьким гостям промовляти публично по українськи (що за велика ласка!), хоч російським Українцям і того не було вільно. Підчас Лисенкового свята в Києві дозволило вже й їм говорити рідною мовою. З тої причини „Діло“ виписало передну статтю п. з. „Горі імієм серця!“, що ось російське правительство починає вже робити Українцям уступки, починає змінювати свою дотеперішню політику супроти України. На доказ „Діло“ вказує на „Кієвскую Старину“, яка тепер чим

¹⁾ »Неможливим« власне для того, каже др. Ів. Франко, що буквально заборони указу з 1876 р. ніколи не виконувано супроти галицьких москвофільських видань, хоч ті ніколи доси (з виїмкою недовговічного »Живого Слова« а в останніх часах »Живой Мысли«), не були видавані чисто-московською мовою; значить, цензор маючи перед собою з одного боку указ з 1876 р., а з другого боку ряд галицьких видань, постійно ввезених до Росії і відмінних від російських і правописом і всіма формами видання та редактованя, не міг удержати юридично точної межі, які видання, з виключенем формальних причин мови і правописи, треба забороняти, а які пускати. Але в останніх часах знайшли ся в Галичині добровільні »інформатори« російської цензури.

раз більше прибирає український характер, а також на деякі інші дрібні факти (пр. цензура перепустила в останніх часах декілька менших українських перекладів, до тепер у Росії абсолютно заборонених). На все те влучно відповів у своїм часі д. В. Пачовський в „Руслані“; ми тільки скажемо від себе, що воно взагалі річ приємна, вмовити в себе переконане про добрі наміри російського правительства, одначе дійсної користі з того нема ніякої. Цензура в 1903—1904 рр. зовсім така сама, як і попередю, то-б то забороняє: а) всі книжки релігійного змісту, б) всі переклади, в) всі наукові, науково-популярні та публіцистичні річи. Коли що проскочило з перекладів (пр. троха Гайного), то се стало ся тільки випадком, через недогляд цензора; так само коли проскочила яка популярно-наукова річ, то хйба під претекстом, що се белетристика; передмови Б. Грінченка до „Оповідань“ Г. Барвінок та до „Дубового Листя“ пустила цензура тільки з особистої ласки колишнього начальника цензури кн. Шаховського до пані Кулішевої. Так само коли часом проскочить московською мовою яка вільніша звістка про українське письменство, то се випадок і виїмок. От напр. у „Кіевскої Старині“ надруковано недавно статю д. С. Єфремова про полтавське сьвято п. з. „Праздникъ украинской интеллегенці“, яка неодного здивувала своїм тоном і симпатіями, але цензор, що дозволив ту статю і ще одну в часописі „Югозападная Недѣля“, мусів за те покинути вже свою посаду. А от уже статю того д. С. Єфремова про Івана Франка (Кіевская Старина, 1904, II—III) п. з. „Поэтъ контрастовъ“ цензор страшенно покалічив і заборонив видати окремі відбитки! Так само в останніх часах заборонено д. Грінченкови видати „Соняшний промінь“, хоч він повикидав із нього все, що могло здавати ся нецензурним, відтак „Непокірний“, хоч він уже раз і то дуже недавно був друкований у „Віку“; так само з першого тому оповідань Коцюбинського цензор знищив немилосерно „Хо“, що так само було вже друковане в „Віку“, дальше частину „Дорогою ціною“, друковану вже в 1903 р. в „Кіевскої Старині“. В останніх часах доносять знов з Росії, що цензура заборонила збірку новель В. Стефаніка, що вийшла недавно у Львові в польськїм перекладі. І так воно йде *in infinitum*!

Гадаємо, що фактів, потверджуючих виїмковий стан українського письменства в Росії, буде досить. Кожний бачить вар-

варство російського правительства, що конечно хоче вважати себе культурним. Воно-ж має навіть міністерство „просвіти“!

Але наша ціль инакша. Нині, коли майже ціла Европа, а спеціяльно Славяни, так дуже одушевляють ся російським правительством, нам треба ознайомляти їх, хто саме та „європейська“ держава, що має свою гідну товаришку в порохнавій Туреччині. Крім того пора вже раз серіозно подумати над тим, яким способом присилувати царське правительство до того, щоб воно мусіло позносити всякі заборони, що тикають українського письменства в Росії. В нас до недавних часів мало хто й знав про ті страшні переслідуваня українського письменства в Росії і тільки в останні часи заговорило ся про те дещо більше. Але, на жаль, тільки „заговорило ся!“ А які наслідки вийшли-б із того, коли-б російське правительство внесло оба ганьблячі укази з 1863 і 1876 рр.! На Україні український видавничий рух зріс би до небувалих розмірів, яких нині й предвидіти годі; не 89 книжок на рік (як було в 1903 р.) виходило би для двацять п'ятох мільонів народу, а сотки, тисячі. А що значить національне письменство, сього мабуть не треба доказувати галицьким Русинам. Так само повстала-б на Україні своя українська преса, могутча, хоч у кліщах загальної цензури. Рівночасно витворювала ся-б українська наука, якої тепер у Росії зовсім нема. А яке значіне мало-б усе те для австрійських Русинів, про се не треба багато говорити. Політичне й культурне становище Русинів зовсім змінило ся-б, не говорячи вже про те, що вратувало-б Угорську Русь. Взагалі нині не можна навіть у приближеню обчислити тих наслідків, які мало-б для нас скасоване заборони українського письменства в Росії.

А що у нас дотепер зробило ся, щоб усунути ті нечувані відешиде варварські царські укази? До останніх днів майже нічого! „Коли-б з 1863 р., казав колись М. Драгоманов¹⁾, як були видумані спеціальні заборони української літератури, кожний Українець, котрий на те обурюєть ся, написав по українському хоч по одній безцензурній кореспонденції або брошурі в вільному європейському напрямкові, то справа нашої національності виглядала-б инакше.“ Але, на жаль, так не було, і крім згаданої статі в „Правді“ в 1876 р., протесту Драгоманова на літературнім

¹⁾ Народ, 1895, ч. 5. »Порабощаючийся народъ«.

конгресі в Парижі в 1878 р.¹⁾ та такого самого протесту Драгоманова і д. Павлика на літературнім конгресі у Відні в 1881 р.²⁾, аж до найновіших часів ніхто про те нічого не згадував. Аж в 1895 р. появилася маленька брошура по українськи і російськи п. з. „Нарід в неволі“ („Порабощаемый народъ“), відтак в 1898 р. в „С.-Петербурзькихъ Вѣдомостяхъ“ ч. 297 передня статя п. з. „За чѣмъ?“, а вже в найновіших часах статя д. Вол. Гнатюка в журналі „Slovanský Přehled“ (1902, 3—4) п. з. „Ruska censura a ukrajinský jazyk“ та декілька статей д. Р. Сембратовича в віденській „Ruthenische Revue“ (пр. в ч. 10 з 1904 п. з. „Des Zarentums grösstes Kulturwerk“) та д. М. Лозинського (пр. в „Deutsche Worte“ 1903, XI. п. з. „Die ruthenische Universitätsfrage“, в „Реалистъ“-ї 1904, IV, лист і ин.).

Досить частих суплік неб. Кониського і иньших українських письменників до російського правительства, а навіть до царя, тут не згадує. І ось ті частійші в останні часи згадки про страшний гнет українського письменства в Росії відбили ся вже в західній Європі. Пр. французький посол Густав Гіббард, що є рівночасно членом міжнародньої мирової ліги і видавником часописі „La Justice Internationale“, заявив, що задумує піднести в справі гнету українського письменства в Росії протест в гаагськім роз'ємнім трибуналі, який повинен берегти права усіх народів. Так само забрав голос у тій справі данський письменник Ю. Брандес, поміщуючи в кількох шведських та данських часописях статі про заборону українського письменства в Росії. Але всьо то не вистарчає. Нам треба постарати ся ще видати інформаційні брошури про ту справу на кількох важнійших європейських мовах, передівсім на німецькій, французькій і англійській. Американські Русини могли-б тій справі багато помогти. Дарма, що заціплювано ту справу в австрійськім парляменті таї остро осужувано в австрійсько-угорських делегаціях. Може з часом таки зверне ся увагу російського правительства на те, що його варварством займають ся за границею царської імперії і що справи вже не дасть ся задавити. Рівночасно треба поінформувати про ті варварські укази наші найширші на-

¹⁾ La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrès littéraire de Paris (1878) par Michel Dragomanow. Genève 1878.

²⁾ Вольное Слово, 1881, ч. 9.

родні маси на вічах і зборах, а се знов зверне увагу російського правительства на те, що ворожий для нього настрій надграничного населеня не зовсім може лежати в його інтересі. До того ще зовсім певно захитаєть ся тим не мало москвофільство в Галичині. І богатьома ще иньшими способами можна би повести ту акцію проти царських указів за границями Росії. Але се буде тільки, так сказати-б, теоретична боротьба з російською цензурою. Вона, коли-б мала обмежити ся тільки до жалю й нарікань, певне не принесе пожаданого успіху. „Соловья баснями не кормят!“ можна би сказати про українське письменство в Росії, коли-б поміч йому була тільки теоретична. Нам треба вхопитись побіч тих способів ще й иньших, які без найменшого сумніву доведуть до успіху. Такий спосіб подав уже був М. Драгоманов десять років тому назад.¹⁾ „Нічого не подавати в цензуру російську, а закласти в Галичині редакцію, вільну од цензури царської і народовецької (натяк на добровільну „громадську цензуру“, що не менше царської давила вільне слово в Галичині в вісімдесятих роках) тай плодити там живу й інтересну літературу: „пуля виноватаго найдесть“, і через 5—10 років такого поступуваня сам царський уряд попросить пардону і зніме по крайній мірі спеціальну цензуру з української печати.“ Те саме думаємо й ми, тільки не годимо ся з тим, щоб „нічого не подавати в цензуру російську“. Легальною дорогою розвивати українську літературу в Росії, як до тепер, але більшу вагу звернути на заграницю, а видані тут книжки цілими купами перевозити контрабандою на Україну. Справа не легка, але не неможлива; без жертв, правда, не обійдеться ся, але в якій боротьбі не пануть жертви? А що такий спосіб доведе в короткім часі до певного успіху, на се дають доказ російські Литовці, яких там тільки 2 міл. Коли правительство заборонило вживати в литовських виданях привичну латинку, а накінуло гражданку, тоді російські Литовці звернули ся за границю, до Німеччини, де їх живе тільки 600 тисяч, і там стали видавати свої книжки, відтак контрабандою ввозили їх до Росії і розкидали поміж народ. Правительство зразу бороло ся з тими заходами, але в боротьбі мусіло уступити перед рішучим, консеквентним народом.

¹⁾ Народ, 1895, ч. 5.

Правительство зрозуміло, що далеко кориснійше для нього не зупиняти розвою литовського письменства в самій Росії під контролею царської цензури, як дивити ся безрадно на кольпортоване заграничних, нецензурних видань. І ось дня 9 мая 1904 р. появил ся в урядовім „Виленскомъ Вѣстникѣ“ новий указ, що зовсім зніс попередні. От тут саме Ахилева пята російського правительства! В додаток до того пригадаємо ще слова бар. Медема, що як раз потверджують ту слабу позицію. „Большая часть нашихъ литераторовъ“, остерігає він міністерство просвіти в 1860 р. перед проектом надто острих цензурних законів, які тоді задумувало правительство, „станеть тогда печатать свои сочиненія за границею, и никакія таможенныя и полицейскія шѣры не воспрепятствуютъ провозу этихъ сочиненій въ Россію, въ особенности послѣ открытія желѣзныхъ дорогъ, устраиваемыхъ для соединенія насъ съ государствами запада. Другіе будутъ распространять свои статьи въ рукописяхъ; наконецъ найдутъ ся и такіе, которые устроятъ въ самой Россіи тайныя литографіи и типографіи; они будутъ несравненно опаснѣе и вреднѣе какихъ бы то ни было сочиненій и статей, пропущенныхъ самою снисходительною цензурою.“¹⁾

І саме на ту позицію треба нам ударити; як, — докладнійше над тим можна ще подумати. А обставини то того дуже пригідні. Галичина граничить із Україною, в ній три мільони українського народа, а граничні стовпи — не страшна річ! А тоді „пуля виноватаго найдеть“, як казав неб. Драгоманов і за недовгий час ситуація змінить ся до непізнання. Тільки енергічно забрати ся до діла, а ніяка людська сила не зможе оперти ся. Досить просьб, досить льояльности, — пора самим за себе подбати! А тепер, після всіх тих російсько-державних „подвигів“ можна вже сміло сказати за кореспондентом петербурської часописі: „въ Россіи никакой курьезъ, никакое самое удивительное безобразіе меня ужъ не удивитъ!“²⁾

Іван Кривецький.

¹⁾ Скабичевскій, Очерки, ст. 491.

²⁾ С.-Петербургскія Вѣдомости, 1904, № 135.

Деякі релігійні обряди та звичаї з погляду гігієни тіла й духа.

До багатьох віковичних суевірівств і забобонів, із якими доводиться боротись лікарєви, що практикує серед селян, треба зачислити і декотрі наші релігійні обряди та звичаї, які треба признати шкідливими для здоровля народу з погляду медицини й гігієни і нерациональними з погляду простої льогіки. До таких звичаїв належить піст і деякі дрібніші — коли не звичаї, то попросто кажучи релігійні забобони.

Переднійш ніж міркувати, який вплив може мати піст на людську моральність, на нашу душу, розгляньмо, що каже наука про вплив його на тіло.

Тіло наше потребує для свого існування і для роботи — харчу. Той харч складаєть ся з елементів неорганічних (продуктів неживої природи, води та деяких солей) і органічних (продуктів рослини і живих тварей). Вода і соли частиною знаходять ся в органічних харчах, частиною-ж ми приймаємо їх окремо.

„Органічні річи, якими харчуєть ся чоловік, містять у собі пайголовнійшим робом чотири прості тіла або елементи: углерод, водень, кислень і азот. Усі органічні річи містять углерод, без його мабуть і не має органічних річий, але не всі містять останні елементи. Найбільш єсть таких органічних річий, що не містять азота, а тільки углерод, водень і кислень. Через те всі харчі й ділять ся на два великі відділи: на такі, що містять азот і яких зовуть азотистими харчами і на такі, що не містять азота і через те зовуть ся безазотистими харчами.

І азотисті й безазотисті харчі чоловік дістає собі і від рослини і від тварей, але звичайно тіло тварей в усіх своїх частях, навіть

у салі, містить азот, а чисто безазотисті річи добувають ся із рослин.

Найголовніша азотиста річ, яку чоловік приймає до себе і в мясом других тварей, і в хлібі із зерна, і навіть в иньших харчах із рослин, єсть білковина.

Білковиною зветь ся дуже зложна, складана річ, яка є в усіх організмах, без якої мабуть не може й бути організма, бо вона одна тільки із усіх звісних нам складів, має здібність жити, то-б то харчуватись, рости й множитись. Білковина містить у собі углерод, водень, азот, сірку і, по більшій части, ріжні соли. Білок і жовток яйця містять багато білковини; мясо, молоко теж має її багато. Із рослин найбільше білковини осібною рода містять горох, фасоля, біб, сочевиця. Між хлібами пшениця має в собі найбільше білковини, потім жито, ячмінь, гречка і иньші зерна.

Безазотисті харчі, котрі чоловік найохотнійше приймає до себе, розділяють ся на два великі відділи. В одному з них є окрім водня й углерода вже чимало й кисня. Такі річи зветь ся углеводами, бо вони неначе зложені з вугля і води. В другому, углерода і водня багато, а кисня дуже трохи. Такі річи зветь ся товщами.

Углеводи найбільше подибують ся в зернах рослин. Найголовніший із углеводов крохмаль, якого чоловік найбільше приймає до себе в борошном, в хлібом. Після крохмалю найголовніші углеводи, ріжні цукри, що трапляють ся багато де в яких річах, у хлібі, в молоці, у фруктах і навіть у мясі.

Товщі теж зустрічають ся в ріжних річах. У мясі тварей є сало, один із видів товщу. В молоці знаходить ся масло. В зернах ріжних рослин, напр. соняшників, горіхів, свиріпи, є олія. Із оливок роблять оливу. Навіть у хлібі є трохи товщу, а в деяких зернах, напр. у кукурузі, його доволі багато.

Ці три річи: білковина, углеводи і товщі в купі з водою і солями складають із себе певну харч чоловіка. Без кожної із цих річей чоловік довго прожити не може.* (Сергій Подолінський. *Життя і здоровя людей на Україні*. Ст. 153—154.)

Всі ті елементи, з яких складаєть ся харч наш, однаково потрібні і безумовно потрібні для нашого тіла. Ми не можемо жити без води і хоч вода є й у хлібі, і у мясі, і у фруктах та овочах, які ми ївживаємо, про те ми немо її ще окремо. Те-ж саме можна сказати і про соли, і про углеводи, білковину та товщі.

Наша їжа складається з комбінацій тих усіх потрібних елементів і різні харчові продукти мають різні комбінації їх. Більша частина тих харчових елементів витрачається нашим тілом на його життя і роботу, менша частина лишається у тілі в його тканинах, мов би на запас.

Коли в їжі нема, або дуже мало одного з тих елементів, то в початку тіло якось обходить ся собі без його. „Якось“, бо воно починає витрачати той недостаючий елемент зі свого власного запасу і поки той запас є, тіло живе собі „якось“. Але коли недостача якого-будь елемента триває довго, коли тіло витратило вже свій запас його, тоді вже воно починає вчувати ту недостачу більш-менш тяжко, слабне і в кінці може навіть перестати жити.

Здавалось би, не така важна річ — сіль. А без соли живий організм жити не може. Здається трохи дивно, але воно так. Сіль ми вживаємо не лиш тільки тую, що стоїть у сільничці на столі, або ту, що куховарка сипле у борщ, або у солоних огірках: сіль є і в сьвіжому м'ясі, якого ще куховарка не солила, і в молоці, яке тільки-що видоєно, і в яйці, і у фруктах, і в овочах, і в найчистішій воді... скрізь. Правда, її там не так багато, щоб можна було пізнати її на смак, але вона є.

Отже пробували годувати собак такою їжою, де зовсім не було соли, бо її хемічними способами навмисне вибирали з їжі, воду навіть давали перегнану, без солей. І хоч таких собак годували добре, про те через який час (то-б то, коли вони витратили власну сіль, яка була в запасі в їх тілі), вони починали худнути, далі робилось із ними щось неначе параліч і в кінці вони вдихали. Яким-же при початку параліча починали знов давати сіль, ті швидко і гарно поправлялись знов.

Точнісеенько такі досліді є і про конечну потребу для живого організму угледів, білковини, леґуміни і товщів.

До якогось часу людина може обходитись без одного з тих елементів, але не довго, бо швидко почне витрачати запаси свого тіла і худнути, хворіти, і чим довше буде така недостача, тим більше стратить сили і здоровля людина.

Вчислено, що для дорослої людини, яка працює 8 годин у день і коли праця не дуже тяжка, потрібно:

1) білковини	130 грамів
2) товщів	90 „

3) угледовів	450	грамів
4) води	2800	„
5) солей (ріжних)	30	„

Ці цифри, звичайно приблизні, середні з багатьох дослідів і вони можуть подекуди мінятись в одну і другу сторону, бо людина — не машина і не може однаковісенько день-у-день їсти і робити. Коли одного дня вона з'їсть більше білковини, а менше угледовів або товщів, а другого дня навпаки, то від того рівновага в економії сил організму не порушить ся.

Коли людина працює більше, їй треба більше їжі, а особливо більше білковини та угледовів. У холоді людина їсть більше, в теплі менше.

Білковина і товщ скотинячий (сало) потрібніші і користніші від леґуміни (ростинної білковини) і товщу ростинного.

В німецькому війську думали годувати солдатів замість білковини леґуміною, бо вона дешевша і лекше консервується. Для того видумали „горохову ковбасу“ (Erbsewurst), але показалося на практиці, що солдати почали худнути і далеко швидше втомлялись, хоч їли тієї леґуміни не менше, ніж треба було білковини. Прийшло ся покинути Erbsewurst і давати солдатам знов мясо.

Товщ дає тепло у тілі. Південні народи їдять товщу менше, ніж північні, бо перші мало або й зовсім не витрачують тепла свого тіла, а другі — дуже багато його витрачають. Італійцєви досить жмінки „макароні“, Арабови — десятка фініків або бананів — і вони ситі. А Ескімос з'їдає за день до 10 фунтів масної, товстої риби. Тому-то може й ідея посту зародилась у горячій південній Палестині, де не трудно прожити 40 день „акридами і диким медом“. На Ісландії або Шпіцбергені такого не видержав би й тиждень.

Найбільше рівноваги буде в харчі людини тоді, коли вона буде їсти такі продукти, в яких пропорція харчових елементів найбільше підходить до вище-вказаної норми, тоб-то, коли людина щоденно має 130 грамів білковини (азотистих елементів), 450 гр. угледовів і 90 гр. товщів (безазотистих) та 30 гр. солей з ними; иньшими словами, коли в їжі пропорція азотистих і безазотистих буде приблизно 1 : 4. Тоді буде саме у міру.

Без їжі при повному (абсолютному) голоду всяка жива тварина вмирає. Як скоро ця смерть приходить?

Досліди на тварях, тай на людях, що випадково вмирали з голоду, показують, що жива, здорова тварина вмирає від голоду

тоді, коли стратить 0.4 частин своєї ваги. При повному голоді це настає більш-менш на 10 день. Ясно само собою, що ослаблена або хвора тварина вмере з голоду швидше, ніж здорова. При неповному голоді, тоб-то коли тварина дістає харчових елементів менше, ніж середня норма, або коли нема або дуже мало одного з елементів, тварина проживе довше (місяці і роки) і смерть від неповного голоду настане пізніше, відносно до того, як велика недостача. Але все таки смерть від неповного голоду прийде тоді, коли тварина стратить 0.4 своєї ваги.

Так каже теорія і лабораторні досліди. А практика життя вносить до того ще поправку: між життям та смертю від неповного голоду є ще одна ступінь: хвороба. Навряд, чи варто багато говорити про те, що виснаженій неповним голодом тварині ослабнути на всяку хворобу легше і видужати їй трудніше, ніж здоровій та ситій. Блискучий приклад цьому дає нам так званий „голодний тиф“, який немилосердно косить людей там, де настає голод. Це не який особливий, окремий тиф; це той самий тиф (тифозна горячка), який трапляється завжди і скрізь.

На тиф звичайно людина слабує 4—6 тижнів і здебільшого видужує (смертельність = 5%).

Але той самий тиф, коли він „голодний тиф“, забирає голодних людей у могилу в кілька день і дає смертельність 60%.

Так само і всяка инша хвороба далеко тяжче і гірше проходить при неповному голоді, ніж у ситих людей. Крім того є спеціальні хвороби, які виникають головним чином із неповного голоду, а власне: скорбут (цинга), куряча сліпота, а у дітей рахіт (англійська хвороба).

Ще раз нагадаємо, що всі ці лиха настають тоді, коли людина більш-менше довгий час їсть або абсолютно мало їжі, або таку їжу, в якій недостає одного з кінцевих елементів харчу: азотистого або безазотистого, котрі нормально повинні бути у харчі в пропорції 1 : 4 (приблизно). Аналіза наших харчових продуктів показує, що в них азотисті і безазотисті елементи знаходять ся у таких пропорціях:

Харчові продукти :	% азотистих елем.	% безазотистих	Приблизна пропорція
Телятина і курятина . . .	20	1,9	10 : 1
Сир	14,8	2,6	10 : 2
Яловичина	20	5,8	10 : 3
Риба	19	9	10 : 5
Кавяр	33	17	10 : 5
Яйце	12,5	12,6	10 : 10
Горох, фасоля, біб	23	53	10 : 23
Свинина	16,7	47,5	10 : 30
Молоко	3	8,8	10 : 30
Пшениця	10,2	46,3	10 : 46
Жито, ячмінь	11,0	62,7	10 : 57
Гречка	11,0	73,0	10 : 66
Кукурудза, пшоно	10,5	82,7	10 : 80
Картопля	2,0	23,0	10 : 115

Овочі (капуста, огірки) та фрукти білка майже зовсім не мають, а мають трохи крохмалю, цукру та деякі рослинні соли і тому харчове значіння їх дуже мале.

З цієї таблиці ми можемо виміркувати, що найближче до тої норми харчових елементів, які нам потрібні, підходить: свинина, молоко і пшениця. У телятини або яловичини багато азотистих елементів, та мало безазотистих, у гречці та картоплі — навпаки.

Так само терпів би і худнув би від неповного голоду той, хто їв би одно-однісенке м'ясо, як і той, хто живив ся-б наприклад одною картоплею: у першому разі за мало було-б в його їжі безазотистих, а за багато азотистих елементів, у другому разі — навпаки.

Щоб при виключно м'ясному харчі достачити організмови потрібну кількість безазотистих елементів, треба було-б їсти людині що дня $5\frac{1}{2}$ фунтів яловичини або в пів пуда телятини; щоб достачити досить азотистих елементів одною картоплею, треба було-б їсти її що дня 30 фунтів. Як перше, так і друге фізично неможливо.

Найкраще вживати харчові продукти в таких комбінаціях, щоб харчові елементи їх яко мога ближче підходили до фізіологічної норми 1 (азот.) : 4 (безазот.).

Так наприклад, коли ми будемо їсти телятину і пшоно, то будемо мати:

	азотистих		безазотистих	
телятини	10	:	1	
пшоно	10	:	80	
	20	:	81	
приблизно	1	:	4	
або: курятину	20	:	2	
картоплю	10	:	115	
	30	:	117	
приблизно	1	:	4	

Свинина, молоко і пшеничний хліб самі по собі близькі до норми.

Найкраща і найкорисніша їжа мішана, бо тоді харчові продукти доповняють або заміняють один одного і крім того мішана їжа на смак краща. Ось наприклад скільки і якої їжи треба дорослій, робучій людині у день:

	білковини	углеводів	товщів
$\frac{1}{2}$ ф. яловичини	: 40 грам.	1 грам.	11 грам.
$1\frac{1}{2}$ ф. хліба житного	: 36 "	300 "	2 "
$1\frac{1}{2}$ ф. картоплі	: 13 "	132 "	—
$\frac{1}{8}$ ф. сала	: 1 "	—	43 "
1 ф. молока	: 15 "	20 "	14 "
2 яйця	: 25 "	—	24 "
	130 грам.	453 грам.	94 грам.

Коли замість яловичини взяти рибу або сира та до того додати масла або олії, то вийде більш-менш також однаково.

Розміркуймо тепер, на скільки підходить до норми їжа нашого народу, переважно селян.

Перш над усе треба зазначити, що селяни вживають дуже мало скотинячої білковини і тому мусять надолужати цю недостачу рослинною білковою (легуміною). Але одно те, що легуміна не зовсім заступає білковину, друге, що в рослинах (у зерні) легуміни відносно до углеводов далеко менше, ніж білковини у м'ясі, молоці та яйцях — виходить, що наші селяни в своїй їжі мають мало азотових елементів, а може за багато безазотових.

Так що в загалі можна сказати, що вони не доїдають, голодують на білок. Правда, коли вони можуть їсти молоко, сир, яйця

— ця недостача подекуди надолужаєть ся. Але чи багато таких днів, коли вони можуть це їсти?

Як облічити всі пости, і великі і малі, всі середи та п'ятниці, то вийде, що пісних днів більше ніж скоромних. Пісних днів у році виходить 182—203, залежно від Петрівки, яка буває довша й коротша. Пересічно пісних днів у році виходить 190.

Що-ж їдять селяни у піст?

Рибу мають вони далеко не завжди. Одно — що тепер дорога вона стала, друге — що свіжу рибу можуть мати хіба ті, що живуть при річках та ставках, тай то хіба у Петрівку та Спасівку. Оселедцем, таранькою, та хоч і вареною солоною рибою не наїси ся.

Отже у піст їдять здебільшого ростинову їжу та овочі. Але, як ми бачили вище, овочі білковини майже зовсім не мають; хліб, крупа всяка та картопля мають легуміну, але в малій пропорції і щоб достачити житнім хлібом 130 грамів білковини, треба його з'їсти $5\frac{1}{2}$ фунтів, а картоплі — 30 ф., не кажучи вже про те, що легуміна не може заступити білковину.

Виходить таким чином, що наші селяни терплять неповний голод увесь рік (за винятком хіба Великодня), а особливо гостро терплять його 190 днів, більше ніж пів року. Мало того. Великий піст і Пилипівка випадають в осени і весною — саме коли найбільше розвивають ся всякі хвороби, особливо пошесні.

Пригадайте, що сказано вище про „голодний тиф“. Між звичайним тифом, який дає смертельність 5%, і „голодним“, який дає 60%, є багато перехідних ступінів, які дають смертельність 20—30—40%. Ті форми тифа я назвав би „пів-голодними“, або „неповно-голодними“, або... „душеспасительними“, бо-ж пости заведені для спасеня душ.

Тай не тільки тиф: усяка иньша хвороба далеко довше і тяжче проходить у людини, виснаженої неповним голодом, чи то нак постом, ніж у ситої.

А літні пости — Петрівка та Спасівка — випадають саме у робочу пору, коли люди працюють по 16—18 годин у день, коли власне треба було-б їсти як найкраще. У ту пору починають ся всякі хвороби жолудка і кишок, прості і пошесні: бігунка, різачка та дізентерія; як на те-ж досягає тоді всяка ягода, садovina та городина (пісна!). Звичайна дізентерія, яка дає 2—3%

смертєльностї, у селян в лїтку часто дає 20—30%, а у селянських дїтїй і 50%.

Під кїнець великих постів, коли люди виснажені вже неповним голодом *ad maximum*, дуже розвиваєть ся по селах цинга та куряча слїпота. Що дня тодї приходять до лїкаря хворі з гнилими яснами, з таким тяжким запахом із рота, що розмовляти з ними не можна, не закуривши папіроси або не відступивши далеченько.

— Дайте якого полоскання... Поцухли ясна, гниють, кров іде...

— Від посту воно, голубе. Одно полоскання не поможе вам. Їжте скоромне, ну — хоч молоко пийте...

— Грїх.

— Та хворому не грїх. Нехай би вже здорові постили, а вам той піст хоробою виходить.

— Не можна. Вже пять тижнів випостив, якось уже допощу до краю.

І допостить „якось“. Але не дай Боже такому хворому занедужати на тиф, або на запалення легких, або на яку иньшу важку хоробу — коли не прикінчить вона його в який тиждень, то виболїє він у троє, в четверо довше, нїж иньший невиснажений голодом.

Часто цицькова дитина слабує на тяжку бігунку, бо у матери від посту пропадає молоко і мусить вона годувати дитину соскою, яку часто роблять із пісної каші або з булки, з хлїба.

Почне лїкар намовляти таку жінку їсти скоромно, щоб прибуло молока у грудях для дитини.

— Не можна, грїх.

— Гірший грїх, жівко, що дитина пропадає голодна і слабує через ваш піст.

— А хто його знає? Хйба-ж можна? Піст.

І помирають ті немовлята раз-у-раз офірою за піст матери.

Сухітники найбільше помирають по весні. Як перебуде котрий весну, то в лїтку вже йому лекше, якось неначе піддужує. А по селах сухоти трапляють ся часто. І Великий піст дуже гарно помагає тїй хоробі забирати людей у могилу.

— Де вже менї напасти душу скоромом! — хрипить сухітник, коли лїкар раїть йому підкрїпитись доброю їжою, молоком. — Хто його знає, чи довго судив Бог прожити, а я ще до своїх грїхів та піст сьвятий зневажу! Нехай уже як Бог дасть...

Найгірше піст шкодить хворим, слабим людям, породіллям, дітям і старим. Воно ясно, як божий день: хворого і без посту виснажує його хвороба, породілля — також хвора і слабка, ще й до того дитину годує; діти потребують кращої і більше їжі не тільки для того, щоб поповнити щоденні втрати організму, але щоб дати матеріал і для росту. А старих і так сушить і точить їх старість, часто й старечі хвороби, і піст може тільки прискіпити їх смерть.

Довелося мені раз під кінець Великого посту заїхати в одне село на Поділлі. Було над вечір, смеркало ся. Наближався я до церкви, а стоїть та церква на горбі і ведуть до неї широкі, кам'яні, високі сходи. Глянув я туди і здивувався, побачивши якесь незвичайне явище: з гори від церкви по тих сходах котить ся щось у низ: колоди — не колоди, люди — не люди. Котить ся одно, друге, третє...

— Що воно там діється? — питаю я погонича.

— Я й сам дивуюсь, та не розберу, — каже він. — Діти либонь гуляють, чи що?...

Підїхали ми ближче тай бачимо, що воно не діти, а старі, поважні люди, діди навіть. Стулить голову з боків руками, лягає на верхню ступінь тай котить ся у низ по сходах, мов колодка. Скотив ся і встає.

Стали ми та дивуємось.

— Що це вони роблять? — питаю я одного чоловіка, що надїйшов.

— А це, паночку, вони не добачають, тай ніяк не злізуть по сходах. Зашпортнеть ся, буває, то й голову розбить можна, бо кам'яні, бачте, сходи. То вже так: лягають та котять ся у низ. Безпечнїйше.

Розпитав я ще декого, тай дізнав ся, що ці бідні люди слабують на курячу слїпоту. Як тільки стемніє трохи — вони майже вовсім слїпі. А сталось їм те лихо в посту, в неповного голоду.

— Дивно! — скаже хто може.

— Сумно! — скажу я. — Ой, як сумно...

Оце я розказав, як знав, про фізичну або фізіологічну сторону посту, про шкідливий вплив його на тіло. Користувався я даними, які досягла наука і дала мені лікарська практика.

Почуваю, що труднійше буде мені розібрати вплив посту на душу людську та на моральність, бо психолог я звичайний, а богослов зовсім кепський. Присуд психолога про мої думки і який би він не був, я прийму покірливо; про присуд богослова не дбаю і знаю наперед, що він буде суворий. А звичайні, немудрі люди, такі як і я, нехай судять мене так, як скаже їм серце і нехай знають, що я пишу щиро і по совісти те, що думаю.

Споконвіку існує латинське прислів'я: *in corpore sano sana mens*, і я думаю, що воно дуже справедливе. Є винятки безперечно: у здоровому тілі може бути божевільна, нікчемна душа, і навпаки, у хворому та слабкому тілі буває гарна душа; але нема правила без винятка і коли брати в загальї, середніх, нормальних людей, то це прислів'я можна до них прикласти цілком. Хвора людина не може не думати про свою хворобу, про те, що їй дошкуляє. Значить, у її душі більше вже місця для егоїзму, ніж для альтруїзму. А неповний голод або піст, коли ще й не викликав якої хвороби, то вже порушив рівновагу організма, вже зробив йому більший або менший мінус, уже тіло не зовсім здорове і в душі робить ся якийсь мінус.

Примічаю по собі: коли я голодний, я буваю лихий, вередливий. Уже й звичайна робота робить ся якось неохоче, „аби збути“ все чогось докучає, все діється не так, як слід: і жінка чогось не в пору з якоюсь роботою розклала ся, і дитина гомонить, мов завзялась навмисне, і куховарка — ледациця забарилась з обідом... А наїси ся — і все вбачається вже якось инакше: і роботу свою треба зробити як слід, бо ніхто її за мене не зробить, і жінка таки трудяща, добра — для мене ж сорочку шие; і дитина нехай собі гуляє, поки мала; тільки й щастя її, виросте — не гульня буде на думці за працею та клопотами; і куховарка не ледациця, а добра душа і робить своє діло як слід... І дивуєш ся: як така невеличка причина, невеличкий голод може так вплинути на душу, на весь настрої думок.

Пригадую свої дитячі літа, коли я вчив ся в гімназії. Духпастир гімназіяльний виясняв нам у проповіді, коли ми починали говіти, що піст потрібний для душі, що тепер ми більше повинні думати про душу, про наші гріхи, ніж про тіло; що „говіти“ треба добре, „благо“, для того, щоб душа „благо-говіла“ Богови. Інспектор мабуть дуже дбав про те, щоб наші маленькі душі „благоговіли“ і ганяв нас у церкву двічі на день, зарані, ще до по-

чатку служби, щоб зробити перекличку, а хто не приходив або опізняв ся, того лишали після служби ще на годину або дві у гімназії за кару. Покійний батько був побожний і дома їли ми пісно. І стоїш, бувало, у церкві і наїв ся ніби то — і голодний, у животі щось тягне, важко, булькає, бо опив ся води після солоної риби; під кінець служби ноги німіють, тремтять, в очах жовто... Деякі маленькі грішники оmlівали і їх виводили з церкви. Душпастир править поволі, повагом, бажаючи, щоб ми розуміли кожне слово його, а ми думаємо собі: „Кінчай уже швидше, бодай ти вдох“. Інспектор проходить між рядками школярів і уважно приглядається своїми великими, вишуканими очима, щоб стояли ми рівно, щоб не розмовляли. За ті очі ми його прозвали „Ціклоп“. І посилаємо ми йому, бувало, у своїх думках бажання: „Ціклоп чортів, щоб тобі повилазили!“ Правда, гарно благоговіли наші душі?

А коли було під кінець служби церковний хор заспіває „Слава Тобі, Господи, слава Тобі“, всі, бувало, стрепенуть ся з тої півсонної втоми і мабуть кожний з нас, як і я, у душі своїй говорив: Слава Тобі, Господи... що кінчається ця нависна служба.

Такий то вплив робив на наші дитячі душі неповний голод і фізична втома — вплив, як бачите, як раз супротивлений тому, який бажали зробити на нас тими психофізичними операціями.

Далі — більше: деякі дотепніші навчилися дуже гарно умлівати, щоб вирватись із церкви: інші (і я за ними) підробляли записочки від своїх батьків до інспектора, що буцім-то їх діти не можуть бути у церкві, бо хворі, і подавали ті записки через товаришів. Розвивалась таким чином і брехня, і підлоги. Ці підложні записки практикувались більше у старших клясах. Пошлеш, було, таку записку, а сам чимчикуєш із компанією... на білярд у ресторацію: безпечно, бачте, бо все пачальство у церкві, не зловлять. А що у старших клясах дехто з нас заробляв уже собі сам гроші, то гуляючи у білярдній і ковбаски поїси, бувало, і чарочку пропустив, глузуючи поза очі з „Ціклопа“.

За себе і за більшість моїх товаришів можу сказати, що не вийшли ми ні на п'яниця та гультяїв, ні на брехунів та підложників, а робили ми таке тому, що непереможно гидка нам була та фальш, те лицемірство, яке ми душею почували в словах і поведженні нашого душпастиря та начальників; хотілось пробі пійти наперекір, в поперек, і це нас завдовольняло. Ті святобожники, самі того може не знавши, посіяли в нас перші зерна атеїзму.

Читавши про факірів, які стоять по скілька днів на одній нозі, або вішають ся за ноги, або закопують себе у землю, я думав собі: чим вони різнять ся від того Симеона-Стопника або Марка-Гробоконателя, яких ми повинні почитати за святих? Читавши про якесь сьвято у Персів, коли вони ходять процесіями і ріжуть собі тіло ножами на хвалу Божу, я думав собі: коли ми не ріжемо себе ножами, то ріже мене різачка у животі від пісної їжі. Чи це конче потрібно для Бога? І враз із тим я пригадував собі премудрі слова Христові: „Не та скверна, що входить в уста, а тая, що виходить із них“ і дивувався я, чому такі дбають так дуже про те, що входить в уста?

А раз почавши аналізувати і критикувати, я цілком самотужки додумав ся до того, що високу і чисту як кришталь науку Христову закрили від нас і закаляли непотрібними звичаями та вигадками ті, що називають себе проповідниками його науки. Я щасливий, що додумав ся до того і пізнійше розширив свій світогляд, познайомившись з творами Л. Н. Толстого про моральність та релігію. Але чи всім складаєть ся так щасливо духовий розвиток? Далеко не всім. Як думає про піст маса нашого народу, за винятком не багатьох, на жаль, штундистів та інших сектантів?

Народ приймає ту релігійну науку, яку йому дають із її обрядами та звичаями, не як кодекс моральних принципів, а як кодекс фетішів, які треба поважати, яких треба боятись, бо лякають його за зневагу їх пеклом і чортяками, в яких він вірить. Я думаю, що народ не бачить навіть звязку між тими фетішами та моральними нормами.

Справді: пригадайте собі оповідання про того розбійника, який зарізав і ограбував перехожого, але знайшовши у його печену курку чи сало, не з'їв того, бо був піст.

На превеликий жаль я не маю змоги дослідити по кримінальній статистиці, коли більше буває злочинств: у пости, чи у скоромні дні, але думаю, що їх у пости буває не менше, коли не більше. Я більш ніж певен, що $\frac{9}{10}$ злодіїв, конокрадів та розбійшак не поскоромить ся у піст... бо гріх. І відговіють ся, і висповідують ся любенько і... далі красти-муть.

Та чи тільки вони? Адже-ж ми знаємо, що сьвяті-отці Домінікани постились і з молитвою, в іменням Христа на устах катували людей лютими смертями, проливали людську кров в ім'я того, хто пролив свою власну кров за людей, за братерство та любов. По-

стив ся і бив поклони цар Іван Гривний перед і після тих лютих мук, які він завдавав безневинним людям. Говів і міністер Плева в Александро-Невській Лаврі тоді, як по його приказу кат Оболенський засікав на смерть різками і козацькими нагаями полтавських селян за те, що вони з голоду та злиднів домагались собі землі...

Та цур їм усім! Берімо середніх, звичайних людей, не виродків. Я думаю, що піст зовсім не впливає на поліпшення моральності народу, бо і у піст, як і у скоромні дні люди так само крадуть, б'ють ся, лають ся, напивають ся п'яні (бо пісна-ж, проклята!) і пропивають останнє збіжжя, останнє здоров'я. Чого-ж ради держать той піст, коли для душі він не дає нічого, а для тіла дуже шкідливий?

Може скаже хто, що не годить ся у піст різати скотину, проливати живу кров на свою потребу?

Дурниця. Що гірше: зарізати курку чи вбивати довгою, пекельною смертю рибу, виїнявши її з води або патраючи її живцем?

Чи з'їсти пару курячих яєць, чи сотні тисяч рибячих яєчок у кавярі? Яка різниця морально між шматком сала або свинини та таким самим шматком доброго балика або копченої сомги?

Це, щоб не сказати більше, якесь тяжке непорозуміння, від якого напевне з огидою відвернув ся б Ісус Христос, в ім'я якого все те робить ся.

Ще раз скажу: не трудно і не вадить постити у горячих південних землях, де піст існує нормально, фізіологічно навіть у нехристиянських народів: Арабів, Негрів, Індусів; не трудно постити і у нас архієреям та еромонахам, богатим панам та купцям, які не мають ніякої фізичної праці, живуть у добрі, їдять таку ситну та смачну пісну їжу, що далеко краща від скоромного харчу бідного робітника або селянина.

Але вимагати посту в нашій на пів-холодній країні від бідного робітника або селянина, який тяжкою фізичною працею заробляє собі нужденний шматок хліба — нераціонально і неморально, бо той піст підриває його фізичне здоров'я, а для бідної, темної душі його не дає нічого.

Перейду тепер до менш-загальних, сказав би — дрібніших релігійних звичаїв, із якими доводить ся боротись лікарєви, бо вони стоять у прикрій колізії з наукою, а часом навіть і з простою логікою.

Дивним мені здається погляд на жінку, як на істоту, що періодично буває „нечистою“.

Нечистим я назвав би того, хто ходить у нечистій, гидкій або смердючій одежі, у кого тіло нечисте чи з неохайности, чи з якої хвороби, яка або може передатись иньшим людям, або просто така прикра, що на неї гидко дивитись. На мою думку нечистий буде той асенізатор, що чистить ті місця, про які ніяково говорити, не міняє після того своєї одежі, не миєть ся і тхне від його болотом; той хто возив гній, закаляв ся і не почистив ся, не помив ся, як слід; різник, у якого на одежі та руках позакипала кров. З хворих я назвав би нечистими: паршивого, коростявого, покритого лишаями, прокаженого, пранцюватого (сіфілітвца), сухітника, який харкає, куди попало, і в загальї хворого на всяку пошестну хворобу, яка може передатись иньшим людям; ну — ще може того бідного хворого на цингу, у якого від посту так гниє в роті, що він закаляє повітря своїм подихом, або у кого є рана, що нечисто держить ся і видає поганий дух. Але називати нечистою ту жінку або дівчину, з якої „цвіт“ іде, або породіллю — коли вони чисто і охайно глядять себе, не видають ніякого запаху — це якесь непорозуміння, стародавнє, віковичне, бо ще у книгах Мойсея така жінка називається нечистою.

Але-ж, люди добрі! На те-ж ми маємо науку, розум, дожили до 20-го століття, щоб могли вже, здається, позбуватись тих забобонів, яких держались сучасники Мойсея.

Та-ж сама дівчина „з цвітом“ або породілля, як устане, варить нам їжу, місить хліб, живе з нами в одній хаті і ніякіського лиха нам із того не буває, ми навіть і не знаємо і не примічаємо того, що вона „нечиста“. А проте по закону нашої релігії вона не повицна ходить у церкву, причащатись, породілля повинна через сорок день вислухати молитву, яка відразу робить її чистою.

Інтелігенція здебільшого не признає вже того забобону, але народ дуже держить ся його, бо це знов таки фетіш. Не кажучи вже про неморальність його, буває людям і фізичне лихо від того забобону.

Селянка-породілля ніколи не вийде з двору, а тим більше не поїде до лікаря без тієї „очистительної“ молитви. Дуже часто бувають жіночі хвороби чи то від трудного родива, чи від нетямущих,

темних бабок, і ті хвороби задавнюють ся, деколи роблять ся невлічними або навіть зводять у могилу ту бідну породіллю виключно через те, що у слухний час вона не звернулась до лікаря, не поїхала у больницю, бо була „нечиста“.

— Як таки можна?! Нечисту, без молитви, возити.. А гріх? Та люди-б їй очи висьміяли...

Є страшна хвороба на очи у дитий-народженців — гнійне запалення їх (ophthalmoblenorrhoea neonatorum). На разувилічити її можна чисто і швидко, але як занехаять її хоч тиждень або днів 10, то очи пропадають на віки, бо роблять ся на них невлічними більма. І багато таких сліпих немовляток приносять селянки до лікаря тоді вже, коли він їхвилічити не може.

— Чому так занехаяли? На-разу було принести як тільки почало ся.

— Не можна було.

— Чому?

— Та як-же? Нечиста-ж була я, дні ще не вийшли, то не можна було „молитви взяти“...

— А ось через те тепер дитинка сліпа буде на віки.

— Бог його знає... Та-ж гріх...

Ой, гріх! Та чий? Вдартесь у груди ті, чий це гріх, бо на вашій совісти важким камінням повинні лежати ті всі хворі через пости, ті всі, яким приспішив смерть той неповний гсод, тая „нечистота“, ті всі каліки, сліпі немовлятка!...

Ось яку шкоду може робити з погляду гігієни та савітарії тая видумана „нечистота“.

А з погляду льогіки? Чим така „нечиста“ дівчина чи жінка гірша від коростявого, паршивого, пращюватого або сухітника, які можуть ходити і в церкву без молитви, і причащатись, і вештатись по людях, розносячи їм свою заразу? Для них очистительної молитви нема. Чим-же, питаю, така жінка гірша? Невже-ж тим тільки, що з неї потрохи кров іде?

Дивно. Мені доводилось лічити скількох сьвященників, що слабували на геморой (почечуй) і з них також ішов „дцьвіт“, не гірш як у кожної жінки, а проте вони й службу правили в олтарі, і другим ще „очистительні“ молитви читали. Вибачайте, кому моя мова здаєть ся банальною: правда, хоч і банальна, все таки правда.

Чим дбати про таку видуману чистоту, дбали-б краще про те, щоб церква і церковне начиння, лавра, мощі не служили для розповсюдження пошестних хороб. Одною ложечкою причащають і дифтеритну дитину, і здорових дітей за нею, і пранцюватих, і холерних, і тифозних... Хрести, образи та мощі цілують десятки, сотні тисяч народу, а скільки між ними хворих! Ось де нечистота!

У мене тепер лічить ся одна селянська сім'я: батько, мати і четверо дітей (найменшому 1½ року) — всі хворі на сифіліс, який почав ся у всіх із губи, і я перевірів ся, що заразу вони придбали собі від мощей Києво-Печерської Лаври.

Після „очистительних“ молитв для жінок треба згадати і про ті молитви, якими вигоняють із хворих нечистого духа. Є такі молитви; є молитва від уроків, від очий: „от призрѣнія очес“ і... практикують ся вони у нас у 20-му століті. Я знаю в Херсонщині такого пан-отця, до якого возять із далекої округи божевільних, істеричних, придуркуватих, епілептиків, дітей з конвульсіями і він читає над ними якісь молитви, щоб вигнати біса.

Пан-отче! Чим-же ти ріжниш ся від якутського шамана, який також закликає бісів? Тим тільки, що шаман — дикий, а ти освічений, „інтелігент“? Не на твою-ж користь така ріжниця!

Оце від релігійної дієтики і гігієни ми переходимо до релігійної медицини, бо вже вичитування бісів і „призрѣнія очес“ се активна поміч поодиноким хворим і не входить у межі гігієни та дієтики.

На щастя людське, релігійна аптека невелика, хоч і нею можна чимало нашкодити їм.

Від болю голови треба підставляти її під євангеліє, коли пан-отець читає його у церкві.

З погляду медицини це ще не валить — хіба що в дуже великій дові, коли довго доведеть ся стояти зігнувши голову, та коли пан-отець постараєть ся добре начадити ладаном, а у церкві буде душно — тоді голова розболить ся гірше. До справжніх релігійних медикаментів, найбільше практикованих бодай на Україні, належать: сьвячена вода, сьвячений олій, Почаївська вода та „регалійний“ олій.

Перших два вживаєть ся здебільшого при горячках, переляках: примочують голову, мастять або напувають.

І це ще не біда.

Почаївська вода вживається майже виключно до очей і, я думаю, найчастіше вадить їм. Одно те, що вона дуже нечиста, бо часом фільтрується через купу мідяних грошей, які накидають богомольні прочани у воду того жерела. З тих мідяків усяка органічна й неорганічна нечисть переходить у воду і та вода може сама зробити запалення очей.

Друге — ще важніше: більшість очних хороб має таку власність, що можна їхвилічити добре на-разу, а коли вони занедбані, занехаяні або лічені Почаївською водою, то можуть дуже нашкодити найдорожчому, найделікатнішому органу нашого тіла.

Отже я признаю, що Почаївська вода безумовно шкідливий медикамент, бо шкодить і сам, безпосередно, шкодить і тим, що легковірні і темні люди, покладаючи на його надію, гаять дурно дорогий час, за який справжня медицина могла-бвилічити хоробу.

Майже те саме можна сказати про „регалний“ олій, який уживається при дуже різних хоробах: пють його часом у дуже великих дозах і від кашлю, і від задихки, і від простуди, і від запору, і від бігунки, і від опуху, і „від голови“, мастять ним ноги, і груди, і живіт, і голову. Одно слово: панацея. Добувається воно з якоїсь південної рослини, містить у собі сильно-пахучий і сильно-пекучий етеровий олій, мабуть близький до зіркового (гвоздичного) етерового олію.

Етерові олії у великих дозах дуже шкідливі, навіть їдовиті. Я пробував той „регалний“ олій і перевіряв ся, що він дуже пече і в горлі, і в середині і на короткий час неначе одурює так, як горілка.

Крім того він може пошкодити і посередно, так само як і Почаївська вода тим, що хворі гаять дорогий деколи час, коли раціональна наука могла-б їм допомогти в самому початку хороби.

Що дивно: тим „регалним“ олієм широко торгує жіночий Покровський монастир у Києві, заснований княгинею Олександрою Петровою, яка заснувала при тому-ж монастирі дуже гарний і багатий шпиталь, оборуудувала її так добре, що не всяка клініка може з нею рівнятися. І як воно добре ладить ся з собою: гарна больниця, де лічать спеціалісти лікарі, з лабораторіями, мікроскопами, дорогими апаратами Рентгена і... „регалний“ олій... На яку тільки аферу люди не пустять ся, щоб заробляти ті нікчемні гроші?!...

Щоб закінчити цей огляд релігійної медицини, згадаю ще про релігійне... акушерство.

При трудному родові мастять живіт породіллі сьвяченим олієм. Це ще не біда. Потім темні, нетямущі бабки мучать нещасну породіллю своїми нелюдськими способами: мнуть її, перевертають, трясуть, запрягають у хомут, водять по дворі шукати щасливого місця. Коли все це не поможе, ідуть до пан-отця просити, щоб відчинив у церкві „царські врата“. І він відчиняє. Який це може мати вплив на родово — вияснійте, хто може, бо я зовсім не розумію.

Я розумію тільки, що таким чином піддержуєть ся у народі зайвий забобон, а при трудному родові гаїть ся дорогий час, коли задурно прогаяну годину, навіть хвилину, бідна породілля часто платить дорогою ціною свого здоровля, а може й життя.

Багато лиха терпить наш народ. І бідний він, і темний, і голодний, і неохайний, і обдирають його, і обдурюють; і бють його, і катують, і лають усяко: п'яниця, влодій, мужик, хам... Невже-ж і релігія наша, замість просвітку і втіхи, замість морального розвитку мусить давати йому тільки незрозумілі фетіші, забобони, та ще до того руйнувати його здоровля і силу?

Замість чистої, сьвітлої науки Христової давати йому якийсь талмуд церемоній, молитв, співів, чудернацьких обрядів, звичаїв та забобонів, які часто зовсім супротивні тим ідеям, які сїяв Христос і перші його апостоли? Каляти і зневажати ту сьвяту науку?

Як тільки розумний селянин почне здоровою, простою логікою аналізувати наші церковні обряди та звичаї, він зараз їх покидає і переходить у штунду.

Містер Бородай їздив у Петербург, щоб добитись дозволу видати євангеліє на українській мові. Посунув ся у Главне Управленіє по ділам печати, звідтіля його послали до міністра внутрішніх справ, той знов послав його у синод, але й там не пощастило. Так тиняючись від Анни до Каяфи містер Бородай опинив ся нарешті у первоприсутствующого в синоді митрополита петербурського. Вислухавши Бородая сьвятитель спитав:

— Скажіть мені, чого ви так добиваетесь того дозволу?

— Для того, щоб дати змогу 25 мільонам Українців читати слово боже на рідній мові і краще розуміти його.

— А знаєте ви — сказав митрополіт — що так буде гірше...

— ???...

— ...бо коли народ почне дуже читати євангеліє та ще й розуміти його, то зараз буде переходити у штунду. А у вас там на Україні як раз гніздо її..

Ось як думає про сучасну релігію найвищий представник „православія“ в Росії.

Ні одна морова хвороба, ні війна, ні ворожі стихії не наробили стільки лиха родови людському, скільки тая пропаганда „науки Христової“: скільки безневинної крові пролито, скільки мук пекельних витерпіли люди від „святої інквізиції“, Варфоломівської ночі, переслідування і гноблення Маврів, Жидів, сектантів; скільки ворожнечі посіяли виводи „святих“ отців про *filioque, sub utraque*, ті безконечні спори про те, кого іменувати головою церкви. „Православні“ видають дітей у батьків духоборів, переслідують, катують фізично і морально сектантів і Жидів, католицькі косяцями обертають на воєнні клуби та казарми, всяку гидоту, всякий злочин прикривають словом божим. А коли сьмілива, розумна людина в очі назвала брехню — брехнею і відкрила людям правду, — ту людину, того найчистішого християнина, апостола правди (Льва Толстого) — відлучили від „своїї“ церкви ті суєслови і лицеміри, що торгують, як крамом, „благодатю“ божою, що фабрикують святих по приказу свого обер-прокурора, які нарешті самі признають, що народови не треба розуміти євангелія...

М. Л.

Наукові листки.

Грузинське письменство.

З чужим, але інтересним письменством познайомлює нас Артур Ляйст у своїй найновійшій книжці „Das georgische Volk“ (Dresden, 1903). На підставі близького знання, набутого довголітніми студіями й безпосередними спостереженнями, змальовує автор живий образ внутрішнього й зовнішнього життя того цікавого, але так мало знаного, півторамільйонного народу Грузин, що живе між Чорним морем і Кавказом в „одній із найгарніших країн землі“. Старий то народ, що має за собою два тисячі років історії. Вже в 13 віці видало грузинське письменство пам'ятник великої ваги, а то поему Руставелі „Чоловік у шкірі тигра“, „твір, викінчений формою, що вказує на високе артистичне розуміння“. Відтак пішли довгі століття занепаду й застою, поки національно-культурне життя не пробудилося в 17 віці, а в 18 уже знов досягло значної висоти. Та далеко цікавіше для нас письменство 19 віка, отже від часу, коли Грузія (Георґія) прийшла під російське панованє.

Характеристичне для цього письменства те, що в ньому лірика перевищує степенем і значінєм иньші роди письменства. Найбільше поетів належало до старих, славних лицарських і князівських родів, а їх поезії відбивали життя й почуття старих, романтичних часів. Аж поволи в останніх десятиліттях вибивається на верх демократичне письменство, що відповідає почуттю широких людських мас. Ряд поетів 19 віку починає Александр Чавчавадзе, що вродився 1796, а вмер 1846 російським генералом. Чоловік повний життя й забавний, переспівував у палких піснях ту

вічну тему „вино, дівчина й спів“. Його молодший ровесник, Микола Бараташвілі, що вмер 1845 р., маючи ледви трицять років, уважається „Байронцем“ грузинської літератури. Він стояв, більше посередно, через Лермонтова, під впливом великого Британця; його пісні дихають меланхолією й займають ся поважними проблемами життя й душі. Георгі Орбеліяні, що вмер у вісімдесяти році життя, 1882 р., російським генералом, лишив вправді тільки не багато поезій, але всі вони перли правдивої поезії, що виходять із найглибшого поетичного потягу, оспівувати „дівчину з її принадами, любов із цілою її жагою й розкішю, природу з цілою її красою, а передовсім вітчизну“. Між молодшими Акакії Церетелі (урод. 1840) — тип трубадура, повний темпераменту, второпний лірик, мистець слова, що в глибоким чутем оспівує заворушення людського серця, від любови й житєвої втіхи до гніву й суму, і картає з потішним гумором слабі сторони своїх краян. Замітний поет також хлопський син і народній учитель Лука Равікашвілі, „поет природи, якого нині певне не має ніяке иньше письменство“. Він заглиблюється в пантеїстичний світ фантазії своїх краян і малює в величніх піснях самородної поезії тьмну злуку природи й людської душі, „свіжо й покріпляючо, як вода з гірського жерела“. В творах наймолодшої генерації поетів помітно неприродний і штучний песімізм, слабкий відблиск європейських стремлінь, що не стоїть ні в яких відносинах до народнього життя.

Грузинське прозове письменство стоїть далеко не на таких високім ступні, як лірика. Воно повстало що йно на початку шістдесятих років як наслідуване західних взірців. Початок зробив в 1861 р. Льоренц Ардазіяні своїм обичаєвим нарисом „Меджануашвілі“, що вказує на тверезу обсервацію і гумор. Богату літературну діяльність розвинув Іля Чавчавадзе (урод. 1837), що як поет і публіцист здобув собі великі заслуги. Своім романом „Чи то чоловік?“, що в нім протиставить гулящому, лінивому, здеморалізованому шляхтичови пильного, охочого й робучого хлопа, поклав він основу під грузинський обичаєвий роман. Александер Казбек (род. 1851) перший з цілого ряду товаришів, що змагають до тої самої цілі, поклав собі за задачу змальовувати народне житє. Згадуваний уже Акакії Церетелі займається з великим успіхом також прозовими оповіданнями. Найзнатнійшим із поміж молодших оповідачів називає Ляїст Давида

Кліячвілі, що гумористичним способом малює сільське жите своєї вузшої вітчизни. Взагалі відчуває грузинське прозове письменство непевність і брак вишколення.

Про драматичну штуку мали Грузини аж до кінця 18 віку тільки неясне понятє; в 1791 р. урядило декілька молодих людей, що вернули з Росії, театральну виставу при дворі. Аж в 1850 р. поклав Георг Еріставі основний камінь під своєрідну драматичну штуку. Поет учив ся в Польщі, написав після взірців Александра Фредра шість комедій і одну драму, яких теми й особи взяті з народного жита. Властиві фахові драматичні артисти виступають на двох грузинських сценах, у Тіфлісі і в Кутаїсі, тільки від сімдесятих років. Театр живе переважно перекладами. Там виставляють переважно європейських письменників від Шекспіра до Судермана. Але вже, здаєть ся, і в ріднім письменстві наклеюють ся зародки висшого розвою. Переклав *І. Кр.*

II. Чи слово „піп“ образливе?

На отсе питанє примушує нас відповісти ся обставина, що в нас дійсно вважає дехто слово „піп“ образою, доказом чого отся нотатка „Ниви“ (ч. 5, ст. 123): „В „Ділі“ і „Свободі“ поміщена допись д-ра А. Коса, як звіт з подорожи по Гуцульщині. Сей посол обидливо виражаєсь о сьвященниках, бо між иньшим пише: анї Жидови анї попови (sic!) анї Ляхови анї панови нич не сталось і пр. Вираз „піп“, хотяй загально уживаний між простим народом, є будь що будь згїрдливий, бо чейже пан „меценас“ і посол не відзиває ся до сьвященника, прийшовшого до єго канцелярії за правною порадою, „чого собі жєлаєте, попе?“ Суть погїрдливі назвиска на инші стани, на учителя „бельфер“, на адвоката подає словарь Желєхівского назву „брехунець“, „крутїй“ і т. д., але ніхто добре вихований не уживає того згїрдливого назвиска загально о всіх адвокатах ні в слові ні в письмі!“

Аби докладно оцінити, чи в слові „піп“ є образа, треба передовсім знати, що воно значить і звідки походить. Отже українське „піп“ походить від грецького *πάππας* (сир. абба, зглядно авва, лат. рара) і уживаєть ся майже у всіх європейських мовах (пор. нім. Pfaffe, англ. pore, маляр. рар, чеське, поль. і сер. луж. рор, серб. поц, рос. попъ і инь.). Грецьке *πάππας* уживало ся все в до-

брім значіно і значило на нашу мову: батько, татко, отець. У звязи з ним стояло ще й друге слово подібне $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$, що крім значіня „батько“, мало ще й отсі: оснуватель, творець чогось, опікун, добродій. Від слова $\pi\alpha\tau\acute{\eta}\rho$ пішло латинське *pater* і ин. В початках християнства надано слово „піп“ як титул усім духовним, не лише низшим, але й висшим, отже й епископам і архієпископам. Коли ошісля настав розділ у християнстві на дві церкви, східну й західну, почала повставати ріжниця в уживаню слова „піп“. У східній церкві задержано на далі титул $\pi\acute{\alpha}\pi\pi\alpha\varsigma$ (піп) для загалу духовенства, в західній лише для найвисшого начальника церкви, папи, а для загалу духовенства прикладено другий вираз, *pater*. Наш вираз „папа“ (так само звучить він у всіх славянських мовах і мадлярській, в нім. *Papst*) є отже пізнійшого походження як „піп“, і хоч значить у дійсности те саме, що „піп“, то уживаєть ся тепер виключно для означеня назви начальника західної католицької церкви.

Та хоч слово $\pi\acute{\alpha}\pi\pi\alpha\varsigma$ -піп (а в захід. церкві *pater*) полишило ся для означеня духовенства в загалі, то побіч того витворили ся ще в кожній мові й иньші вирази¹⁾, власні, національні, що мали бути титулами духовних. В нашій мові стали такими виразами: священник, духовни-к (-й), а на угор. Руси по просту: пан. Звідти титули в промовах: отче духовний, пане превелебний (угор. руське) і ин. Та крім того повстав іще ряд виразів, понайбільше чужих, які означували степеня в уряді, отже: капелян, парох, декан, крилошанин і н. Тому що при розмові з другою особою ввійшло в звичай титулувати її єрархічними степенями, титулуєть ся в нас духовних звичайно: отче парох(у), отче крилошанин(е), отче декан(е) і т. д. та все додаєть ся „отче“, що значить те саме, що й піп. З того не виходить одначе, щоби „піп“ було образливе. У нас ніхто не титулує лікаря: пане лікар(е), нотаря: пане нотар(е), адвоката: пане адвокат(е), літерата, журналіста, письменника: пане журналіст(е), літерат(е), письменник(у) і т. д., але через те ті слова не мають звичайно погірдливого значіня. Кажу звичайно, бо деколи можуть мати. Коли міністер або хтось подібний йому становищем говорить про когось низшого становищем і махне погірдливо

¹⁾ Для ошадженя місця я не цитую їх в иньших мовах, але кожний може вибрати собі їх зі словарів.

рукою та скаже: він адвокат? він лікар? він звичайний піп? — тоді се може бути образою для дотичної особи, що чує сю мову (хоч розумний чоловік такими зворотами не ображується), але таким самим способом кожний іменик може стати згірдливым і образливим. Слова: Русин, Поляк, Жид і ин. не образливі, але коли я з ким сварюся або зо мною хто і скаже: ти Русине, Поляку, Жиде (в значіню: сякий-такий), то се буде образа. Та від такого поступуваня і від такого розуміня не можна заасекурувати ніякого слова і навіть для „попа“ не може бути тут виїмки.

Слово „піп“ — як і кожде инше — пабирає аж тоді дійсно згірдливого і образливого значіня, коли ужиємо його в згрубілім або в здрібілім (у сім не все!) виді, отже: пописко, понега, попуга, попик(-радикал) і ин. Але те саме діється й з такими словами, як: кінь, осел, індик і ин., лише що вони приймають холодно сі образи і не реагують на них ніколи.

У нас стараються зробити образливим слово „піп“ деякі польські католики-шовіністи, які думають, що польський „ksiądz“ і ліпший і більше освічений і т. д. Під польським впливом кажуть себе величати „księdzami“, „proboszczami“, „dziekanami“, „kanonikami“, „jegomościami“, а свої жінки „księżowymi“, „jejmościami“ і ин. і ті наші сьвященники (боюся ужити „попи“), що самі не вміють ні самостійно думати, ні робити, але готове потрафлять уже змалпувати. Лише діти попівські не поробилися доси якимось чудом ні „proboszczycami“, ні „dziekanowiczami“, ні „książętami“, а полишалися „porowiczami“ та простими руськими поповичами. Але хто знає, чи й на них не знайде яка нова титуломанія, коли довідаються, який сей титул образливий і згірливий!

Що на сході слово „піп“ не згірдливе, про се я мав нераз нагоду переконатися особисто в розмовах уже з угорськими Русинами, далі Мадярами, Румунами, Сербами, Болгарами, Греками і Росіянами. Там скорше особа „попа“ буває нераз згірдлива, як самий вираз. А що наш обряд у Галичині також східний, то й вираз „піп“ повинен мати східне значінє. Народ розуміє се дуже добре, тому коли дружки по шлюбі ладкають:

Дякуймо попонькови,

Як рідному батенькови і т. д. —

певно не мають на думці образити того, що звичав молодят, хоча й співають у його присутности.

На закінченє зверну ще увагу, що зі словами *πάππας* і *πίπ* повістає також у звязи діточий вираз „папа“, що значить хліб (лат. *pappa*, нім. *Papre*, польс. *papa*, рос. *папа*) та „папкати, папцяти“, що значить їсти (*papare*, *papren*). Так само стоїть із ним у звязи неуживаний у нас, але уживаний в Поляків вираз „рара“ на означене батька (нім. *der Papá*). Та всі сї вирази, як і попередні, не мають у жадній мові згїрдливого значїня, чому-ж наша мала би бути виїмком? В.

Лист до редакції „Літературно-наукового Вістника“.

В 4-ому числі „Літературно-Наукового Вістника“ за сей 1904 рік Редакція видрукувала ескіз д. Олекси Коваленка: „Де беруться сюжети“. Ніхто-б не звернув уваги на сей ескіз тільки з-за його літературної здатности, але він викликає в кожному читачі, який стежить за нашим літературним життям, подив і обурення своїм змістом, що не має нічого спільного з цілями літератури, а має в собі характер інсинуації по адресі одного з найвидатніших українських письменників і театральних діячів нашого часу.

Імя сього письменника ми почитаємо зайвим називати, шануючи заслуги, які з ним звязані.

Невідомо в яких цілях і на яких фактичних підвалинах д. Олекса Коваленко, личкуючись белетристичною формою свого писання, з сміливістю, яка достойна кращої мети, прилюдно обвинувачує в дуже неморальних вчинках усім відомого на Україні, і сподіваємось — і в Галичині, письменника і діяча, — обвинувачує його в оголошенню на Україні драматичного конкурсу з єдиною метою — викрадати (без сорому кажучи!) кращі місця з присланих на конкурсі творів молодих письменників, а також найцікавіші сюжети, щоб потім самому використати їх у своїх драматичних творах.

А що сьому правда, та що д. Олекса Коваленко не написав звичайного літературного твору, в якому він, як і кожен письменник, властен малювати які схоче, сотворені його фантазією людські типи і колізії людських відносин, а написав памфлет на одного, всім відомого діяча, з єдиною метою ославити його імя, то сьому ось які докази:

1) В останній час через пресу оголошував ся на Україні тільки один конкурс на драматичні твори, умови якого були надруковані в ч. 1 за 1903 рік „Кіевскої Старини“ (одділ „Документи, звістія и замѣтки“, стор. 21). У д. О. Коваленка читаємо: „...У одній часописі з'явилось оголошення, що відомий письменник і драматург, бажаючи зробити запомогу початкуючим та убогим авторам, назначає конкурс на нові, ніде не друковані пєси, з умовою, що за найкращу, яка подобаєть ся пану драматургови, буде видана нагорода 300 карбованців“ (Л. Н. Вістник ч. 4, стор. 19).

2) На чолі драматичного товариства, яке оголосило конкурс і мало взяти на себе ролю журі, стоїть один і, безперечно, кращий наш драматичний письменник. Паралельно у д. О. Коваленка виводить ся „Михайло Степанович Трубайло-Бурчанський, дуже відомий, яко талановитий автор багатьох драм та комедій“ (там же стор. 18).

3) Літературне імя сього письменника, як видно з наведених слів, складаєть ся з двох прозвищ, як і псевдонім справжнього письменника, про якого йде річ.

4) Навіть риси обличчя, якими наділяє д. О. Коваленко свого героя („підстрижені вуса“, стор. 20) нагадують портрет указанного письменника.

5) Ті мотиви, по яких товариство досі не присудило ні одної премії за прислані на конкурс пєси, оголошені в „Кіевскої Старини“. Ось що там про се говорить ся: „Прислано до сих пор очень мало пьес: всего 7—8 и ни одна из них не принята. Это объясняется не безотрадной бездарностью новичков драматургов, — искра Божия есть у большинства, а просто незнаніем сцены и других требований предъявляемых литературной комиссіей товарищества, не желающаго даром разбрасывать свои кровные деньги.

„Главное условие приёма — идейность пьес. Только идейная, поучающая заслуживают внимания цѣнителей, а также концентрация пьесы вокруг одного героя большого, мощнаго, хотя бы даже и в отрицательном смыслѣ. Картины жизни хотя бы и правдивыя, но не бьющая в нос не требуются.“ („Кіев. Стар.“ 1903 ч. 10, „Текущая звістія“ стор. 20).

У д.-ж Коваленка сї причини показані так: „Ні одна пєса не била в ніс, ні в одній пєсі не було міцного, великого, хоч і негативного типа, або були занадто бузувіри, гайдамаки. Технічний або сценічний бік не відповідав його (драматурга) смаку“ (стор. 20).

З наведеної аналогії, коли взяти до уваги всі обставини нашого літературного життя і факти, які виникали в йому, для нас не має ніякого вагання сказати напевно, в кого мітив д. О. Коваленко. Некоректність вчинку його побільшується ще тим фактом, що після оголошення конкурсу письменник, на якого натякає д. Коваленко, здається, не оголосив ні одної своєї не поданої до цензури до оголошення конкурсу нової поеми, з якої можна було б побачити, що вона єсть плягіат.

Ми, нижче писані, — повторяємо, — не звернули-б ніякої уваги на писання д. О. Коваленка і на аморальний бік того писання, бо вони самі по собі не заслуговують ніякої уваги, коли-б не побачили його, сього ескізу, надрукованим у часописі, яку ми звикли поважати. І так як кожна редакція, коли вона друкує який твір без редакційної примітки, тим самим признає за твором якусь вартість, морально підтримує автора, і являється по часті його моральним співником, то тим самим вона бере на себе й частину одвічальности за даний твір.

Таким робом ми, взагалі обурюючись безпідставним, по нашій думці, в якій би то не було формі, обвинуваченням одного з наших шановних письменників, протестуємо проти вчинку Редакції Літературно-Наукового Вістника, яка надрукувала в своїй, до того бездоганній часописі, інсинуацію, тим самим odkриваючи в нашому письменстві широкий шлях до таких інсинуацій і ніби беручи їх під свою протекцію.

Ми схиляємось до думки, що сей сумний випадок трапився єдино через недогляд Редакції, а не єсть навмисний вчинок і сподіваємось, що Редакція загладить свою мимовільну провину перед ображеним суспільством, надрукувавши сього листа в його повности в своїй часописі і давши на його пряму відповідь, в якій або признає свою вину і зречеться свого морального звязку з названим вище писанням д. О. Коваленка, або добуде від д. О. Коваленка й оголосить справжні факти, з яких усі-б побачили, що Редакція в сій справі права і що не можна молодим письменникам посилати свої твори на деякі українські конкурси.

Ми бажаємо в подібних випадках чесного, правдивого слова, а не „кивів“ та „моргів“ в чий би то не було бік. Нехай хто винен, прийме по заслужі, щоб і других не кортіло такими шляхами

ходити. Правда-ж нікого не кривдять із тих, кому не потрібно хотітись від неї.

Херсон 1904. VI. 7.

М. Чернявський, А. Конощенко, Г. Коваленко-Коломацький, С. Лоначевський, Дніпрова-Чайка, І. Кузуб, А. Охримовський, М. Левітський, П. Смола, Ів. Луценко.

Від редакції. Досить несподівано спадає на нас отсей протест шановних земляків і товаришів наших, і ми вволяючи їх бажане друкуємо його без ніякої зміни, та zarazом заявляємо зі свого боку зовсім просто й отверто ось що :

Які наміри мав д. Ол. Коваленко, пишучи свій ескіз „Відки беруть ся сюжети“, сього ми, розумієть ся, не знаємо, та знаючи його як щирого і талановитого робітника на нашій письменській ниві, ми не вагали ся надрукувати його ескіз, не бачучи в ньому зовсім нічого крім літературного твору. Сатиричне вістре сього твору, на нашу думку, має зовсім не таке індивідуальне, особисте значінє, яке в ньому бачуть панове протестанти. Подавши ся на незовсім відповідну дорогу витолковувати літературний твір на певну особу, добродії протестанти, здаєть ся, більшу кривду зробили тому високошановному письменникови і діячеви, якого буцім то взяли ся боронити, ніж д. Коваленко. Самі-ж дд. протестанти признають, що власне та обставина, яка викликала їх обурєнє, то-б то інсінуація про плягіят, у д. Коваленка зовсім не взята з того, кого вони вважають зразком його нарису, значить, вістре Коваленкової сатири не могло звертати ся против нього особисто. Чи взяв д. Коваленко деякі підрядні риси з того чи з иньшого конкурсу, се діло дуже мало-важне ; подібних конкурсів бачили ми коли не в Росії, то в Галичині не мало і ідея — вжити такий конкурс темою сатири має в наші часи своє значінє. А в які детальні риси прибере автор сю ідею, се вже його річ. Всєсвітна література знає випадки, коли сатира вдаряла просто на певні по імени названі особи, роблячи їх носителями певних ідей. Поминаючи вже Арістофанові „Хмари“, де був осьміяний Сократ, нагадаємо Гетів жарт „Götter, Helden und Wieland“, де виведено на сцену живого Вілянда, який і не думав за се ображати ся, а навпаки, в своїй часописі вихвалив сей твір як зразок дотепної пародії. В ескізі д. Коваленка ми добачили власне сатиру на сучасні драматичні конкурси, але зовсім не добачили наміру шарпнути славу заслуженого і нами не меньше від усіх Українців шанованого письменника.

Ред.

Гуцульська вистава.

Під сею назвою відбула ся в днях 19—21 червня в Косові повітова вистава промислова. Зроблена вона була на швидку, головню — аби затерти вражіння від розпущених польською пресою поголосок про гуцульські розрухи в Косівщині, що видумані зовсім для иньших цілій, окошили ся в кінці на ріжних косівських підприємцях, відстрашивши літніх гостей, які останніми роками в значнім числі напливали зза границі. До того ще комітет, поминувши з початку місцевих Русинів, змусив їх відсунути ся, і хоч потім зроблено було дещо, аби затерти національну виключність — дано на фронті вистави рівнорядні написи руський і польський, повішено і руські національні фани (найбільше одначе було япанських, жовто-червоних), сей розлом також відбив ся на усьпіху вистави. Але при тім усьім богацтво народнього гуцульського промислу, сього найбільш артистичного кута не тільки України, а може й цілої Славянщини, таке велике що при всіх тих недогідних обставинах вистава була дуже інтересна.

За три несповна тижні, які ділили рішення про урядження вистави від її отворення, розуміть ся, неможливо було виготовити річи спеціально для неї. Збирано, що знайшло ся у місцевих Гуцулів артистів і ремесників. Так понав на виставу стіл замовлений мною ще минувшого року у Миколи Шкрибляка, — і став цвьяшком (clou) вистави, як кажуть Французи, — пара річий Мегеденюка, також іще перед двома роками замовлених мною. Кілька готових річий знайшло ся у двох иньших артистів, Василя і Федя Шкрибляків. В кінці виставили свої приватні збірки Шкрибляківських виробів пп. Завадакий, Лібшанг і Маркес, і в сумі колекція артистичних робіт із дерева

випала досить величаво і гарно. Особливу увагу звертав згаданий стіл — у гуцульськiм стилі, дещо артистично перероблені, багато інкрустовані і різьблені, пара великих тарілів і бочілочкi (Вас. Шкрибляк). Було дещо й простіших (але завсiди дуже інтересних) виробів із дерева, з випаленим орнаментом, (Копчука з Яворова й ин.).

Микола Шкрибляк.

Далеко слабше випало гуцульське мосяжництво, вироби зі шкіри й ткацтво. Не було нічого з робіт найголосніших мосяжників, дещо лише в Ст. Косова й Яворова: кілька лускоріхів, кілька келефів і топірців із приватних збірок; тобiвок, ременів, порошниць майже не було; дуже мало було і зброї та амуніції. Гуцульське ткацтво було заступлене кількома відокремленими річками гуцульського

інвентаря (дещо більша колекція з Космача); була невелика колекція ліжників, кілька килимів із приватних збірок, кілька поясів виробу Бідолахи з Рожнова, в кінці килими косівських варстатів: ткацького товариства і міщ. Порохницького — сі останні зовсім не злі; килими товариства не були щасливі в виборі взорів. За те пописувало ся косівське ткацьке товариство багатим вибором своїх полотняних, виробів дуже гарних, але з місцевою традицією не звязаних. Славне косівське гончарство заступали передовсім — звісний Кошак і Тимчук із Пістиня, репрезентанти місцевої традиції; колекції їх були інтересні, хоч і невеликі, бо не мали часу приладити спеціальніші вироби для вистави. Репрезентантом коломиїської школи виступив Т. Нац із Кут з майоліковими виробами досить гарними, але уже чужими місцевому стилю. Було трохи писанок і герданів. Інші шкільні й ремесницькі вироби, з місцевою традицією не звязані, поминаю.

Крім місцевих виробів мала відбутися вистава господарська худоби дня 20; я не бачив її, відїхавши ще перед офіційним відтворенням вистави, в полудне 19-го: усунення місцевих Русинів відбирало у мене охоту брати участь в офіційній її інавгурації.

М. Грушевський.

Наукові вакаційні курси.

В попередній книжці нашого журналу подали ми звістку, що заходом „Товариства прихильників української науки, літератури і штуки“ в день 23 н. ст. червня мають розпочати ся наукові курси, які будуть тревати цілий місяць і будуть обіймати заокруглені цілости в української історії, історії літератури й етнографії. З днем 23 червня курси сі розпочали ся, в великій салі готелю Belle vue, як збори за запросинами (на підставі § 2 закону про товариства). Запросини видає завязаний для сього комітет, куди увійшли: М. Грушевський (голова Тов. прих. укр. л., н. і ш.), І. Франко (містоголова), М. Грушевська (скарбник), В. Гнатюк (містосекретар). О год. 9¹/₂ отворив наукові курси проф. М. Грушевський, вказавши на значінне, яке урядженне таких систематичних курсів, крім практичної користи, має також зі становища наших змагань до націоналізації вищої осьвіти¹), та дав історичний погляд на розвій змагань до вищої національної осьвіти на Україні. По нім наступив вступний виклад д-ра І. Франка про розвій праць над історією літератури в Європі починаючи від греко-римської старовини. В днях 23—30 червня виклади відбували ся такі: 23 четвер о год. 9¹/₂ Інавгурація. — Вступна промова М. Грушевського, г. 10—11 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. 24 п'ятниця г. 8—10 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка, г. 10—11 М. Грушевський: Огляд історії

¹) В часописних справозданнях із того зроблено мов би проф. Грушевський казав, що сі курси мають довести до засновання українського університета. Справоздавці могли-б бути точнішими.

України-Руси. 25 субота г. 8—9 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка; г. 9—10 М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. 10—11 Ф. Вовк: Українська етнографія. 27 понеділок г. 8—9 М. Ганкевич: З новішої історії Західньої Європи; г. 9—11 Ф. Вовк: Українська етнографія. 28 второк г. 8—9 М. Ганкевич: З новішої історії Західньої Європи; г. 9—10 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка; г. 10—11 Ф. Вовк: Українська етнографія. 29 середа г. 8—9 М. Ганкевич: З новішої історії Західньої Європи; г. 9—10 М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. 10 11 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. В днях 1—11 червня поділ годин представляється так: 1 п'ятниця год. $8\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{4}$ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики (лекторат українсько-руської мови, головно для слухачів заграничних); г. $10\frac{1}{2}$ —12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 2 субота г. $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. $9\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{2}$ М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. $10\frac{1}{2}$ — $11\frac{1}{2}$ І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. 4 понеділок г. $8\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{4}$ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. $10\frac{1}{2}$ —12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 5 второк г. $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. $9\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{2}$ І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка; г. $10\frac{1}{2}$ — $11\frac{1}{2}$ Ф. Вовк: Українська етнографія. 6 середа г. $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. $9\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{2}$ І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка; г. $10\frac{1}{2}$ — $11\frac{1}{2}$ Ф. Вовк: Українська етнографія. 7 четвер г. $8\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{4}$ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. $10\frac{1}{2}$ —12 І. Раковський: Онто- і філогенезіс чоловіка. 8 п'ятниця г. $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. $9\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{2}$ М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. $10\frac{1}{2}$ —12 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. 9 субота г. $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. $9\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{2}$ М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. $10\frac{1}{2}$ —12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 11 понеділок г. $8\frac{1}{2}$ — $10\frac{1}{4}$ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. $10\frac{1}{2}$ —12 К. Студинський: Культур-

ний рух у Галичині від виступу М. Шашкевича до 1860 р. В днях 12—21 виклади тривали по 4 години денно, а крім докінчення зголошених уже курсів у днях 17—22 прочитає проф. Томашівський курс: З історії українсько-польських відносин XVII в. Поділ годин такий: 12 второк г. 8¹/₂—9¹/₂ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. 9¹/₂—10¹/₂ К. Студинський: Культурний рух у Галичині від виступу М. Шашкевича до 1860 р.; г. 10¹/₂—12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 13 середа г. 8¹/₂—9¹/₂ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. 9¹/₂—10¹/₂ К. Студинський: Культурний рух у Галичині від виступу М. Шашкевича до 1860 р.; г. 10¹/₂—12 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. 14 четвер г. 8¹/₂—9¹/₂ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. 9¹/₂—10¹/₂ К. Студинський: Культурний рух у Галичині від виступу М. Шашкевича до 1860 р.; г. 10¹/₂—12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 15 п'ятниця г. 8¹/₂—9¹/₂ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. 9¹/₂—10¹/₂ М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. 10¹/₂—12 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. 16 субота г. 8¹/₂—9¹/₂ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. 9¹/₂—10 М. Грушевський: Огляд історії України-Руси; г. 10¹/₂—12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 18 понеділок г. 8¹/₂—10 І. Раковський: Онто- і фільогенезіс чоловіка; г. 10—11 С. Томашівський: З історії українсько-польських відносин XVII в.; о год. 11 Конференція. 19 второк г. 8¹/₂—9¹/₂ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. 9¹/₂—10¹/₂ С. Томашівський: З історії українсько-польських відносин XVII в.; г. 10¹/₂—12 І. Франко: Огляд української літератури від найдавніших часів до кінця XIX віка. 20 середа 8¹/₂—9¹/₂ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. 9¹/₂—10¹/₂ С. Томашівський: З історії українсько-польських відносин XVII в.; г. 10¹/₂—12 І. Раковський: Онто- і фільогенезіс чоловіка. 21 четвер г. 8¹/₂—9¹/₂ І. Брик: Вибрані практичні питання з українсько-руської граматики; г. 9¹/₂—10¹/₂ І. Раковський: Онто- і фільогенезіс чоловіка; г. 10¹/₂—12 Ф. Вовк: Українська етнографія. 22 п'ятниця г. 8¹/₂—9¹/₂ М. Ганкевич: З новішої історії Європи; г. 9³/₄—10³/₄ С. Томашівський: З історії українсько-польських відносин XVII в.; г. 11—12 І. Раковський: Онто- і фільогенезіс чоловіка; о год. 12 Замкнене ви-

кладів, головою М. Грушевським. Всього по день 2/VII записалося 101 слухачів, на покриті коштів викладів зложено 306 кор. хоча розуміється, кошти були далеко значніші (сама саля коштувала за місяць 270 кор.).

Подібні виклади зовсім нові в Австрії. Перші урядили їх торік Німці в Зальцбурзі, за ними ми й Поляки. Поляки поділилися при тім на дві групи: консерватисти урядили вакаційні виклади в Кракові і отворили їх того самого дня, що й ми; на їх виклади записалося 50 слухачів, які поплатили по 20 кор. вступу; поступовці чи ліберали уряджують подібні курси в Закопанім на другий місяць. До тепер не доводилося нам із приводу польських курсів читати якісь закиди чи то проти прелєгентів, чи проти тих, що їх урядили. За те наші курси стрілися зі сторони нашої суспільности і навіть преси з рядом закидів і докорів. Полишаючи на боці не завсїди відповідний тон і інсинуації, подиктовані очевидно особистими анімовіями, уважаємо потрібним спинитися на закидах більше річевих, які могли-б дати хибні поняття людям, зі справою ближше не обзнайомленим.

Найбільше розповсюднений закид се, той, що виклади відбуваються в годинах ранішніх, а не пополудневих, коли могла-б збиратися далеко численніша публіка. На се, крім практики, що звичайно такі курси роблять ся в годинах ранішніх, вистарчить вказати одну обставину, яку підніс проф. Грушевський відтворюючи збори, а то се, що викладати пополудні зряду три-чотири години в червні й липні — значить не числити ся з фізичною можливістю лекторів і слухачів. Що до вступу за запросинами, то се було зроблено більше з огляду на власти, а не для обмеження числа слухачів. Ось прим. комітет, який скликає віче учителів, чинить се також за запросинами, користуючи ся § 2 закона про збори, і ніхто розумний не зробить йому з того докору. Що до поминення комітетом деяких учених, на яких вказувано і в пресі — то треба-ж памятати, що у нас хвала Богу, є вже стілько учених, що запросити їх усіх до викладів по просту неможливо. Се-ж не собор руських учених. Поляки не роблять подібних докорів своїм комітетам, хоч вони запросили з двох університетів лише кількох професорів, а не всіх. Всіх викладів наших курсів обчислено на 90, більше їх протягом місяця дати фізично неможливо, не ділячи курсів на факультети і групи. Вибрано певні групи наук, що складають певну заокруглену цілість, призначено до кожної по кілька прелє-

гентів. Ставити ширші програми, обіймати иньші групи наук — правничих, природничих, математичних, ніхто нікому не боронить. Коли вказують на вчених, що можуть і хочуть викладати, коли кажуть, що слухачів на пополудневі години прийшли-б сотки, що-ж лекше тим охочим, як завязати комітет і урядити анальогічні курси по полудні? Ми за те не лише не будемо в претензії, але будемо раді, що віднесена нами справа стане на ширшій стопі і принесе нашій народности більше хісна. Нам дуже приємно, коли з нами хто ривалізує — але працею.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

До з'їзду славянських філологів і істориків. Учені, запрошені до участі на з'їзд славянських філологів і істориків, отримали недавно таку оповістку: „Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ имѣетъ честь сообщить Вамъ, что осуществленіе Съѣзда славянскихъ филологовъ и историковъ въ предложенный ранѣе срокъ (съ 31 авг. [13 сент.] по 10 сент. [23 сент.] 1904 г.), въ виду войны найдено неудобнымъ. О времени созыва Съѣзда въ будущемъ Отдѣленіе русскаго языка и словесности извѣститъ Васъ въ свое время. Доклады, которые могли бы быть Вами предложены Съѣзду, Отдѣленіе проситъ Васъ прислать по его адресу для напечатанія. Предсѣдательствующій въ Отдѣленіи русскаго языка и словесности А. Веселовскій. Предсѣдатель Организационной Комиссіи А. Пыпинъ.

Нова гіпотеза про походжен-

не імени Славян д. Мікколї. (Сборникъ статей, посвященныхъ акад. Ф. Ф. Фортунатову, Варшава, 1902 і Рус. Фил. Вѣстн. 1902, кн. 3). Д-еви Мікколї не подобали ся чотири дотеперішні гіпотези про походженє слова „Славянин“, а власне — Колляра (славянин, slovenin походить від слава), Мілленгофа і Шрадера (— від слово — той, що зрозуміло говорить, у противенстві до німець, німота — нетямущий, чужий), Добровського (— від якоїсь місцевости Slowy), і в кінці проф. Бодуена-де-Куртене (— назва дана Славянам сусідніми романськими народами від характеристичної частини славянських особових імен — слав, прим. Ярослав і т. п.). Ш. автор виводить назву slovenin з грецького **λαφός* *сλαφός*; так отже slovenin = член племені. Свою гіпотезу підпер д. Мікколя між иньшим ще й аналогічним значінем иньших імен у деяких языках. При тім дає автор ще й інтересне поясненє походженя слова Німець.

Він думає, що се слово годі виводити від німий, німота; Німець — се славянська перерібка назви одного згерманізованого келтського племені Nemetes, яке жило за часів Ю. Цезара над Реном, а яке опісля залили Германи!

Школа імени Котляревського в Полтаві. Міською радою Полтавською ухвалено збудувати народню школу імени Котляревського недалеко того місця, де жив славний поет, там, де проєктовано було засадити „Іванів гай“. За для школи пропоновано збудувати двоповерхову кам'яницю. З огляду на технічні перепони що до ґрунту землі, де пропоновано збудувати школу, міська рада ухвалила зробити докладні досліди, а на підставі їх винести такий чи иньший рішинець. Бажано було-б, щоб ці досліди провадились не так, як провадилась справа в будуванні пам'ятника славному поетові!

С. П—ра.

Нар. школа ім. Котляревського в Одесі. Одеський міський голова Зелений звернув ся до міської Ради з пропозицією присвятити пам'яті Ів. Котляревського одну з народніх шкіл на передмісті, що має назву Дальник. В невеликій промові він схарактеризував діяльність першого українського письменника, підніс велику вартість його літературних творів для Українців, згадав про недавнє відселеннє пам'ятника в Полтаві і про те одностайне спочутє, яке знайшло собі се сьвяткування серед одеської інтелігенції. Окрім того пригадав, що територія, де лежить Одеса, в давні часи належала до Турків і дотркнулась одним боком степів запороських, що викликувало невспі-

пучу боротьбу між цими сусідніми народами. В кінці 18 віка, після зруйнування запороської Січи, козацькі полки спільно з військом московським відкинули Турків від берега Чорного моря, зруйнували стару фортецю Хаджі-бей, що була збудована на місці нинішнього города. Велика частина козаків не вернула на рідні степи, а оселилась навкруги по балках. Численність їх що року збільшувалась новими переселенцями з України, а також утікачами від кріпацтва. Так через який час вирости слободи: Дальник, Сухий Лиман, Крива Балка, Холодня Балка і т. и. Вся інтелігентна Росія завжди шанувала і шанує пам'ять своїх славних письменників — головних діячів просвітнього руху. Одеса, основу якої складає елемент український, мусить пошанувати пам'ять свого поета, присвятивши імени його одну з народніх шкіл. Міська рада пристала до сієї гадки. Постанову одіслано на затвердженнє до міністерства внутрішніх справ, яке не одмовило затвердити його. Отже маємо школу імени нашого славного поета, хоч із великою прикрістю мусимо додати, що в школі імени Котляревського, як і по всій Україні, лекції викладають ся на мові російській, а також у ній заборонені всі українські книжки, включаючи туди і твори Котляревського. *М. Л.*

Подано до цензури з Катеринодару отсі казки Андерсена в перекладі М. Старицького: а) Нова одежа царська; б) Пташина пісня; в) Мати і г) Дівчатко з сїрниками.

С. П—ра.

Дозволено цензурою альманах „Багаття“, впорядкований в Одесі

Іваном Липою. До альманаха війшли твори багатьох авторів, а між ними Кобилянської, Максименкової, Мирного, Яновської, Дніпрової Чайки, Коваленка, Плюща, Хоткевича, Франка, Маковея, Надії Кибальчич, Павленка, Грінченка, Чернявського, Ткаченка, Марії Колцуяк, Ол. Олеся і інших. Усіх коло 30 авторів.

„Комар“ і його „гумор“. В однім із остатніх чисел „Комаря“ якийсь писака „сотворив“ недотепний і незугарий памфлет на Стефаника, подаючи в сумнів його талант і підсуваючи неправдиві, а погані вчинки його приватному життю. Що до першого, кождому вільно мати свій суд про Стефаника, але відмовити йому таланту не може ніхто; за те друга справа мусить кожного інтелігентного чоловіка обурити. Закон карний хоронить не лише честь людини, але й її приватне, родинне жите і не дозволяє ширити навіть правдивих, але некорисних вістей. Одначе перший ліпший писака перекутивши одну чи дві букви назвиска кидає безкарно клевету на чоловіка, а щоб читач не сумнівав ся, хто наде жертвою, він подає місце її побуту чи інші познаки. Ясна річ, що болото „Комаря“ не досягнуло навіть колін Стефаника, але ми мусимо нап'ятувати такий не перший уже поступок газети, що свідчить про брак культурности у редакції і розуміння того, що таке гумор і сатира. На жаль наша преса, захвалюючи стереотипно „Комаря“, і сим разом заявила, що він повний „знаменитих віців“.

Л.

Еволюція еспанської мови.

В одному з останніх чисел *Mercure de France* Гомец-Карільо

присвячує цілу статю сучасній еспанській мові. Автор зазначає між иньшим цікавий факт еволюції мови що до стилю її. Доси письменники Еспанці визнавали красномовство та правильність мови; на стиль її вони не звертали жадної уваги. Дякуючи сьому твору еспанської літератури з більшою приємністю читали ся в гарних перекладах, ніж в оригіналі. Тепер, каже автор статі, в Еспанії відроджує ся любов і до слова. Ціла група молодих письменників із *Beasco Ibanez, Benavente, Dario, Bobadilla* і ин. на чолі утворює новий, літературний стиль, „блискучий, нервовий, ритмічний, здатний до виявлення ріжних відтінків почуття.“ *С. П. ра.*

Релігійна статистика. Директор віртемберського статистичного комітету Целер оголосив досить цікаві статистичні відомости що до поділу людей усього сьвіта по вірам. Усіх людей на сьвіті вказує Целер 1.544,580.000. З цього числа на християн випадає 34.5% — 534,940.000, на Жидів 0.7% — 10,860.000, магометан 11.13% — 175,290.000, иньших вір 823,420.000. Серед останніх більше ніж 300,000.000 можна лічити конфуціян. На кожних 1000 чоловік Целер рахує — 346 християн, 7 Жидів, 114 магометан і 534 иньших вір. Цікаво порівняти показані цифрові відомости з такими-ж зібраними 100 літ назад відомим географом Мальт-Бріном. По рахункам останнього всіх людей на сьвіті було не більше як 545,000.000. З цього числа на християн припадало 220,000.000, на Жидів 5,000.000, решта на иньші віри. Таким робом кількість усього людю зроста(?) за 100 років

на 999,580.000, себ-то на 64·7% ; а власне число християн збільшило ся на 315,000.000 себ-то на 58·8% ; Жидів збільшило ся на 5,860.000, себ-то на 53·9% а інших вір на 679,000.000, себ-то 67·9%. Так би виглядало, як би на докладність цифр можна було покласти ся.

С. П—ра.

II. Нові книжки.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Р. 1904. Вип. I. Ч. 17. Справозданє за 1903 р. Львів, 1904. З друкарні Н. Т. ім. Шевченка. Ст. 58, 8°. Ціна 1 к.

Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. Виданне друге, розширене. У Львові, 1904. Накладом автора. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 628, 8°. Ціна 7·50 кор. Зміст: 1) Вступні уваги. Ст. 1—16. — 2) Українсько-руська територія перед славянською міграцією. Ст. 17—142. — 3) Славянська колонізація українсько-руської території. Ст. 143—211. — 4) Культура і побут українсько-руських племен в часах розселення і по нїм. Ст. 212—325. — 5) Початки Руської держави. Ст. 326—425. — 6) Закінчення будови Руської держави: часи Володимира Великого. Ст. 426—478. — 7) Примітки. Ст. 479—555. — Екскурси, пояснення, показчик, мапи, зміст. Ст. 556—628.

Се нове виданне в порівнянню з першим, що вийшло в 1898 р. і розійшло ся вже перед кількома роками, значно перероблене й розширене. Автор сам зазначає в передмові, що вложив у нього багато праці, використавши звиш

півтора ста нових публікацій, переважно виданих по виході 1-го видання його праці. Деякі часті переписані на ново — нпр. археологічний огляд, до якого прибуло багато нового матеріалу; вступні замітки розширені й вилучені в осібну главу, вставлені нові відділи — нпр. про початки родинного устрою й політичного життя українсько-руських племен. Книга збільшила ся о звиш 120 сторін, хоч друкowana компактнійше — багато матеріалу перенесено з додатків під текст, де друк компактнійший. Видана книжка представляє ся дуже коштовно — видрукowana на дорогім, неглаженим папері, який уживаєть ся в цінніших публікаціях у иньших народів, але у нас, із огляду на дешевість, його уживати досі не важили ся. Тому ціна, хоч піднесена в порівнянню з першим виданнем книги (ціни наукових видань Н. Товариства ім. Шевченка в загалі можливі тільки для нього: маючи заповоги на наукові видання, воно продає їх значно низше коштів продукції) не стоїть у пропорції з коштами видання, і при слабім нашім книжковім руху се виданне не знати, чи покрие кошти продукції. Для російської-ж України воно не приступне, бо абсолютно заборонене, так що, як довідуємо ся, цензура забороняє навіть покликувати ся на історію проф. Грушевського.

Осип Федькович шкільним інспектором. Написав Омелян Попович. (Відбитка з „Bukowiner Schule“, II вип. 1904). Чернівці, 1904. Ст. 10, 8°. — На Буковині виходить часопись для учителів „Bukowiner Schule“, в якій побіч німецьких статей друкують ся та-

кож румунські й українські. В останнім випуску надрукована та сама стаття д. Поповича, що вийшла й окремо, в якій автор зобразив на підставі урядових актів діяльність буковинського поета на становищі окружного інспектора. І хоч та діяльність була коротка, бо Федькович інспектував ледви три роки, то сліди її були дуже значні і дуже гарні. Досить буде сказати, що Федькович домагався вже тоді упрощення шкільної правописи в фонетичнім напрямі, народньої мови в шкільних читанках та добрих перекладів для народньої лектури — що сталося ледви перед 10 літами — аби пізнати заходи Федьковича коло піднесення народньої просвіти. Про менше важні речі не згадуємо навіть тут, відсилаючи читачів до брошурки, яка не вважаючи на свій малий об'єм приносить стільки багато цінних подробиць до характеристики Федьковича, що кождий мусить познайомитися з нею, хто займається студіями над сим найвизначнішим представителем буковинської Русси. *В.*

Кобзареві України. Св'яточна промова проф. унів. д-ра К. Студинського, проголошена на концерті в пам'ять 43 роковин смерті Тараса Шевченка, устроєним українсько-руськими народними товариствами в Станиславові на дні 28 лат. марта 1904 р. (Відбитка в „Руслана“). Львів, 1904. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 8, 8°. Ціна 10 сот.

Сімон Болівар. Для руських селян оповів Іван Франко. Львів, 1904. Накладом „Нового Громадського Голосу“. З друкарні Народової. Ст. 20. 8°. Ціна 10 сот.

М. Коцюбинський. Fata-mor-

gana. Зъ сільськихъ настроївъ. Оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“. Кієвъ, 1904. Типографія университета св. Владимира. Ст. 30, 8°. Ціна 15 коп.

Писаренко Н. Коринь. Народня драма въ V діяхъ. Харьковъ, 1904. Типографія В. Романова. Ст. 54, 8°. Ціна 35 коп.

Америка. Збірка віршів. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 2.) Скрентон, Па., 1904. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 цент. — В отсій книжечці поміщені вірші трьох авторів. Редакція говорить про них так у помові: „Сі вірші, які ласкавий читатель зволив перечитати у сім збірничку, видали ми не тому, мов то сі вірші відзначають ся високостию мисли та широтою фантазії, а тому, щоб показати загаломи наших братів Русинів, що і на поли поезії зробив ся який-такий початок на американській Русси... Просимо, щоб ласкавий читатель... уважав сей збірничок більше як доказ живучости нашого рідного слова, котре і у Америці живе і буде жити, та за вираз певного засобу чути у кількох інтелігентів, як за якусь антологію чи збірку поезій у високім тих слів розуміню“. Ми від себе додамо ще стільки, що між сими віршами подібують ся деякі не позбавлені літературної стійности, а всі вони визначають ся любовю до нашого народа та тугою за рідним краєм. *В.*

З життя Русинів в Америці. Споми з років 1889 - 1892. Написав о. Константин Андрухович. Коломия, 1904. Накладом автора. З печатні Вільгельма Бравнера. Ст. 102, 8°. — У нас так не багато знають про жите і відносини

наших емігрантів в Америці, що кожний певно, побачивши наголовок отсеї брошурки, втішив ся, що дізнаєть ся аж тепер про наших Американців не одної цікавої річи... І справді дізнаєть ся, але ті відомости зроблять на ньому таке вражінє, що ліпше не читати книжки і не знати їх. Інтриги, підозрення, обчорнюваня, підлота, цинізм, нажива — отсе зміст життя наших емігрантів — особливо інтелігентних, по представленю о. Андруховича. Ні одної відраднійшої прояви, ні одного ідеального стремління не знайти між ними. І не вже-ж усе се правда? Ми не хочемо вірити в те, тому й чекаємо на голоси иньших компетентних людей, обізнаних докладно з відносинами американських переселенців. Надто висловимо тут бажанє, щоби американські Русини постарали ся як найскорше видати історію нашої еміграції в Америці, її організації, її культурного доробку і т. и., бо лиш під пером об'єктивного історика може вийти вірний образ життя емігрантів. О. Андрухович пише занадто особисто і се пошкодило цілій його брошури, бо під впливом особистих елементів гублять ся і замазують ся навіть правдиві події, порозсипувані по книжечці, якими не кожний потрафить покористувати ся, особливо хто не знає американського життя. В.

Про херсонські та иньші за-робітки, склав Іван Гилька. Видання Р. У. П. 1904. Ст. 16.

Великий хліборобський страйк в Галичині в 1902 році, склав Іван Гилька. Видання Р. У. П. 1904. Ст. 16.

Проповѣди на свята и недѣль цѣлого року. Написавъ Пе-

тро Бѣлинскій, гр. кат. парохъ въ Зарваницѣ. Часть друга. Жовква, 1904. Накладомъ автора. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 293+III, 8⁰.

Проповѣди похоронній. Написавъ д-ръ Іоаннъ Бартошевскій. Львѡвъ, 1904. Накладомъ автора. Изъ печатнѣ В. А. Шийковскогo. Ст. 384, 8⁰. Цѣна 5 кор.

Посланіє пастырське Андрея Шептицького, Митрополита Галицького, Архієпископа Львѡвскогo, Єпископа Каменця Подѡльскогo до вѣрныхъ Станиславѡвскои епархіи о поставленю о. д-ра Григорія Хомишина єпископомъ. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 20, 8⁰.

Schematismus universi venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae ritus graeco-catholici leopoliensis pro anno domini 1904. Leopoli, 1904. Sumptibus cleri archidioecesanі. — Отсей шематизм, виданий очевидно для ужитку чужинців, визначаєть ся тим, що назви місцевостей і осіб подавані так, як вони звучать у нашій мові, а не пересіяні кризь польське сито, як то давнійше бувало. Читаємо отже там: Żelechów wielki, Żowniówka, Żydaticzy, Ustie, Ternopil, Słobidka, Pidwołoczyska, Hnyłyci wielki, Danyliwci і т. д. Так само: Andruchiw, Awdykowycz, Bartkiw, Bilińskij, Boberskij, Habrusewycz, Petruszewycz, Żarychta і т. д. Всюди одначе не переведено консеквентно сеї правописи, бо побіч імен, писаних зовсім правильно, подибуємо також такі як: Danilewicz, Aleksiewicz, Barusiewicz, Borysiewicz, Budziłowycz, Celewycz, Góralewycz, Kłosiewicz, Cegelskij, Abrysowski, Baczyński,

Zadorecki, Zielskij i т. д. При найблизшій виданю повинна редакція усунути сю аномалію. Ліпше також було би завести при писаню наших імен чеську правопись, ніж польську і писати: Petruševyč, Avdykovyč, Žydatyči i т. д. Вона далеко простійша і практичнійша. В.

Кантата на хор мішаний в супроводі фортепяна, слова Ярского, музика Дениса Січинського. Єго Преосвященству Єпископови Станіславському о. Др. Григорієви Хомишинови присвячує товариство „Станіславський Боян“. (Видавництво музичне „Станіславського Бояна“. Ч. 17.). Станіславів, 1904. З друкарні і літографії Ст. Хованця. Ст. 8, 4⁰. Ціна 60 сот.

Піснї народні. I. Ой в полю садок. II. Атамане, батьку наш. На оден голос в супроводі фортепяна уложив Остап Нижанковський. (Видавництво музичне Станіславського Бояна. Ч. 18.) Станіславів, 1904. Ст. 8, 4⁰. Ціна 40 сот.

Люблю дивитись..., дует в супроводі фортепяна, слова Коніського, музика Нижанковського, уклад. форт. Д. Січинського. (Видавництво музичне Станіславського Бояна. Ч. 19.) Станіславів, 1904. Ст. 8, 4⁰. Ціна 50 сот.

Подземный Римъ. Писалъ Павелъ Бѣгунъ. (Поучительное Чтеніе. Ч. 5.) Унгаръ. 1904. Изданіе Акційнаго Общества „Уніо“. Ст. 32, 16⁰. Ціна 20 сот.

О земледѣльствѣ. Написалъ Іоаннъ Мигалка. (Поучительное Чтеніе. Ч. 6.) Унгаръ, 1904. Изданіе Акційнаго Общества „Уніо“. Ст. 48, 16⁰. Ціна 20 сот.

Указатель источниковъ для

ознакомленія съ Южной Русью. Составилъ Д. Дорошенко. С. Петербургъ, 1904. Типографія Училища глухонѣмыхъ. Ст. IV+60, 8⁰. Ціна 40 коп. — Загально відомо, що на підставі указу з 1876 р. заборонений ввїз галицько-руських видань у границі Росїї та що ся заборона перестерігаєть ся як найострійше до тепер, із вїйком москвофільських видань, що можуть іти до Росїї без перешкоди. Через те терпить одначе сама росїйська наука, бо багато праць, без яких росїйським ученим трудно обїйти ся при студїях, недоступні їм наслідком заборони, вони не знають їх і не використовують. Автор отсеї брошурки хотїв хоч у частині зарадити тому та вказати на найважнїйші такі праці, беручи для заокругленя й праці друковані в Росїї про Україну, так що мав вийти покажчик праць для студїй про Україну. На жаль вийшло зовсїм не те — але не з вини автора. Покажчик пролежавши вісім місяців у цензурі вернув так покалїчений, що ціла його третина відпала зовсїм. Усї важнїйші праці, друковані в нас, цензор повикидав. Досить буде згадати: Огоновського „Історію літератури“ і „Studien“, проф. Грушевського „Історію України-Руси“, Франка „І. Вишенський“ і ин., Драгоманова „Фольклорні твори“, видані Наук. Тов. ім. Ш—а та цілі серїї инших публікацій Тов. і т. д., щоб переконати ся про се. Якої системи тримав ся при тїм цензор, трудно вгадати, бо прим. одні статї з „Записок“ дозволені, другі заборонені; побіч вказаних праць не заборонив цензор таких, як „Громада“, „Нарід в неволї“ і ин.

За те заборонив згадувати про деякі польські видання, друковані в Петербурзі (!), ба навіть повикидав (horrendum!) такі річи, як Свистуна „Галицкая Русь подъ владѣніемъ Австріи“, Филевича „Теорія двухъ рус. народн.“ і т. д. Отсе найліпший причинок до історії російської цензури над українськими виданнями і ми звертаємо ся з просьбою до всіх наших знайомих, що мають які діла з цензурою, подавати нам таких причинків як найбільше. На нашу думку покажчик д. Дорошенка, хоч як покалічений, все таки має вартість, бо вказує бодай читачам, де треба шукати за відповідною літературою про Україну та що вона таки існує не вважаючи на ніякі укази й заборони!

В.

Д. Дорошенко. Народная украинская литература. Сборникъ отзывовъ на народныя украинскія изданія. С. Петербургъ, 1904. Типографія Училища глухонѣлыхъ. Ст. 72, 8°. Ціна 40 коп. — Автор наводить в отсій брошурці 189 наголовків книжок, написаних по українськи і призначених для народньої лектури та подає під ними витяги з рецензій рижних авторів, бажаючи прийти в поміч тим, що купують такі видання для народа, зглядно радять простодушови їх купувати, а не вміють орієнтувати ся в виборі. Подібний покажчик було-б не зле видати і в нас, бо тим способом можна-б по часті запобігти ширенню між народом такого літературного дрантя, як видання Білоуса в Коломиї, або Общества ім. Качковського у Львові.

В.

Переклади з української мови.

„Głos robotniczy“ ч. 25 подав переклад новелі Коцюбинського „Посол від чорного царя“ п. н. Wysłannik czarnego cara.

Тамже в чч. 21—23 подано в перекладі „Murarz“ Івана Франка.

„Monitor“ у ч. 23 подав перекладом новелю Богдана Лепкого „Chłopka“.

Україніца в чужих виданнях Париський тижневник „L' Europeen“, видаваний між иньшим Бєрнштерном Бєрнзоном і Карлом Семьобб, надрукував у 131 ч. за 1904 статью Карла Морбургера п. н. „Les Ruthènes“, в якій автор говорить про сплинуване нашого національного розвою в Росії Москалями і в Австрії Поляками та наводить текст указу з 1876 р. зі своїми увагами.

Подібау статью надрукував також проф. М. Серджи в італійськїм журналі „La Vita Internazionale“ (ч. 11, 1904) п. н. „L'oppressione dei Rutheni“.

В чеськїм тижневнику „Zlatá Praha“ (ч. 30, 1904) помещений портрет і коротка біографія д-ра І Горбачевського, професора чеського університету по причині 50-літніх його уродин.

В недільнім додатку до віденської часописи „Die Zeit“, що зветь ся „Die Sonntags-Zeit“ надруковано (9 червня 1904) нове оповітанє д-ра І. Франка, незнане ще українськїй публіці, п. н. Thomas mit dem Herzen und Thomas ohne Herz.

В.

Впровадженє єзуїтів до Польщі. Історично-критична студія. Написав Олександр Сушко. (Відбитка з „Записок“, т. LVII—LVIII). Львів, 1904. З друкарні

Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 76, 8^о. Ціна 75 сот.

III. Театр і штука.

Лисенкове свято в Чернівцях.

Коли Галичина і Україна віддали поклін Лисенкови святкуючи величавими обходами його ювілей, то й Буковина не задоволила ся самою участю сорока буковинських Бояністів у львівським концерті та бенкетом виданим на честь ювілята в грудні м. р., лише устроїла в Чернівцях 6 мая два величні концерти і комерс, на які Лисенко не лише прибув із Київа, але ще й обняв сам дірігентуру хору та капелі. І концерт людовий (черновецької міщанської читальні) попереджений промовою проф. Клима, і концерт „Бояна“, в яким окрім Львовянина Волошина взяли участь самі лише Буковинці, випали світло, а Боян мусів концерт повторити д. 8 мая. На першій концерті „Бояна“ крім інших достойників був також намісник кн. Гогенльоге. Він яко знавець музики висловив ювілятові велике признає, запросив його до себе в гостину і заявив, що мило буде йому вибрати ся з Лисенком на прогульку по Буковині, коли сей загостить тут на літо. На комерсі у відповідь на промову акад. Весоловського заявив ювілят, що укладаючи свої композиції, не обмежав ся на одну лірику, але брав мотиви, які підбивають нашого духа боево до праці за ліпшу будуччину нашого народа („Бють пороги“, „Іван Підкова“, „Гайдамаки“). По кількодневім побуті відїхав ювілят світло прощаний до Київа, а сю його гостину в

Чернівцях буковинські Русини почислять до своїх милїйших споминів.

Л.

Поляки про українських малярів. У першій половині червня с. р. появила ся у „W. Abendpost-і“ статя проф. Яна Болоса Антоновича, в якій дуже прихильно оцінює він артистичну діяльність Івана Труша. „Труш — пише сей критик — приносить честь своєму майстрови Станіславскому, а принесе ще більшу, розвиваючи ся тепер самостійно“.

По причині вистави вуглевих пейзажів Юліяном Панькевичем, звісним ілюстратором „Акордів“, у польським Тов. Приятелів крас. Штук у Львові, так пише Маріян Ольшевський („Słowo Polskie“, ч. 274 річ. IX): „Дивне диво: подібна назва й подібна техніка та мотиви. Юліян Панькевич зі Львова дає вуглеві пейзажі в подібнім жанрі, що й аквафортист Панкевич із Варшави. І тут зваживши, що вуглева техніка в приміченю особливо до пейзажу незвичайно трудна (лишаючи на боці інші огляди, вже хоч би тому, що не дає в розпорядимість красок, які стільки улекшують у пейзажах, бо плястичність, модельція пейзажа, се щось дуже гнучке — зваживши се треба признати високу стійність сим пейзажам, тим паче, що єсть тут і смак у доборі сюжетів.“ М. М.

Малярські вистави в Москві.

Сього року в Москві були 4 великі малярські вистави (не рахуючи дрібних та спеціально місцевих). Крім трьох, відомих Московцанам попередніми роками, тепер виникла ще одна вистава „Товариства малярів“, до якого

перейшли деякі члени петербурзького товариства. Ця нова вистава складала ся головним робом із пейзажів і не відзначала ся окремим напрямом, але вона тим цікава, що тут було чимало картин із України: тут саме брали участь відомі українські малярі С. Васильківський та М. Сергієв, які на сей раз виявили надвичайну енергію й силу талану. Перше місце займає велика і прекрасна картина Сергієва „Черницька пастораль“ (став, біля його горід — усе осяяне блиску; чим ширше ранішнього сонця) — дуже гарні також його картини „Лісові дзвоники“, „Тінь минулого“ і „Благовіст відродження“; остання, дуже поетична, виображає церкву, що сяє вогнями на тлі темної ріки, а від неї по дорозі повзуть огники свічок, що несуть до дому селяни. Васильківський виставив картини: „Кінський ярмарок“, „Ремонтер“, „Маввий день“, „Продаж кіс“, „На хуторі“, „Опошнянський базар“, „Кінець ярмарку“ та ще деякі дрібниці.

Академічна вистава має такий самий колір, як і торік. Як і передше, звертає на себе увагу Е. Столиця: його картини: „У весняному убранню“ (степ), „Березовий гай“, „Весна“, „Надолист“ та інші. Крім того українські теми бачимо у Макушенка („У клечану суботу“ і „Бабуся“) і Вроблевського („Вечір на Україні“). К. Крижицький, як звичайно, виставив гарні пейзажі, але сього року на жаль нема жадного з України.

На „переноспій“ виставі, як завжди, перше місце займає І. Ріпп. Сього року він написав ве-

личесну картину „Геть сатано!“ (спокуса Христа); вона доволі незрозуміла і взагалі не робить такого вражіння, якого можна було-б сподівати ся. Знадто більше талану виявив шановний маляр в етюдах до картини „Рада державна“ (сама картина лишилася в Петербурзі); це низка портретів міністрів і інших урядових діячів, які хоч і намальовані на швидко, великими штрихами, але виявляють кожний свою характерну рису.

Потім зазначимо картини Пимоенка: „Вихід із церкви у великий четвер“, „Ярмарок“, „Дніпром“. Тільки остання з цих оригінальна і справді таки гарна, а перші дві — перерібки давніших тем. У В. Маковського бачимо „Череднички“, а у А. Маковського „Ярмарок“, „Гуси“, „Косовиця“.

Що до вистави петербурзького Товариства, то тепер, після того як від неї відлучили ся деякі талановиті її заступники, вона зробила ся зовсім нецікавою і перейнялась ультраконсервативним коліром. Ви можете бачити тут такі картини, як „Олександр І у Серафима Саровського“ та інші. В додаток до всього адміністрація вистави порозкладала на вікнах числа „Руссаго Паломника“... З українських тем ми знайшли тут тільки „У хаті зимовим ранком“ Рашевського. *Б. К—ський.*

IV. Некрольоги.

Перед кількома місяцями Сербі святкували 70-ті роковини вродни свого визначного поета Змая Йована Йовановича; в першій половині червня с. р. оплакували вже його смерть... Йо-

ванович уродився 1833 р. в Новім Саді; вчився спершу права, а опісля в старших літах медицини в Будапешті, де теж відбував лікарську практику. Поезії став він писати на двадцятім році життя; вершком його творчости був збірник ліричних віршів п. з. „Зівялі рожі“. У творах Йовановича відбивається немов у зеркалі ціле життя сербського народа за останнє півстоліття. Народний дух і поступові ідеї 60-тих років у повній знаходять відгомін у його писаннях. Любов вітчизни й свободи зображена в його поезії в простих та ярих словах: наслідком того захоплювала вона молодіж і розбуркувала національну самосвідомість у люді. Йованович був також публіцистом і як такий борювався з запалом за народню та релігійну свободу Сербів. *М. М.*

Перед кількома тижнями помер в Англії голосний подорожник по Африці Г. М. Стенлі (Stanley). Він вродився в 1841 р. і був сином фермера; його перше ім'я було Джеме Ролянд. У третьому році життя віддано його до дому убогих, де перебував 10 літ. В 13 році вступив до корабельної служби і тут адоптував його купець Стенлі. Якийсь час служив він при армії Злучених Держав, а відтак посвятив себе журналістиці. В 1869 р. дістав від видавника „New York Herald“ поручення відшукати подорожника Лівінгстона, що вибрався був до Африки і там пропав. Стенлі виправився до Африки і відшукав Лівінгстона. В 1874 р. відбув другу подорож до Африки. Відтак брав він участь майже у всіх африканських експедиціях і поробив багато відкриттів. Вер-

нувши відтак до Лондона, був через 5 літ членом англійського парламенту (1895 – 1900). Географічні результати тих подорожів ставлять його між найпершими дослідниками Африки. Головним результатом його першої подорожі було виказання, що Танганіка належить до жерельного сплету Нілю. В другій подорожі він об'їхав і описав озеро Укереве, відкрив нове велике озеро і розв'язав загадку ріки Конго. В третій подорожі означив цілий біг Арувімі і Непоко, виказав злуку озера Альберта з озером Альберта Едварда рікою Землікі і в кінці розслідив зовсім незнані краї здовж Арувімі і на захід від Вікторії-Ньянзи. Своє відкриття оголосив він в отсих творах: „How I found Livingstone“ (Як я найшов Лівінгстона), „Through the dark Continent“ (Крізь темний континент), „The Congo and the founding of its free State“ (Конго й засноване його вільної держави) і ин. Огляд відкриттів в Африці в XIX в. вийде незабаром накладом укр. р. Вид. Спілки у Львові.

І. Кр.

Дня 5 мая помер найбільший угорський романіст Мавр Йоккай (Jokay). Він вродився в 1825 р. в Коморні; вже на шкільній лавці запізнався з пізнішими літературними і політичними угорськими діячами, Петефім і Орлаєм. В 1844 р. він разом із Петефім редагує „Eletképek“; їх погляди в тих часах були ще майже однакі. Оба вони надіялися обновлення Угорщини дорогою революції; однак настрашений ходом подій в 1848 р. накликає Йоккай народ до спокою, а навіть сам утікає з Пешту. Однак мимо того

його поставили були перед воєнний суд, але тут не могли доказати йому нічого незаконного. В тім часі він пише під псевдонімом Сайо. Пристрасний характер деяких його публіцистичних статей загнав його в 1863 р. на рік до тюрми. Пізнійше він був прихильником політичної програми Кольомана Тиси. Майже нема такого роду літературної творчости, де би він не пробував свого талану; одначе не все йому удавало ся. Його романи, що тикають національних сюжетів, становлять епоху в розвою угорського романа; історичні теми йому не вдавали ся. Деякі його писання перекладені також по українськи. *І. Кр.*

IV. 3 громадського життя.

Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка. Для 29 червня відбули ся звичайні загальні збори. На початку зборів було 62 членів особисто присутніх і 12 повновастих; на кінци зборів 42 членів і 10 повновастих. Голова повитав зібраних і дав загальний образ розвою і стану товариства в минувшім році. По короткій дискусії прийнято до відомости справозданя, предложені Виділом, вибрано новий Виділ і контрольну комісію та ухвалено на ново з деякими поправками статут не затверджений попередно намісництвом головно з формальних причин. Виділ вибрано попередній: головою проф. М. Грушевського, членами Виділу: Д-ра Г. Гарматія, В. Гуатюка, Д-ра І. Макуха, К. Паньківського, Д-ра К. Студинського, І. Ясеницького; заступниками: Д-ра Я. Грушке-

вича, М. Мочульського, Ю. Мудрака. До контрольної комісії вибрано О. Ганінчака, П. Огоповського, Ю. Січинського. Найважнійшою справою зборів була справа зміни статута: статут, ухвалений попередніми зборами, не був затверджений намісництвом із причини деяких неформальностей, тому з поправками у вказаних намісництвом точках був предложений зборами до нового прийняття. Перед приступленєм до сеї точки забрав голос д. В. Шухевич і зажадав іменем „опозиції“, щоб повновасти не вчисляно при голосованю над зміною статута, бо се буцім то противить ся статуту. Збори відкинули жадане д. В. Шухевича 32 голосами (без повновастих) проти 12. Тоді д. В. Шухевич вложив заяву, що він „уважає таке поступованє проти законним і оголошує з тої причини відклик проти важности ухвал в той спосіб повзятих“. По сїм інциденті ухвалено §§ 1—15 статута одно голосно, wraz із голосами опозиції. При § 16 (взятім дословно зі старого статута) зажадав д. В. Шухевич іменем „опозиції“, щоб його розширити так, аби кожний замісцевий член, не лиш заграничний, мав право дати себе заступити на загальних зборах. Збори відкинули знов се жаданє всіми голосами проти 12 і ухвалили §. 16 без зміни. Тоді д. В. Шухевич заявив, що „опозиція не має далі що тут робити“ і вийшов зі зборів разом із 7 иньшими членами. Дальші параграфи, від 17 до кінця були ухвалені одно голосно 42 голосами присутніх і 10 повновастих, разом 52. *В.*